

TEORIJA in PRAKSA

Revija za družbena vprašanja

UDK 3

letnik 9

1972

5

iz vsebine

- STANE DOLANC: Današnji trenutek Jugoslavije
- EDVARD KARDELJ: Tito na zgodovinskih razpotjih socialistične revolucije jugoslovanskih narodov
- VLADO BENKO: Ideologija in zunanja politika
- JANEZ ŠINKOVEC: Nekateri problemi samoupravnega prava
- DUŠAN F. LIKAR: Armada v luči kibernetike
- KATJA VODOPIVEC: O konceptualnih problemih grupnega dela
- MILAN PINTAR: Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike
- MITJA JERMOL: Delna in popolna prepoved jedrskih poskusov

TEORIJA in PRAKSA

IZDAJA:

Fakulteta za sociologijo, politične vede
in novinarstvo Univerze v Ljubljani

UREJUJE UREDNIŠKI ODBOR:

Vlado Benko, Adolf Bibič, Rudi Crnkovič, Zvone Dragan, Lojze Filipič, Mitja Gorjup, France Hočevar, Peter Klinar, Jože Knez, Božo Kovač, Stane Kranjc, Milan Kučan, Boris Majer, Boštjan Markič, Zdravko Mlinar, Mojca Murko-Drčar, Milan Osredkar, Zdenko Roter, Lojze Skok, Majda Strobl, Mitja Švab, Zvonimir Tanko, Ivo Tavčar, Niko Toš, Franc Urevec, France Vreg, Boris Ziherl

GLAVNI UREDNIK:

Stane Kranjc

ODGOVORNI UREDNIK:

Zdenko Roter

SEKRETARIAT UREDNISTVA:

Adolf Bibič, Zvone Dragan, Albin Mahkovec, Boštjan Markič, Mojca Murko-Drčar, Zdenko Roter, Ivo Tavčar

OBlikOVALEC:

Jure Cihlač

LEKTORJA:

Mojca Močnik, Rastko Močnik

UREDNIŠTVO IN UPRAVA:

Ljubljana, Titova cesta 102, tel. 341-589
in 341-461 int. 232

1972

5

NAROČNINA:

Letna naročnina za posameznike 30 din, polletna 15 din, posamezen izvod 3 din, za organizacije letna naročnina 40 din, posamezen izvod 4 din. Cena dvojne številke za nenaročnike je 6 din. Celoletna naročnina za tujino 80 din, za posamezen izvod 8 din

TEKOČI RAČUN:

501-3-386/2. Fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo — za revijo Teorija in praksa; devizni račun FSPN: 501-620-7-32040-10-646 — za revijo Teorija in praksa

ROKOPISI:

Rokopise sprejema uredništvo do 20. v mesecu. Maksimalni obseg uvodniških člankov je do 10 novinarskih strani, za članke in razprave do 20 strani, za poglede, glose, komentarje do 10 strani, za prispevke v rubriki »Brez ovinkov« do 5 strani; rokopisov ne vračamo

TISK:

ČGP »Delo«, Ljubljana, Titova cesta 35, maj 1972

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 5, str. 705—880, Ljubljana,
maj 1972

vsebina

STANE DOLANC: Današnji trenutek
Jugoslavije 707

ČLANKI, RAZPRAVE:

EDVARD KARDELJ: Tito na zgodovinskih razpotjih socialistične revolucije jugoslovanskih narodov 717

VLADO BENKO: Ideologija in zunanja politika 744

POGLEDI, KOMENTARJI:

JANEZ ŠINKOVEC: Nekateri problemi samoupravnega prava 756

DESA ROMIČ: Politični profesionalizem v samoupravljanju 763

POLEMIKA:

FRANCE KLOPČIČ: Popačeni Lenin in samoupravljanje 768

DRUŽBA IN ARMADA:

DUŠAN F. LIKAR: Armada v luči kibernetike 777

VPRASANJA POLITICNEGA SISTEMA:

JANKO RUPNIK: Ustavno sodstvo kot element političnega sistema 786

DRUŽBA IN ZNANOST:

KATJA VODOPIVEC: O konceptualnih problemih grupnega dela 792

EMIL MILAN PINTAR: Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike 804

MITJA GOLOB: Neposredno opazovanje z udeležbo (v družboslovju podeželja) 822

MEDNARODNI ODNOSI:

MITJA JERMOL: Delna in popolna prepoved jedrskih poskusov 837

BREZ OVINKOV:

M. D. MURKO: O objektivnem poročanju 853

S. SPLIHAL: Koroške impresije 855

J. PLEŠNAR: Palestina in »Novi Palestinci« 860

PRIKAZI, RECENZIJE:

ZORAN ATANACKOVIČ: Politični sistemi nezadostno razvitih dežel (A. Bibič) 865

MIROSLAV PEČUJLIČ: Obzorja revolucije (A. Igljčar) 868

ROBERT ESCARPIT: Sociologija književnosti (Z. Močnik) 871

BIBLIOGRAFIJA KNJIG IN ČLANKOV

Iz domačih revij 876

Avtorski sinopsisi 877

TEORIJA IN PRAKSA

revija za družbena vprašanja, let. 9,
št. 5, str. 705—880, Ljubljana,
maj 1972

CONTENTS

STANE DOLANC: The Present Moment of Yugoslavia 707

ARTICLES, STUDIES:

EDVARD KARDELJ: Tito at the Historical Crossways of the Socialist Revolution of the Peoples of Yugoslavia 717

VLADO BENKO: Ideology and Foreign Policy 744

VIEWS, COMMENTS:

JANEZ SINKOVEC: Some Problems of Self-Management Law 756

DESA ROMIČ: Political Professionalism in Self-Management 763

POLEMIC:

FRANCE KLOPCIČ: Corrupted Lenin and Self-Management 768

SOCIETY AND ARMY:

DUSAN F. LIKAR: Army in the Light of Cybernetics 777

QUESTIONS OF THE POLITICAL SYSTEM:

JANKO RUPNIK: Constitutional Jurisdiction as an Element of the Political System 786

SCIENCE AND SOCIETY:

KATJA VODOPIVEC: Conceptual Problems of Team Work 792

EMIL MILAN PINTAR: Socio-economic Frame of the Policy of Research Work 804

MATIJA GOLOB: Direct Observation with Participation (in social science on country) 822

INTERNATIONAL RELATIONS:

MITJA JERMOL: Partial and Full Prohibition of Nuclear Experiments 837

STRAIGHT AWAY:

M. D. MURKO: Objective Information 853

S. SPLIHAL: Carinthian Impressions 855

J. PLESNAR: Palestine and the »New Palestines« 860

REVIEWS, NOTES:

ZORAN ATANACKOVIČ: The Political Systems of Underdeveloped Countries (A. Bibič) 865

MIROSLAV PECUJLIČ: Horizons of the Revolution (A. Iglščar) 868

ROBERT ESCARPIT: Sociology of Literature (Z. Močnik) 871

BIBLIOGRAPHY OF BOOKS AND ARTICLES 874

From Domestic reviews 876

Authors' Synopses 877

СОДЕРЖАНИЕ

СТАНЕ ДОЛАНЦ: Настоящий момент Югославии 707

СТАТЬИ, ОБСУЖДЕНИЯ:

ЭДВАРД КАРАДЕЛЬ: Тито на исторических распутьях социалистической революции югославских народов 717

ВЛАДО БЕНКО: Идеология и внешняя политика 744

ВЗГЛЯДЫ, КОММЕНТАРИИ:

ЯНЕЗ ШИНКОВЕЦ: Некоторые проблемы права в самоуправлении 756

ДЕСА РОМИЧ: Политический профессионализм в самоуправлении 763

ПОЛЕМИКА:

ФРАНЦЕ КЛОПЧИЧ: Искаженный Ленин и самоуправление 768

ОБЩЕСТВО И АРМИЯ:

ДУШАН Ф. ЛИКАР: Армия в свете кибернетики 777

ВОПРОСЫ ПОЛИТИЧЕСКОЙ СИСТЕМЫ:

ЯНКО РУПНИК: Конституционное судоустройство — элемент политической системы 786

ОБЩЕСТВО И НАУКА:

КАТЯ ВОДОПИВЕЦ: О проблемах концепции группового труда 792

ЭМИЛ М. ПИНТАР: Общественно-экономические рамки исследовательской политики 804

МАТИЈА ГОЛОБ: Непосредственное наблюдение с участием (в обществоведении сельской местности) 822

МЕЖДУНАРОДНЫЕ ОТНОШЕНИЯ:

МИТЈА ЕРМОЛ: Частичное и полное запрещение ядерных опытов 837

БЕЗ ОБИНЯКОВ:

М. Д. МУРКО: Об объективной информации 853

С. СПЛИХАЛ: Впечатления из Каринтии 855

Е. ПЛЕШНАР: Палестина и »Новые палестинцы« 860

ОБОЗРЕНИЯ, РЕЦЕНЗИИ:

ЗОРАН АТАНАКОВИЧ: Политические системы недостаточно развитых стран (А. Бибиč) 865

МИРОСЛАВ ПЕЧУИЛИЧ: Горизонты революции (А. Игличар) 868

РОБЕР ЭСКАРПИ: Социология литературы (З. Мочник) 871

БИБЛИОГРАФИЯ КНИГ И СТАТЕЙ 874

По страницам наших журналов 876

Авторские синопсисы 877

Stane Dolanc

Današnji trenutek Jugoslavije

Politiko in sklepe z XXI. seje predsedstva ZKJ je II. konferenca ZKJ potrdila in konkretizirala. Poudarila je odločenost Zveze komunistov, da se v prihodnje najodločneje postavi po robu sleherni nedoslednosti in izkrivljanju sprejete politike, ter pripravljenost komunistov in delavskega razreda, da, loameč vse odpore, vztrajno razvijamo samoupravljanje kot integralni sistem družbenih odnosov v Jugoslaviji.

V zadnjih nekaj mesecih so bili v ZK in v družbi nasploh doseženi vidni rezultati. Poteka proces idejnega konfrontiranja komunistov z nacionalističnim, neostalinističnim, anarholiberalističnim in vsakršnim drugim protisamoupravnim pojmovanjem. V sorazmerno kratkem času je mnogim organizacijam in forumom ZK uspelo v dobri meri iz svojih vrst odstraniti nekatere dileme in ideološka omahovanja, ki so bila prisotna in ki so dalje časa blokirala politično učinkovitost Zveze komunistov.

Ob kritičnem ocenjevanju dosedanjega dela in organiziranja komunistov so se začele razprave tudi o tem, da je treba hitreje iskati ustrezne oblike organiziranja ZK zaradi učinkovitejšega uresničevanja nalog vodilne idejno-politične sile. V mnogih organizacijah ZK se lotevajo ukrepov za spremembo socialne strukture Zveze komunistov. Začelo se je premišljeno in organizirano obnavljanje ZK iz vrst delavcev in mladincev. Toda še vedno ni mogoče reči, da so vsi komu-

nisti, ki izražajo željo, da bi se borili, tudi praktično pripravljeno to storiti. Prisotne so še vedno idejne zmede in nerazumevanja, enostranske usmerjenosti in premalo jasne idejne opredelitve; v vrstah nekaterih socialnih struktur, zlasti pri delu tistih slojev, v katerih najbolj prevladuje uradniška miselnost ali ultraradikalizem in drugo, pa se poleg tega pojavlja tudi določeno taktiziranje in oportunitizem do politike ZK.

Tako se tudi zato številna, v vsakdanjem življenju prisotna vprašanja predolgo zadržujejo v procesu razprav, ki jih zelo pogosto ne spremljajo tudi konkretne akcije. Ti dobro znani pojavi — inertnosti in svojevrsne jalovosti — so še vedno prisotni tako v nekaterih organizacijah in forumih ZK kot tudi v drugih organih in centrih družbenega odločanja. So tudi resna nevarnost za ugled in zaupanje v ZK, ki sta se v zadnjih mesecih tako okrepila v najširši javnosti.

Vpliv gospodarskih gibanj

Sedanji družbenoekonomski in socialni položaj je v središču zanimanja vseh dejavnikov v družbi. To je eden najbolj bistvenih in najbolj neposrednih elementov, ki vplivajo na celotno politično situacijo in odnose v deželi. Do zdaj je bilo že veliko storjenega, kar kažejo povečani izvoz in manjši uvoz in na tem temelječa boljša plačilna bilanca, nekoliko močnejša usmerjenost k domačim surovinam, hitrejši razvoj indu-

strijske proizvodnje v gospodarsko nezadostno razvitih republikah in v pokrajini Kosovo, z izjemo Črne gore. Toda v tem sorazmerno kratkem času ni bilo mogoče dokončno rešiti velikih problemov nestabilnosti in nelikvidnosti niti narediti radikalnejši preobrat v gospodarskih gibanjih, kar očitno zahteva tudi več naporov in dalj časa. Problemi so skoncentrirani na uresničevanje politike ekonomske stabilizacije, nelikvidnosti, omejevanja potrošnje v meje razpoložljivega dohodka, izplačil osebnih dohodkov delavcev, usklajevanja razvojnih programov in planov, prekinitve dela, socialnih razlik, na reševanje posameznih odprtih sistemskih vprašanj in dr.

Napori in ukrepi delovnih ljudi v organizacijah združenega dela in vseh drugih dejavnikov v družbi so vplivali, da se pozitivni trendi v ekonomskih gibanjih, ki so se začeli v zadnjem četrtletju leta 1971, nadaljujejo tudi v prvih treh mesecih leta 1972. Toda hkrati se nadaljujejo in zaostrojujejo nekatere prej znane neugodne tendence. Nadaljuje se predvsem precej visoka rast industrijske proizvodnje, ki je v prvih treh mesecih naraščala za stopnjo okrog 11 % v primerjavi z istim obdobjem preteklega leta oziroma dvakrat več, kot je bilo predvideno. K temu je prispevalo večanje produktivnosti dela s 5,4 %, zaposlenost pa s 4,6 %. Po ocenah se bo podobno večala industrijska proizvodnja tudi v naslednjih

mesecih. Hkrati pa prihaja do čedalje globlje razlike med obnašanjem in težnjami gospodarstva po visoki stopnji rasti in možnostmi, da se takšna stopnja rasti uresniči in ohrani v pogojih velike nelikvidnosti in strukturnih neuskladenosti. Zaradi tega nastajajo vse globlje razlike med obnašanjem gospodarstva in intencijami ekonomske politike, kar lahko pripelje do poglobitve družbenih in socialnih protislovij zlasti na področju zaposlovanja.

Gibanja na področju izvoza, uvoza in plačilne bilance so precej ugodna. V prvih treh mesecih leta 1972 se je v primerjavi z istim obdobjem v letu 1971 izvoz povečal za 23 %, uvoz pa zmanjšal za 12 %. Tekoča plačilna bilanca je za prve tri mesece leta 1972 pozitivna. Prekoračeni pa so okviri v gibanju osebnih dohodkov in drugih oblik potrošnje, kar zmanjšuje konkurenčno sposobnost gospodarstva, povečuje pa potrebo po povečanju uvoza. To opozarja na možnost, da v drugi polovici leta 1972 gibanja v plačilni bilanci ne bodo potekala tako ugodno, kot so v prvi polovici leta 1972. V zunanjeekonomskih odnosih je vse preveč prisotna stara bolezen jugoslovanskega gospodarstva, tj. nezadostna organiziranost.

Stanje na trgu je precej napeto in obremenjeno z inflacijskimi elementi. Nadaljuje se močan pritisk kupnih skladov, popraševanje in sredstva prebivalstva presegajo ponudbo proizvodnje. Opaziti je tudi, da

ponekod zavlačujejo dobavo določenega blaga, ker pričakujejo, da se bodo cene zvišale. Vse to povzroča nadaljne neskladje v blagovno-denarnih odnosih. Ni znamenj, da se bo stanje na tem področju umirilo, zato takšne tendence resnično ogrožajo politiko stabilizacije. Z zamrznitvijo cen smo verigo njihovega visokega zviševanja pretrgali, toda tudi v takšnih razmerah so se cene na drobno v marcu v primerjavi z decembrom leta 1971 povečale za 2,9 %, življenjski stroški pa za 2,2 %. Prisotna je verižna reakcija zviševanja cen, še zlasti na trgih v mestih in industrijskih središčih. Čutiti je močan pritisk na višanje cen.

Postavlja se vprašanje, kako priti iz sedanjega stanja zamrznjenih cen, ne da bi se hkrati znašli v situaciji, ki bi bila še neugodnejša od situacije pred zamrznitvijo. Odgovora na to vprašanje še ni, zato ker še ni jasnega programa, ki bi na trajnejših temeljih zagotovil ekonomsko stabilizacijo. Čim dalj bomo vztrajali pri zamrznjenih cenah, toliko večje bodo deformacije v gospodarski strukturi in toliko večji bodo politični problemi.

Kljub temu da je eden izmed poglavitnih vzrokov ekonomskih motenj predimenzionirana investicijska potrošnja v primerjavi z razpoložljivimi možnostmi in da je od njene uskladitve z možnostmi kar najbolj odvisno reševanje temeljnih problemov stabilizacije, je malo takih primerov v državi, da so se odrekli svojim projektom in

prepoudarjenemu investiranju. Statistika kaže, da so se izplačila investicij v treh mesecih tega leta povečala povprečno za okrog 10%, toda lahko trdimo, da je to povečanje veliko večje. Opaziti je neugodne tendence v virih investicij. Delež sredstev gospodarskih organizacij je v skupnih investicijah za prve tri mesece leta 1972 v primerjavi z istim obdobjem preteklega leta manjši, večja pa se delež družbenopolitičnih skupnosti. To kaže, da se kljub proklamaciji, da se krepi produktivna sposobnost gospodarstva, akumulacija izmika oblasti delovnih ljudi v združenem delu in da se seli v roke ekonomskih centrov, ki so odtujeni od proizvajalcev. Splošna in proračunska potrošnja kažeta v prvih treh mesecih leta 1972 veliko hitrejšo rast od predvidene in sprejete politike ZKJ, kar po svoji strani prispeva k nestabilnosti in k temu, da se inflacija nadaljuje. Osebni dohodki prav tako kažejo veliko ekspanzijo in se gibljejo nad predvidenimi okviri. Skupni neto osebni dohodki v prvih treh mesecih t. l. so se v povprečju povečali za 30%, na zaposlenega pa za 22%. Čeprav so na takšna gibanja vplivala tudi prizadevanja, da bi se povečali najnižji osebni dohodki, vodi nadaljevanje sedanjih tendenc na področju osebnih dohodkov k nadaljnjemu zviševanju cen in v inflacijske tendence. Zelo ostre kritike zasluži povečevanje drugih prejemkov, ki kažejo za zadnje tri mesece še hitrejšo

povečanje: v povprečju so za 38% večji. Ta izplačila so v veliki meri zunaj samoupravne kontrole in obsegajo pomembno maso sredstev osebne potrošnje. To opozarja, da dosedanja ukrepi na tem področju niso delovali učinkovito in da celotna ta sfera še ni usklajena s politiko Zveze komunistov.

V sferi osebne potrošnje se kot najresnejši politični problem postavlja izplačilo osebnih dohodkov v posameznih panogah in grupacijah. Ta problem je postal toliko težavnejši, če pomislimo, da okrog 620.000 delavcev prejema neredne ali zmanjšane osebne dohodke. Delavci zahtevajo, da se uresniči stališče II. kongresa samoupravljalcev, da imajo izplačila zasluženih osebnih dohodkov prednost pred vsemi drugimi obveznostmi delovne organizacije. Zveza komunistov ne more ostati ravnodušna glede tega vprašanja, kajti če toliko delavcev ne prejema rednih osebnih dohodkov, postane negotova eksistenca okrog 2,5 milijona oseb. To je prvorazredni politični problem vseh dejavnikov v družbi in za njegovo rešitev se mora zavzeti vsakdo v svojem okolju v skladu z načrtano politiko Zveze komunistov. Pri tem mora biti jasno, da mora biti breme stabilizacije razporejeno na vse delovne ljudi, pač glede na njihove materialne možnosti.

Poleg tega so še vedno prisotni spori glede delitve dela v posameznih panogah in grupa-

cijah, in sicer v zvezi z graditvijo velikih poslovnih sistemov in nasploh z razvojem posameznih panog in grupacij. Razumljivo je zanimanje proizvajalcev, republik in pokrajin za ta vprašanja, saj sta zgrajitev poslovnih sistemov na samoupravnih temeljih in razvoj posameznih panog bistvenega pomena za to, da se ustvari materialna baza enotnosti in enakopravnosti narodov in narodnosti Jugoslavije. To so tako ekonomska kot tudi politična vprašanja. Ozko so povezana z nadaljnjo izdelavo sistema planiranja in usmerjanja družbenega razvoja in graditve planov na temeljih, določenih z ustavnimi amandmaji. V tem pogledu smo v zamudi. Naši plani še v precejšnji meri temelje na starih konceptih in ne odražajo sprememb v sistemu, do katerih je prišlo v Jugoslaviji v zadnjih letih.

Socialne razlike

Za družbenoekonomsko stanje v prvem četrtletju tega leta je bilo značilno določeno število prekinitev dela. Poudarjajo, tako kot so tudi prej, da so poglavitni povodi in vzroki za prekinitev dela: negotov materialni položaj delavcev, težave v zvezi z izplačilom osebnih dohodkov, nelikvidnost, uzurpiranje samoupravnih pravic delavcev, težave v zvezi z uresničevanjem samoupravnih pravic v integracijskih celotah itd. Toda v prekinitvah dela prihajajo ponekod do izraza tudi vzroki, ki izhajajo iz socialnih

razlik in bogatenja posameznih oseb v podjetjih, dalje, splošni pogoji poslovanja delovnih organizacij, politični problemi v občinah in družbi.

Po XXI. seji predsedstva ZKJ zlasti pa po sprejetju akcijskega programa, se je v vseh okoljih in na vseh ravneh razvila široka družbena aktivnost za utrditev in uresničitev konkretnih programov in ukrepov, za preprečevanje družbeno neupravičenih socialnih razlik, ki je že dala določene praktične rezultate v pogledu krepitve varnosti materialne in družbene pozicije delavca in njegove družine.

V dejavnosti za premagovanje socialnih razlik je treba biti dosleden. Akcija namreč ne bi smela pripeljati do tega, da bi opustili načela stabilizacije, ogrozili delitev po rezultatih dela, seveda v okviru samoupravnih dogovorov, produktivnejšega dela in ustvarjalnosti. Energično odpravljanje podkupovanja, korupcije, različnih poneverb, nelegalnega pridobivanja premoženja, kršenja zakonitosti in samoupravnih aktov mora biti nenehna akcija družbe, pri čemer imajo največjo odgovornost tožilstva, sodišča, davčni, inšpekcijski in drugi organi in službe. V praksi se dogaja, da ta vprašanja mešajo s socialnimi razlikami. Te stvari je treba jasno razločiti in proti kršitvi ustavnosti in zakonitosti učinkovito razvijati vse tiste sankcije, ki so za to predvidene.

Na socialne razlike v veliki meri vpliva problem nezaposle-

nosti. Na začetku tega leta je več kot 300.000 oseb iskalo zaposlitev, kar je sicer nekaj manj kot v istem obdobju preteklega leta. Z najnovejšimi ekonomskimi ukrepi je ta problem nekoliko omiljen, tako da se je v prvih treh mesecih tega leta v primerjavi z istim obdobjem preteklega leta zaposlenost povečala za okrog 5%. Toda problem zaposlovanja je eden najbolj perečih ekonomskih problemov in zahteva stalne ustrezne ukrepe in akcije družbe. V tej smeri je zlasti nujno potrebno z družbenimi dogovori in samoupravnimi sporazumi določiti nekatere kriterije glede zaposlovanja, še posebno mladih in strokovnih kadrov, zagotoviti stabilnost zaposlitve v pogojih modernizacije in tehnoloških sprememb, večjo gibljivost delavcev med panogami in večjo teritorialno gibljivost delavcev. Delavci še zmerom veliko hodijo v tujino, čeprav manj kot v istem obdobju leta 1971. Dve ključni vprašanji sta, zaradi katerih odhajajo delavci na delo v tujino — stanovanje in osebni dohodki. Kar se tiče, na primer, stanovanjske gradnje, investiramo sorazmerno več in imamo boljše rezultate kot v mnogih drugih deželah, vendar je kljub temu stanovanjsko vprašanje zelo zaostreno. Eden izmed razlogov je v tem, da se gradijo velika in luksuzna stanovanja, ne pa takšna, ki bi ustrezala standardu delavcev. Ne gradimo, recimo, t. i. socialnih stanovanj, kot delajo v drugih deželah, po drugi strani pa ra-

stejo skrajno nehigienska naselja, večja se brezpravna graditev in porablja se ogromna sredstva, da bi to preprečili.

Če imamo pred očmi neugodna gibanja v gospodarstvu, kot so nelikvidnost, inflacija, izgube, pretirana rast osebne potrošnje in drugih oblik potrošnje, neredno izplačevanje osebnih dohodkov, prekinitve dela, socialne razlike, potem lahko rečemo, da gre za težave funkcioniranja samoupravnega sistema in je zato treba vplivati na bistvene vzroke, ki pogojujejo sedanje težave v gospodarstvu.

Do zdaj so bili doseženi določeni načelni dogovori o zunanjetrgovinskem in deviznem režimu, o politiki in režimu cen, o kreditnomonetarnem sistemu, o sistemu planiranja in o razvojni politiki. Toda v vseh teh delih gospodarskega sistema je še veliko odprtih in neuskkljenih stališč. Vztrajati je treba, da o vseh drugih vprašanjih dosežemo sporazume in da ti deli sistema začnejo v praksi funkcionirati.

Realizacija ustavnih amandmajev — pogoj stabilnosti

Dosedanja dejavnost v zvezi z izvajanjem ustavnih amandmajev v praksi je bistveno vplivala tudi na splošno politično situacijo v deželi.

Vendar pa izvajanje ustavnih amandmajev ni stvar trenutne politične kampanje. Odpirajoč procese dolgoročnejših preobrazb naše samoupravne družbe, zahteva njihovo izvoja-

nje trajno aktivnost in angažiranje predvsem delovnih ljudi, nato pa tudi vseh organiziranih političnih sil in vseh samoupravnih in političnih institucij družbe. Za Zvezo komunistov je bistveno, da sedanji trenutek notranjepolitične situacije prouči in oceni tudi s tega stališča, da ji bo popolnoma jasno, v katero smer, na katerih področjih in v zvezi s katerimi vprašanji naj usmeri in okrepi svojo idejno aktivnost, da bi politični odnosi, katere si je z amandmaji izbojevala, postali resnični dejavnik celotne politične stabilnosti in razvoja naše dežele v celoti.

V zvezi z vprašanji uresničevanja amandmajev oživljajo številne tendence, ki vlečejo nazaj, v stare odnose, ali pa težijo k temu, da bi na različne načine preprečile akcijo naprednih sil, postavljajoč na dnevni red pogosto čisto obrobna vprašanja za reševanje itd. Ponekod že precej glasno napadajo delo in delovanje mnogih institucij samoupravnega sporazumevanja in družbenega dogovarjanja, ki so v zadnjem času posebno poživile svoje delo na podlagi amandmajev. Napade doživljajo zlasti institucije medrepubliškega dogovarjanja, še posebej medrepubliški komiteji, pri čemer ne upoštevajo nobenega pozitivnih rezultatov, ki so jih te institucije dosegle v sorazmerno kratkem času zlasti pri reševanju vrste vprašanj, ki so, kot vemo, povzročila hude konflikte v družbi. Takšni napadi vnašajo veliko zmede v javnost, toliko

bolj, ker kritika, pravzaprav kritizerstvo, ki se javno izraža, ne prinaša pa ničesar pozitivnega, spretno vnaša ideje o obstoju kompetentnih konfliktov med temi institucijami in skupščinami ter njihovimi organi in gospodarstvom.

Z istimi nameni se postavljajo tudi nekatere zahteve in izražajo mnenja, da je amandmaje treba in da jih je edino mogoče izvajati šele potem, ko se rešijo, zanje seveda na stari način, nekateri osnovni problemi gospodarske in širše družbene stabilizacije. Kaže, da se takšna idejna strujanja in glasovi močneje izražajo prav v trenutku, ko je treba veliko bolj okrepiti aktivnost vseh dejavnikov v družbi, da se na podlagi amandmajev rešijo pereči ekonomski in tudi drugi problemi družbe. Ni namreč težko opaziti bistva in idejnega smisla takšnih zahtev ter določiti socialnega okvira in političnih motivov njihovih nosilcev. V bistvu gre za vse tiste monopolne strukture v družbi, ki zelo dobro vidijo in hitro razložijo vse nevarnosti za sebe, za svoje interese in si zato, razumljivo, prizadevajo preprečiti takšno akcijo. V nekaterih delovnih organizacijah in komunah, pa tudi na drugih ravneh, obstaja precej močna zveza tistih struktur, ki pomenijo realno oviro za uresničitev amandmajev. V številnih delovnih organizacijah, na primer niso izvedli skoraj nikakršnih ukrepov, niti tega ne, da bi razložili in pojasnili pomen in bistvo novega, kar prinašajo

amandmaji. V tem je treba videti ne samo to, da se niso znašli v novem položaju ali pomanjkanje iniciative pri delovnih ljudeh, temveč tudi zavestno težnjo določenih sil, da se delavski razred kot najbolj zainteresirani dejavnik za izvajanje amandmajev zadrži ob strani, zunaj vsega novega, kar prinašajo amandmaji.

Takšni odnosi so v jedru mnogih konfliktov, ki se pojavljajo v delovnih organizacijah, v različnih »občinskih primerih« itd., o katerih je sicer dnevni tisk v zadnjem času precej pisal in ki vznemirjajo našo javnost, v katerih poteka grupiranje in delitev ljudi, ne glede na to, kako kdo prispeva k reševanju problemov, temveč glede na to, kateri skupini pripada in čigavo politiko podpira. Zveza monopolskih struktur ekonomske in politične moči, v kateri so birokratske in etatiistične sile, ki obstajajo na še močnih temeljih starih odnosov, trdno povezane s čedalje močnejšimi tehnokratskimi silami, ki svojo pozicijo opirajo na objektivne potrebe in zakonitosti modernega tehnološkega razvoja, pa tudi na monopol znanja in odločanja — ta zveza odpira nove močne centre od delavskega razreda odtujene politične in ekonomske moči, ki še naprej odločajo v imenu združenega dela, omejujoč pozicijo delavskega razreda na preprosto participacijo v posameznih forumih ali zahtevajoč od njega, da dá samo plebiscitarno podporo sprejeti politiki in rešitvam. Samoupravno spo-

razumevanje in družbeno dogovarjanje je v precejšnji meri zares postalo monopol teh struktur, ne pa pripomoček združenega dela za razreševanje različnih interesov in izvajanje tistega, kar je skupno vsem.

Koordinirana akcija političnih dejavnikov

Za boj proti vsem tem tendencam in za razbijanje obstoječih monopolskih struktur ni dovolj samo to, da te pojave in njihove nosilce opazimo. Za uresničitev ustavnih amandmajev je treba hkrati v temeljih prilagajati položaj in vlogo vseh institucij v družbi in na vseh ravneh, od delovne organizacije, komune, republik in pokrajin do federacije. Pri tem je potrebna koordinirana akcija vseh političnih dejavnikov v družbi, zlasti pri prilagajanju bistvu ustavnih amandmajev teh monopolskih akterjev na družbenoekonomskem področju, ki bistveno vplivajo na smer razvoja in sedanje stanje odnosov na mnogih področjih. Posplošen in nezadostno konkretno izdelan prijem pri izvajanju amandmajev ter nezadostna koordinacija dela in dejavnosti vseh struktur — to je v določenem smislu splošna značilnost stanja v sedanjem položaju.

Okoliščine, ki smo jih opisali, pripeljejo do tega, da se pri ljudeh čedalje bolj krepi občutek, kot da mnoge sistemske rešitve sploh niso sprejete ali da o bistvenih vprašanjih še ni

skupnih stališč zaradi tega, ker se v zveznih in drugih institucijah družbenega dogovarjanja in sporazumevanja ponavlja prejšnja situacija, da se na račun ožjih, parcialnih teritorialno-političnih in drugih interesov predolgo zadržuje sprejemanje tistih rešitev, ki so življenjskega pomena za družbo kot celoto itd. Takšne občutke seveda še bolj spodbujajo tiste sile, ki, kot smo rekli, nimajo interesa, da bi se realizirale tudi doslej že poiskane in dogovorjene rešitve. Malodušnost pri delovnih ljudeh v tej smeri se širi na različne druge načine, med drugim tudi tako, da se v obstoječih normativnih in drugih samoupravnih aktih bistvo amandmajev, zlasti XXI. in XXII. amandmaja, uresničuje samo formalno — ponavadi s spremi-njanjem posameznih naslovov in besed, medtem ko se bistveni družbenoekonomski odnosi in položaj delovnega človeka v združenem delu, ki jih je treba vzpostaviti na nov način, zanemarjajo in podobno.

Hkrati je treba reči tudi to, da se bo pritisk, ki upravičeno prihaja celo od delovnih ljudi, da bi mnoge stvari rešili na stari način, krepil toliko bolj, kolikor dalj se bo ohranjal prazen prostor, ki je nastal tudi zaradi dejstva, da smo opustili nekatere stare institucije in rešitve v sistemu, na mnogih področjih pa v praksi še nismo vzpostavili novega ali pa to ni tako zaživel, da bi bilo možno hitreje in učinkoviteje razreševati številna vprašanja in probleme, ki danes neposredno pri-

zadevajo delavski razred, delovne ljudi in občane v naši deželi. Posebej je treba poudariti vprašanje usklajevanja mnogih zakonskih predpisov z novimi ustavnimi amandmaji ter potrebo po izdaji novih zakonov in drugih ukrepov, ki so nujni za učinkovitejše uresničevanje dogovorjenih sistemskih in drugih rešitev. Na tem področju pa smo še vedno precej v zamudi, na vseh ravneh, kar se vsekakor odraža v celotni dejavnosti pri izvajanju ustavnih amandmajev.

Zelo velikega pomena je usklajevanje razvojnih programov republik in samoupravnih grupacij, zlasti pri graditvi velikih objektov, pomembnih za vso državo. V zvezi s tem še vedno niso jasne poti in metode sporazumevanja na tem področju, torej tudi ne obveznost in sankcija takšnih dogovorov, ki naj bi jih dosegli, pa tudi tistih, ki smo jih že dosegli. V sedanji fazi našega družbenega razvoja se je zares treba kar najbolj truditi, da se na podlagi politike, sprejete v amandmajih, čim jasneje in konkretno definirajo medsebojni odnosi, pravice, obveznosti in odgovornost posameznih forumov, samoupravnih in državnih organov, institucij in organizacij v celotnem sistemu. To so bistvena vprašanja funkcioniranja sistema, ki jim je zato treba posvetiti pomembno pozornost. Učinkovitejše reševanje vseh teh vprašanj bi veliko pomenilo tudi za boj proti različnim anomalijam in zlorabam v družbi, kar bi povečalo pravno in družbeno var-

nost delovnih ljudi in občanov v sistemu in vsekakor vplivalo na splošno politično situacijo.

Pod pritiskom težav in življenjskih problemov, ki se pogosto ne rešujejo v korist delovnih ljudi, ko v bazi družbe še vedno občutno deluje zveza birokratsko-tehnokratskih in etatističnih sil, ko se še vedno kaže neodločnost ali nezadostno premišljena in koordinirana akcija subjektivnih sil in drugih dejavnikov v družbi, da se na različnih področjih družbeno političnega in ekonomskega življenja zahtevajo konkretne rešitve — takšna situacija bi pri delovnih ljudeh, če bi še trajala, ustvarila zmedo, dezorientirala bi jih pri razlikovanju naših in

tujih političnih sil, s čimer bi na koncu koncev mi sami pripevali k temu, da bi ljudje izgubili zaupanje v sprejeto politiko, in kar je najvažnejše, uplahljila bi socialna, politična in moralna moč delovnih ljudi, ki je potrebna in ki je edina sposobna in ki edina lahko v praksi uresniči načrtano politiko. Ta ugotovitev opozarja na to, da je poleg okrepljene aktivnosti komunistov v organizacijah združenega dela, komunah, interesnih skupnostih, odgovornih organih in v družbeno političnih skupnostih in organizacijah hkrati nujna vseobsegajoča idejna in konkretna politična akcija Zveze komunistov.

Tito na zgodovinskih razpotjih socialistične revolucije jugoslovanskih narodov

Že zdavnaj in mnogokrat je bila izpovedana resnica, da se moč, vloga in sposobnost ljudi oziroma njihove ideologije in politike v družbeno-zgodovinskem razvoju najgloblje odkrivajo in prepoznavaajo na odločilnih razpotjih in zgodovinskih preobratih. To velja tako ali drugače za vsakega človeka, še zlasti pa za vodilne ljudi v političnem življenju.

Ker je politika tisto področje človekove ustvarjalnosti, ki je usmerjeno prav na človeka in družbo, je bolj kot katerokoli drugo področje ustvarjalnosti podvržena — kot praksa in kot znanost — mnogim vsakodnevnim subjektivističnim pritiskom in trenutnim konstelacijam interesov. Zakaj v bistvu in v končnih posledicah je politika predvsem odločanje ljudi o družbeni akciji.

Tudi politika avantgardnih socialističnih sil je podvržena vsakodnevnim pritiskom različnih trenutnih interesov — progresivnih, konservativnih in reakcionarnih; pritiskom trenutnih razmerij sil doma in v svetu; pritiskom različnih ideoloških in političnih tokov v družbeni zavesti; pritisku številnih dilem in alternativ v vsakdanjem političnem odločanju itd. Ti pritiski so izredno močni prav v trenutkih pomembnejših zgodovinskih prelomov, ko ima lahko napačna ali nerealna odločitev dolgotrajne negativne posledice za uspešnost boja socialističnih sil ali za razvoj socialistične družbe.

Na takih zgodovinskih razpotjih ne zadošča le statično znanje političnega tehnokrata niti bolj ali manj bogato izkustvo političnega praktika. Na takih razpotjih ima pri sprejemanju progresivnega, realnega in ustvarjalnega sklepa odločilno vlogo neka specifična sposobnost avantgardnih sil delavskega gibanja. Ta sposobnost je v tem, da so avantgardne sile — ki trdno zakoreninjene v vsakodnevnih interesih in akcijah razreda, delovnih ljudi, progresivnih sil in naroda ne pozabljajo na dolgoročne cilje revolucije in socializma — sposobne, da dojemajo svoje naloge v boju za te cilje predvsem skoz prizmo gibanja in premikov v realnih razmerjih moči družbenih sil, ne pa skoz statične doktrinarne formule. Prav tako morajo biti sposobne, da na tej podlagi predvidijo dolgoročnejša družbena in

politična gibanja ter da s svojo dejavnostjo v tem razmerju moči krepe tiste sile, ki so neposredni ali posredni nosilec progresivnih družbenih gibanj.

Revolucionarna avantgarda delavskega gibanja lahko zgublja posamezne taktične bitke, ne sme se pa toliko »zataktizirati«, da bi se v trenutku odločilnih zgodovinskih prelomov znašla na repu dogodkov. Zato mora biti dovolj sposobna in pogumna, da se bo odločila v takih trenutkih zaplavati tudi »proti toku«, proti trenutno prevladujočim pojmovanjem, če so ta v nasprotju s predvidenimi dolgoročnimi trendi družbenega in političnega boja. Toda tudi nasprotno je točno. Če se v takih prelomnih trenutkih prav ta predvidevanja pokažejo za napačna, to je, če se sama strategija pokaže za napačno, potem se celotna politična zasnova sesuje kot nerealna in subjektivistična konstrukcija. Prav v tem smislu revolucionarna in progresivna gibanja, zlasti pa njihove vodilne sile, nenehno delajo zgodovinske izpite. Tu se mora najpolneje uveljaviti zmožnost za ustvarjalno sintezo revolucionarne doslednosti v boju za zgodovinske cilje socializma in realizma, temelječega na znanstvenem in empiričnem ugotavljanju objektivnih zakonitosti, ki določajo pogoje tega boja. Toda pri tem je nujno še nekaj: tisti ustvarjalni »šesti čut«, sposobnost predvidevanja dolgoročnih usmeritev družbenih in političnih gibanj, o katerih sem prej govoril. In prav tu se v polni meri izražajo ustvarjalna sposobnost, talent in vloga posameznih osebnosti, ki lahko bolj kakor druge prispevajo k takšni sposobnosti revolucionarnega gibanja ali progresivne politične prakse.

Prav ta sposobnost je najbolj značilna lastnost Titove revolucionarne in politične dejavnosti. Prav ta lastnost razkriva »skrivnost«, zakaj je Tito že nekaj desetletij neprestano na čelu najbolj progresivnega dela jugoslovanskega delavskega gibanja. V vseh teh desetletjih se je Tito skupaj z vsemi jugoslovanskimi komunisti mnogokrat znašel na križpotjih, to je pred bolj ali manj usodnimi dilemami, v katerih se je bilo treba odločiti. Vsebina teh sklepov je nemalokrat odločala o uspehu in neuspehu celotne etape v boju revolucionarnega delavskega gibanja in še posebej Komunistične partije Jugoslavije. Razumljivo, takih ljudi, ki se nikoli ne zmotijo, ni, in tudi Tito ni nezmotljiv. Res pa je, da je Tito sprejemal ali pa bistveno prispeval k temu, da je vodstvo Komunistične partije Jugoslavije na odločilnih razpotjih, oziroma v celi vrsti najvažnejših dilem revolucionarnega boja sprejemalo realne in progresivne sklepe, ki jih je praksa uspešno potrdila. V takih trenutkih se je pravzaprav njegov talent najpolneje izkazal. Prav ta sposobnost je zagotovila Titu avtoriteto v komunistični partiji in med progresivnimi ljudmi — avtoriteto, ki ne temelji na oblasti in funkciji, pač pa na zaupanju. Zato naj danes, ko vsi ljudje, ki jim je pri srcu socialistična revolucija, praznujejo osemdeseti rojstni dan tovariša Tita, ponovno opozorimo vsaj na nekatere od teh zelo pomembnih sklepov, ki jih je Tito bodisi sam sprejemal ali pa bistveno vplival na njihovo oblikovanje

in ki so vnaprej določili celotno nadaljnjo pot komunistične partije in njenega boja na čelu delavskega razreda in progresivnih sil naše družbe.

Koalicija frakcij ali enotna partija?

V letu 1927 in po njem se je monarhistični velikosrbski hegemonistični sistem čedalje hitreje pogrezal v globoko politično krizo. V teh razmerah je bila delavskemu razredu in narodom Jugoslavije akcijsko sposobna komunistična partija bolj potrebna kot kdajkoli poprej. Toda tudi ta je bila tedaj v resnični notranji krizi. Kriza se je kazala v splošni frakcijski rezcepljenosti partije oziroma njenih vodilnih vrst ter v notranjepartijskem političnem boju, ki je imel pogosto izrazito destruktivne in politikantske oblike.

Ne bom se spuščal v vzroke za to frakcionaško razcepljenost in spopade, ker so o tem pri nas že dosti napisali. Kakor vedno v zgodovini je bil tudi ta pojav posledica mnogoterih in najrazličnejših vplivov. Frakcionaštvo kot reakcija na razne vplive in pritiske je bilo samo dokaz, da gibanje oziroma njegove vodilne sile še niso bile zrele ali sposobne, da bi proti tem konfliktom postavile svoj lastni in enotni koncept strategije in taktike revolucionarnega boja. Zaradi tega partija ni bila le politično in celo ideološko neenotna, marveč je bila bistveno oslABLJENA tudi njena akcijska sposobnost.

Na čelu frakcij so bile skupinice marksističnih intelektualcev. To so bili pretežno iskreni revolucionarji, med njimi pa so bili tudi taki, ki so bili bolj pod vplivom politične razdelitve tedanje jugoslovanske buržoazne družbe kot pod vplivom delavskega razreda.

Kar zadeva vpliv na razvoj Komunistične partije Jugoslavije seveda leve in desne frakcije ni možno povsem izenačevati. Leva frakcija je tako ideološko in politično kot tudi teoretično gledano vnesla v partijo mnogo več revolucionarne doslednosti, pa tudi marksizma in leninizma. Na drugi strani pa je desna frakcija — čeprav se je kdaj pa kdaj upravičeno upirala nekaterim sektaškim stališčem levice — pogosto vsiljevala oportunistično usmeritev in tudi pojmovanja in vplive vladajoče ideologije in politike buržoazne družbe. To je bilo zlasti očitno v stališču do nacionalnega vprašanja. Čeprav navadno govorimo o levi in desni frakciji, je očitno, da nista bili ne ena ne druga niti ideološko niti politično enotni in jasno izoblikovani. Zato ni prav nič čudno, da sta se v partijski praksi tako ena kakor druga zreducirali na nenačelno zbiranje skupin in klik okoli posameznih ljudi oziroma frakcijskih liderjev. Toda ne glede na vse te razlike in medsebojno prepletanje sta imeli frakciji nekaj skupnega: obe sta bili namreč ločeni od množic, obe sta se izčrpavali v medsebojnih nasprotovanjih v okviru vodilne strukture partije in tudi v zvezah s Kominternom.

Kominternu je poskušala večkrat intervenirati in nekajkrat so bile te intervencije tudi pozitivne. Posebej bi lahko omenili Stalinovo

osebno intervencijo v polemiki s Simo Markovičem, v kateri je dal Stalin — kljub nekaterim enostranskim, doktrinarno-shematskim in sektaškim pristopom — jugoslovanskim komunistom pozitivno in progresivno spodbudo, da se dosledneje opredele za leninsko načelo samoodločbe narodov. Prav tako so bile pozitivne tiste intervencije Kominterne, ki zadevajo odnos jugoslovanskih komunistov do kmečkega vprašanja. Glede tega vprašanja je bilo precej sektaških in oportunističnih tavanj — nekateri so celo trdili, da je kmetstvo po svoji naravi zaveznik buržoazije, ne pa delavskega razreda. Toda z drugimi razsežnostmi svoje politike, zlasti pa z neprestanimi samovoljnimi kadrovskimi kombinacijami v vodstvu Komunistične partije Jugoslavije, je Kominternina v bistvu več prispevala k nadaljevanju frakcijskih spopadov kot pa k preseganju takega stanja. Zakaj očitno se od zunaj frakcionaških trenj v jugoslovanskem komunističnem gibanju ni dalo odpraviti. Dokončno bi jih lahko odpravile le notranje sile gibanja; toda te so morale šele ideološko in politično dozoreti ter se usposobiti za to, da na novi in razvitejši platformi taktike in strategije revolucionarnega delavskega gibanja Jugoslavije zberejo okoli sebe osnovne sile tega gibanja.

Prav ta prelom je s pogumnim sklepom začel uresničevati Tito. Bilo je v začetku leta 1928, ko je bil Tito organizacijski sekretar partijske organizacije v Zagrebu. Tito je ne samo dojel in izrazil tisto, kar so tedaj dojemali in čutili mnogi jugoslovanski komunisti, marveč se je odločil tudi za akcijo za spreminjanje stanja, pokazal je tudi pot, kako je to stanje mogoče spremeniti. Ni se spuščal v tehtanje, v čem so prednosti in pomanjkljivosti ene ali druge frakcije, pač pa je izhajal iz dejstva, da dolgotrajni frakcijski boji onespособljajo partijski vrh za resnično revolucionarno akcijo, da ga zapirajo v doktrinarno sholastične polemike in ga potiskajo v položaj, da se spušča v medsebojne bitke okoli parol, ki jih je v bistvu med delavskim razredom širila buržoazna politika ter vplivi malomeščanskih oportunistov. Razen tega se je Tito zavedal, da ta boj vse bolj onespособlja komunistično partijo, da bi se povezala z množicami, in to prav v času, ko je buržoazna in velikosrbska Jugoslavija drsela v vse globljo politično krizo. Zato je pozval komuniste, naj opuste razglabljanja o dilemi: leva ali desna frakcija, pač pa naj se lotijo druge dileme: enotna komunistična partija ali frakcionaštvo. Tito se je dobro zavedal, da je odgovor na to dilemo izredno težavna operacija, ki lahko povzroči, da del članstva odpade in da se partija razcepi. Vedel pa je, da je tudi taka kriza boljša, ker odpira pot konsolidaciji v prihodnosti, medtem ko je kriza zaradi frakcionaških bojev zapirala partiji vsakršno perspektivo.

S takšnim protifrakcionaškim stališčem je bil Tito tedaj v zagrebškem mestnem komiteju v izraziti manjšini, ker je bila večina v komiteju pod vplivom ene ali druge frakcije ali pa je nihala med njima. Tito je tvegala, da ostane sam, da ostane »glas vpijočega v puščavi«. Kljub temu se je odločil za akcijo. Vendar ni ostal sam,

podprle so ga osnovne organizacije komunistične partije in tudi konferenca zagrebške organizacije.

Bistvo Titove platforme bi lahko izrazili takole:

Prvič, partija se mora vrniti k množicam delavskega razreda in delovnega ljudstva nasploh in se predvsem opreti na njihovo akcijo. Takratno stanje je bilo takšno, da so — medtem ko so vodje frakcij polemizirali — delavci in delovni ljudje nasploh bojevali ekonomski in politični boj v vsakodnevnih spopadih, stavkali, demonstrirali, postavljali vsakodnevne zahteve za boljše življenje, za nacionalno svobodo, za politično svobodo itd. Komunisti v osnovnih organizacijah so bili povezani s temi borbenimi delovnimi množicami, vendar so bili pogosto ne le prepuščeni sami sebi, ampak tudi dezorientirani in demoralizirani zaradi frakcionaštva, grupaštva in akcijske nesposobnosti vodilnih organov komunistične partije. Tito se ni zavzemal za ustvarjanje »množične partije« v buržoazno-demokratskem smislu, pač pa za »partijo množic« v duhu marksističnih postavk o odnosu med revolucionarno avantgardo, delavskim razredom in množico delovnega ljudstva nasploh. Toda preden lahko partija postane taka »partija množic«, se mora otresti sektaštva in oportunitizma, v kar jo potiskajo frakcijski boji. Razen tega mora biti navzoča kot vodilna sila in organizator množic povsod tam, kjer se te množice spopadajo, kjer so organizirane in kjer jih je možno organizirati. Drugače povedano, prav boj za vsakdanje zahteve množic mora postati izhodišče za povezovanje revolucionarne avantgarde s širokimi množicami, za njeno usposabljanje, da usmerja akcijo teh množic k revolucionarnim pozicijam boja za dolgoročne smotre delavskega razreda in vseh progresivnih sil v družbi.

Drugič, Tito je zahteval, da pride v vodilne organe partije več kadrov iz delavskih vrst, da bodo imeli v vodilnih organih partije prevladujoči vpliv delavci, ki se vsak dan spopadajo z razrednim sovražnikom. Pri tem ni šlo za kakšno načelno nasprotovanje inteligenci. Tito namreč nikoli ni podlegel sektaškemu odnosu do inteligence, ker je razumel, da sta navzočnost in vloga inteligence v partiji — zlasti pa vloga marksističnih intelektualcev — eden od pomembnih dejavnikov njene moči in akcijske sposobnosti. Tito sam ni bil nikoli le praktični politik, bil je mislec, ustvarjalec in intelektualec — sicer ne po šolskih spričevalih, ampak po dejanski moči intelektualne ustvarjalnosti. Vedel pa je tudi, da je zavest inteligence veliko bolj kot zavest delavcev podvržena idejnemu, teoretičnemu, političnemu in tudi ekonomskemu vplivu nedelavskega družbenega okolja ter je zato prevodnik revolucionarnemu delavskemu gibanju tujih ideoloških in političnih pojmovanj in zamisli v komunistični partiji. To dejstvo je bilo tudi najpomembnejši vir nenehnih frakcionaških spopadov v komunistični partiji. Prav sinteza prevladujočega vpliva vsakodnevnih in dolgoročnih interesov delavcev, ki jih najdosledneje lahko izrazi le delavec sam, in ustvarjalne idejne in teoretične dejavnosti marksističnih intelektualcev — ne glede na to,

ali gre za intelektualca iz vrst inteligence ali iz vrst delavcev — omogočata partiji, da lahko predvideva in ustvarja vizijo prihodnosti, ki je globoko zasidrana v boju sedanosti, oziroma ki številne taktične bitke delavskega razreda današnjega časa povezuje s strategijo avantgarde v celotnem obdobju njenih bojov. To je bil smisel Titove akcije za delavske kadre leta 1928 in v tem je tudi smisel njegovih sedanjih podobnih stališč.

In končno, Tito je zahteval temeljito kadrovske prenovne vodilnih partijskih teles. Z drugimi besedami, zavzel se je za to, da se iz teh organov odstrani ali se vsaj prepreči odločilni vpliv ljudi, ki so se že navadili, da žive v partiji kot koalicija frakcij — zakaj nekateri od njih so menili, da je to tudi najbolj demokratična oblika delovanja partije. Ti ljudje so začeli pozabljati, da partija ni namenjena sama sebi, pač pa je revolucionarna avantgarda delavskega razreda. Toda partija ni avantgarda, če ni sama v sebi dovolj enotna, da bi lahko široke ljudske množice usmerjala k revolucionarnim akcijam. Skratka, partija je potrebovala nove ljudi.

Pri tem naj dodam, da se Tito ni vpletel v napade na osebnosti, saj pri tem ni šlo za ocenjevanje revolucionarne iskrenosti ljudi, pač pa za oceno objektivnega rezultata njihove dejavnosti. Tito je zahteval, da se voditelji frakcij podrede temeljnemu skupnemu interesu revolucionarnega gibanja.

V zvezi s tem se spominjam enega svojih doživetij iz poznejšega časa. Nekako konec leta 1936 — v tem času je bil Tito predstavnik naše partije v Kominterni, jaz pa predavatelj na politični šoli — me je Tito povabil, naj skupaj z njim pomagam razčiščevati nekatere probleme naše emigracije v Sovjetski zvezi. To je bilo v času prvih dobro znanih stalinističnih procesov in atmosfere, ki je bila še posebej pogubna za mnoge tuje politične emigrante, komuniste. Skupaj s Titom sva pregledovala imena, ki so bila na listi emigrantov, ter razmišljala o tem, kje in kako bi te ljudi angažirali ali pa jim vsaj zagotovili eksistenco. Na listi so bili tudi nekdanji voditelji leve in desne frakcije v komunistični partiji. Dobro se spominjam, da je imel Tito za večino, pa najsi so bili iz vrst leve ali desne frakcije, dosti pohvalnih besed. Prizadeval se je, da bi jih obvaroval pred napadi, ki so jih sprožile tedanje stalinistične čistke v Sovjetski zvezi. Vendar kljub temu ni bil nič manj prepričan, da je povzročilo njihovo frakcionaštvo partiji veliko škodo. Tako ravnanje osvetljuje tudi bistvo njegovega stališča iz leta 1928. Takrat Tito ni snoval nove skupine v partiji, ki bi bila naperjena proti levi in desni frakciji, ni se spuščal v neprincipialno bitko proti osebnostim, marveč se je bojeval za koncept enotne revolucionarne avantgarde delavskega razreda.

Na zagrebški konferenci je dobil Tito večinsko podporo — in ne samo to. Njegova razprava in resolucija konference sta bili podlaga za znano »odprto pismo Komunistične internacionale«
jugoslovanskim komunistom, v katerem je izvršni komite podprl

akcijo zagrebških komunistov s Titom na čelu ter apeliral na preseganje frakcionaške razcepljenosti partije. Prišlo je tudi do precej temeljitih kadrovskih sprememb v centralnem komiteju partije.

Kljub temu je preteklo domala še celih deset let, preden se je ta koncept uresničil. Predvsem zaradi tega, ker so Tita kmalu po teh dogodkih zaprli. Uresničevanje celotne zasnove je prešlo na ljudi, ki tega niso znali izvajati tako kot tovariš Tito — čeprav so nekateri med njimi vnašali v partijo pozitivne spremembe. Razen tega je prišlo na začetku leta 1929 do vojaško-monarhističnega prevrata kralja Aleksandra in večletne krvave diktature, ki je zadala komunistični partiji težke udarce ter njen razvoj v marsičem preusmerila. Toda ko je Tito kasneje spet prevzel vodstvo v obnovljeni partiji, je imel veliko več opore in možnosti za uresničevanje koncepta, za katerega se je boril leta 1928.

Kozmopolitska sekta ali revolucionarna avantgarda delavskega razreda narodov Jugoslavije

Leta 1937 je Tito prevzel dolžnost generalnega sekretarja Komunistične partije Jugoslavije. Dejansko je kmalu postal še več — namreč resnični voditelj Komunistične partije Jugoslavije. Položaj in ugled v partiji nista izvirala le iz njegove formalne funkcije, temveč predvsem iz zaupanja v njegovo nadarjenost in politično sposobnost. Ko sem prišel prvikrat na sejo novega vodstva, sem odkril, da smo v primerjavi z nekdanjimi kadrovskega strukturami vodstev Komunistične partije Jugoslavije tu pravzaprav sami »novi ljudje«. Pretežno so bili mlajši ljudje, nekaj pa je bilo tudi starejših; zvečine so bili delavci, med njimi pa je bilo tudi nekaj intelektualcev. Tako je Tito uresničil dve od treh zahtev, ki jih je vseboval njegov koncept iz leta 1928 — o čemer sem že govoril.

Seveda sta se Tito in novo partijsko vodstvo že od začetka usmerila tudi na uresničevanje tretje zahteve tega koncepta, namreč odločnega boja za povezovanje komunistične partije z množicami, za njeno doslednejše izoblikovanje v partijo množic — o čemer sem že tudi govoril. Tito je usmeril partijo v odločen boj proti ostankom frakcionaštva ter pojmovanjem, ki so partijo v bistvu zoževala v sekto nekakšnih revolucionarnih doktrinarjev, ki bi množicam le prikazali revolucionarne ideale prihodnosti, v bistvu pa ne bi bili sposobni teh množic pridobivati za akcije, jih v tem boju organizirati in voditi. Tito je partijo usmerjal tudi v boj proti ostankom tistih malomeščansko-oportunističnih pojmovanj v partiji, ki so njeno vlogo reducirala na nekoliko radikalnejšo strujo na leviici politike liberalnejše buržoazije in malomeščanstva oziroma buržoazne demokracije. Medtem ko so se prva pojmovanja pojavljala tako v delavskem okolju kot tudi pri inteligenci, so bila druga pojmovanja značilna zlasti za nekatere kroge tako imenovane »leve inteligence«
tedanjega časa. Ko je nastopal proti tema sektaškima in oportuni-

stičnima skrajnostima, ki sta bili v preteklosti partije eno od glavnih izvirov oportunitizma, je Tito hkrati nakazal tudi najbolj učinkovito sredstvo za njuno premagovanje — namreč tako usmeritev partije, da bo prisotna kot organizator in voditelj delovnih ljudi, delavcev, kmetov in progresivne inteligence v njihovih številnih in raznolikih bojih za vsakodnevne ekonomske, politične, socialne in kulturne zahteve in potrebe. Takšna usmerjenost naj bi partijo povezala z množicami ter ji omogočila, da usmerja boj množic tudi z vidika dolgoročnega revolucionarnega boja za družbeni napredek in socializem.

Da bi uresničil ta koncept strategije in taktike, se je moral Tito odločiti — in se je tudi odločil — še za en zgodovinski sklep, ki je bistveno utrdil uspeh tega političnega kurza. Pri tem mislim na večstransko spremembo vsebine odnosov med Komunistično partijo Jugoslavije in Komunistično internacionalo.

Od vsega začetka je bilo razredno delavsko gibanje hkrati tudi internacionalistično gibanje in vedno je vzpostavljalo neko vrsto Internacionale. Ta internacionalizem ni bil le izraz solidarnosti v boju, marveč tudi odsev dejstva, da je epoha osvobajanja delovnega človeka in dela nujno prežeta z novimi oblikami integracije človeštva oziroma z novimi odnosi med narodi. Ali drugače povedano: delavski razred se ne more osvoboditi, če hkrati ne osvobaja narodov in človeštva vseh oblik imperializma, hegemonizma in nacionalističnega egoizma. Toda to je dolgotrajen zgodovinski proces. V tem procesu so tudi delavska gibanja pod pritiskom ideologij in konstelacije interesov svojega časa — zato se tem vplivom tudi delavske Internacionale niso mogle izogniti. To je bil vsekakor glavni vzrok, da je tudi Marx odločilno prispeval k razpustitvi Prve komunistične internacionalne, ko je začela zginevati njena revolucionarna vsebina, oziroma ko je postajal njen vpliv na revolucionarna delavska gibanja v posameznih državah škodljiv.

Nekaj podobnega se je dogajalo tudi s Tretjo internacionalo. V svojem času, zlasti v revolucionarni situaciji po prvi svetovni vojni, je odigrala v razvoju revolucionarnega delavskega (posebej evropskega) gibanja pomembno vlogo. Hkrati so se v njej razrasli močni elementi birokratsko-centralistične organizacije, uveljavile so se metode, ki so začele zavirati samostojnost in iniciativo posameznih komunističnih partij. Take težnje so še posebej postajale škodljive za razvoj delavskega gibanja tedaj, ko so se povezale z ideologijo in prakso stalinističnega dogmatizma. Že prej sem poudaril, da je zaradi takega razvoja Tretje komunistične internacionalne trpela tudi Komunistična partija Jugoslavije.

Odkrito nasprotovanje takim težnjam v Komunistični internacionali bi bilo v tedanjem času, ko se je delavsko gibanje neposredno soočalo z ofenzivo fašizma, nerealno in tudi škodljivo. Toda Tito je dojel, da partija v uresničevanju svoje politike ne more biti dovolj

ustvarjalna niti dovolj samostojna in iniciativna v razvijanju najrazličnejših oblik aktivizacije in povezovanja z množicami, če bo imela roke preveč zvezane s centralističnim dirigiranjem iz vodstva Kominterne. Jasno mu je bilo, da tako kot partija ne sme postati dogmatska sekta, prav tako ne more biti nekakšna kozmopolitska organizacija, ki je le transmisija nekega svetovnega centra. Biti mora resnična revolucionarna avantgarda delavskega razreda svojega lastnega naroda oziroma svoje dežele — in samo taka je lahko dejansko internacionalistično združena z drugimi delavskimi gibanji in progresivnimi silami v svetu v boju za progresivne cilje, ki združujejo delavsko gibanje vsega sveta.

Če poenostavljeno povemo, Tito je koncept revolucionarnega internacionalizma delavskega razreda postavil z glave na noge. To je storil s praktičnim sklepom, brez širšega idejnega in teoretičnega pojasnjevanja in razjasnjevanja s takratnim vodstvom Komunistične internacionale, ki tudi sámo ni bilo dovolj samostojno. Ta sklep na prvi pogled ni videti niti malo zgodovinski, pa je vendar odigral prav tako vlogo. Kot je znano, je Tito, ko je sprejemal vodilno mesto v partiji, postavil novi sestavi vodstva dve zahtevi: da bo celotno partijsko vodstvo v državi in da se partija sama financira. S tem sklepom je Tito zagotovil Komunistični partiji Jugoslavije samostojnost. Sam sklep je pozneje sprožil nekaj spopadov z nekaterimi organi in ljudmi v Kominterni, pa tudi s samim Stalinom. Toda praktično izvajanje sklepa je zagotovilo partiji zaupanje delovnih množic in progresivnih sil narodov Jugoslavije. To je partiji omogočilo, da je uspešno izpeljala svojo revolucionarno vlogo med vojno in po narodnoosvobodilni vojni.

To seveda ne pomeni, da sta se hotela Tito in tedanje partijsko vodstvo s tem sklepom tako rekoč »odcepiti« od Kominterne ali pa da bi v celoti odklanjala njeno vlogo. Prav tako to ni pomenilo, da je Tito prešel na pozicije nacionalističnega delavskega gibanja. Nasprotno: Tito in mi vsi, ki smo bili člani novega vodstva, smo se dobro zavedali ne le pozitivne vloge, ki jo je Kominterni v preteklosti odigrala v razvoju delavskega gibanja, marveč tudi tega, da je tudi taka, kakršna je bila, v dani situaciji še zmerom določena opora za mnoge komunistične partije. Tito potemtakem ni želel ustvarjati krize v odnosih med Kominterno oziroma Stalinom in KPJ. Nemojen pa je bil v stališču, da se Kominterni ni treba vmešavati v sklepe in v politiko vodstva Komunistične partije Jugoslavije niti v njene kadrovske probleme. Z drugimi besedami, Kominterni za nas ni bila sprejemljiva kot enotna, centralizirana svetovna komunistična partija s svojimi sekcijami, marveč kot oblika sodelovanja in združevanja samostojnih delavskih gibanj posamičnih držav. Taka usmeritev je tudi pomenila, da Komunistična partije Jugoslavije pod nazivom internacionalizem ne priznava nikakršnega drugega interesa razen tistega, ki resnično izraža enotnost interesov revolucionarnih delavskih gibanj v raznih delih sveta ter protimperialističnih sil nasploh.

Seveda je bil ta koncept internacionalizma in Komunistične internacionale v navzkrižju s Stalinovim konceptom. Zato Stalinov napad na Tita in Komunistično partijo Jugoslavije leta 1948 lahko obravnavamo v nekem smislu tudi kot njegov napad na tak koncept internacionalizma.

Defetizem ali obramba neodvisnosti narodov Jugoslavije

Pakt med Stalinom in Hitlerjem je postavil partijo pred izredno težavno preizkušnje. Nam komunistom je bilo sicer jasno, oziroma smo bili prepričani, da nam je jasno, da je hotel Stalin s paktom pridobiti čas in pritisniti na zahodne velike sile — ki so si s svoje strani spet prizadevale obrniti vojaški stroj fašističnega bloka proti Sovjetski zvezi in postati v tem spopadu razsodnik. Toda razlaga bi bila lahko tudi drugačna, vključno z iluzijo, da pakt bistveno spreminja mednarodno konstelacijo in položaj. In prav take iluzije so se tedaj tudi pojavile v mednarodnem komunističnem gibanju.

Pred paktom so vse evropske komunistične partije sprejele stališče, da morajo braniti nacionalno neodvisnost pred vse večjo nevarnostjo fašistične agresije. Pakt med Stalinom in Hitlerjem je povzročil glede tega stališča v vrstah nekaterih partij resna omahovanja in dezorientacijo. Ni bilo malo komunistov, ki so se znašli bolj ali manj na defetističnih pozicijah. Glede na dejstvo, da se Sovjetska zveza kot prva in edina dežela socializma ni vključila v vojaški spopad, so nekateri komunisti ocenili to vojno kot imperialistično ter so iz tega sklepali, da to ne more biti tudi vojna delavskega razreda. Sama ocena vojne v tem trenutku je bila v bistvu pravilna, ne pa tudi sklep. Kajti položaj narodov v spopadu s fašizmom je bil tedaj drugačen kot npr. za časa prve svetovne vojne, in dalje, ta vojna ni mogla ostati taka, kakršna se je začela, temveč se je morala po svoji zgodovinski vsebini spremeniti v progresivno antifašistično vojno — čeprav je zadržala v sebi vse do konca jasno izražene imperialistične reakcionarne tendence, ki so bile izraz družbene strukture v antihitlerjevski koaliciji združenih sil. Potemtakem je bilo tudi naše stališče v tem trenutku odvisno od predvidevanja nadaljnega razvoja svetovnega spopada nasploh in v tem okviru položaja jugoslovanskih narodov posebej.

Tudi pri nas se je med komunisti tu in tam pojavljalo omahovanje in malodušje — predvsem zaradi tedanjih zelo nejasnih stališč Kominterne, ki je bila glede dotedanje antifašistične politike sama v resni krizi.

Tito se je uprl sleherni obliki defetizma. Pri tem se je opiral na prepričanje, da je pakt med Stalinom in Hitlerjem samo prehodni taktični manever, in sicer ne samo manever Sovjetske zveze, marveč tudi manever fašističnega bloka. Trdno je verjel, da mora slejkoprej nujno izbruhniti spopad med fašističnimi silami in Sovjetsko zvezo, kar bo spremenilo naravo vojne in odnos sil v njej. Razen tega sta

Tito in vodstvo Komunistične partije menila, da terja prav razredni interes od delavskega razreda narodov Jugoslavije, da ne glede na nadaljnji razvoj vojne brani obstanek svojega naroda, ki je bil zaradi fašistične agresije v smrtni nevarnosti. Zaradi pakta Hitler—Stalin Komunistična partija Jugoslavije torej ni bila dezorientirana. Titovo stališče je bilo jasno: ne malodušje, ampak obramba nacionalne neodvisnosti. Politična taktika je bila resda uglašena na konkretni trenutek. Partija se je upirala oziroma je pozivala množice, da se upro tako tistim tendencam buržoazne politike, ki so potiskale Jugoslavijo v pakt proti Kominterni oziroma v blok fašističnih sil, kot tudi vključevanju Jugoslavije v vojno zahodnih imperialističnih sil. Skratka, borila se je za to, da ostane Jugoslavija zunaj vojne, toda če bo napadena, se mora braniti. V tem primeru je bila partija že pripravljena, da skupno z vsemi patriotskimi silami prevzame nase svoj del odgovornosti za obrambo države.

Ta sklep je imel velik in daljnosežen pomen. Partijo je namreč usmeril k pripravam na vojno že veliko prej, preden so fašistične sile napadle Jugoslavijo. Zato partija ni bila iznenadena niti v času aprilskega napada leta 1941 niti v trenutku Hitlerjevega napada na Sovjetsko zvezo. Če bi tedaj partija z mehaničnim povzemanjem izkustev in doktrin iz prve svetovne vojne zavzela defetistično stališče, je malo verjetno, da bi si v poznejših bojih lahko pridobila tisto vsesplošno zaupanje širokih množic, ki ji je zagotovilo zmago v narodnoosvobodilni vojni in revoluciji.

O trenutku oborožene vstaje in njenih oblikah

V času vojaškega napada fašističnih sil na Jugoslavijo je partija storila prav vse, kar je mogla, da bi skladno s politiko, o kateri sem prej govoril, pripomogla k obrambi države. Po zlomu in kapitulaciji stare Jugoslavije je sklenila, da kapitulacije ne prizna, pač pa skupaj z vsemi patriotskimi silami nadaljuje boj proti okupatorju, dokler ne bo izgnan iz države. Pri tem je moral Tito in z njim celotno vodstvo Komunistične partije Jugoslavije prevzeti nase zgodovinsko odgovornost predvsem za tri pomembne odločitve.

Prva dilema je bila: ali usmeriti boj k oboroženi vstaji ali samo k oblikam in sredstvom političnega boja in sabotaž, kakor so ravnale nekatere druge komunistične partije. Danes, ko je zgodovina že izrekla sodbo o tej dilemi, se nam zdi odločitev za oboroženo vstajo sama na sebi razumljiva. Toda leta 1941 to sploh ni bilo nekaj, kar bi bilo »samo na sebi razumljivo«. Usmeritvi na oboroženo vstajo so se upirali ne le dokaj široki krogi demokratičnih sil in leve inteligence, marveč tudi del komunistov. Sodili so, da naj se partija in sile odpora usmerijo predvsem k sredstvom političnega boja v morebitni kombinaciji z diverzijami in sabotažo. Hkrati so razglašali usmeritev partije k oboroženi vstaji za avanturizem, ki bo fašistom olajševal uničevanje ljudstva. Toda Tito in vodstvo Komu-

nistične partije Jugoslavije sta tedaj povsem upravičeno dokazovala, da bodo utrpeli narodi Jugoslavije veliko večje žrtve, če se ne bodo borili, kot pa če primejo za orožje. Razvoj dogodkov je to potrdil.

Druga dilema, ki se je postavljala pred Tita in vodstvo komunistične partije, je bila: kakšno obliko naj ima organizacija oborožene vstaje. Partija se je morala pravzaprav odločiti med partizansko vojno in klasičnimi oblikami revolucionarnega boja evropskega delavskega gibanja. Tito in vodstvo Komunistične partije Jugoslavije sta se odločno orientirala k partizanski vojni, ker sta bila prepričana, da bi uvajanje klasičnih oblik revolucionarnega boja delavskega razreda — demonstracije, štrajki, vstaje po mestih oziroma industrijskih središčih — v razmerah sodobne vojne omogočilo okupatorju, da bi že na začetku krvavo obračunal z najbolj borbenim delom naroda in delavskega razreda in to v okoliščinah, ki bi bile zanj najbolj ugodne. Na drugi strani sta predvidevala, da bo nasproti temu terjala partizanska vojna od okupatorja uporabo velikanskih sil na velikih prostranstvih, kar bo občutno zmanjšalo njegovo moč v boju proti oboroženi vstaji. Računali so, da bo odločitev za partizansko vojno olajšala mobilizacijo borcev iz kmečkih vrst.

Zgodovina je tudi ta sklep potrdila. Toda stvari tedaj niso bile tako jasne, kot se kažejo danes. Orientacija k partizanski vojni je imela tudi nasprotnike. Posamična stališča proti tej odločitvi so se pojavila celo v nekaterih telesih komunistične partije. Nekateri komunisti so namreč menili, da je treba z oboroženo vstajo počakati vse dotlej, da vojna ne pride do sklepne faze, in šele tedaj dvigniti delavski razred in druge revolucionarne množice k oboroženi vstaji proti okupatorju in za novo oblast. Ljudje s takimi nazori so menili, naj se partija dotlej usmeri k političnemu boju, diverzijam in sabotžam. Take in tej podobne sodbe so bile še posebej prisotne v vseh tistih širokih krogih, o katerih sem prej govoril, to je pri tistih, ki se z oboroženo vstajo sploh niso strinjali. V tem času smo se pri nas in tudi v nekaterih drugih evropskih komunističnih partijah srečevali s pojmovanji, da so pravi teren za revolucionarni boj delavskega razreda mesta, ne pa gozdovi. Na prvi pogled se zdi tako stališče silno »radikalno«, ker pa je bilo nerealno, se je v praksi zreduciralo na oportunistem in kapitulantstvo.

Pri tem ne smemo spregledati, da je bila partizanska vojna — vsaj za Evropo — relativno nov pojav; kot oblika revolucionarne vojne se je uveljavila v Oktobrski revoluciji. Toda kljub temu, da je bil njen delež v zmagi Oktobrske revolucije zelo pomemben, je bila partizanska vojna v bistvu le pomožna in ne temeljna oblika te revolucionarne vojne. Pomembno vlogo je odigrala v kitajski revoluciji, toda v razmerah, ki so se bistveno razlikovale od naših. Pojavila se je tudi kot oblika kolonialnih narodnoosvobodilnih vojn, vendar z relativno omejenimi rezultati. Vsekakor je bila za Evropo partizanska vojna narodov Jugoslavije relativno nova oblika narodnoosvobodilne in revolucionarne vojne. Partizanstvo je bilo izhodišče

in temeljna oblika te vojne v njenih začetnih fazah in šele kasneje je postopno sprejemala kombinirane oblike oboroženega boja, o čemer pa bom govoril kasneje. Izkušva naše vojne so bila nedvomno eden od spodbujevalnih dejavnikov za narodnoosvobodilne vojne po drugi svetovni vojni. V enakih ali podobnih oblikah je potekala narodnoosvobodilna vojna v Alžiriji in poteka zdaj v Vietnamu. To samo potrjuje zgodovinski pomen odločitve Tita in vodstva KPJ za partizansko vojno kot osnovno obliko narodnoosvobodilne vojne jugoslovanskih narodov.

Tretji odločilni sklep, ki sta ga morala sprejeti Tito in vodstvo Komunistične partije Jugoslavije, zadeva vprašanje: kdaj začeti z oboroženo vstajo. V tem času se je dokaj razširila teza, da je treba z vstajo počakati do sklepne faze vojne na centralnih bojiščih antihitlerjevske koalicije. Takšno tezo je zlasti zagovarjala jugoslovanska emigrantska vlada. Toda ta teza je imela zagovornike tudi v demokratičnih krogih in v krogih levece, celo med posameznimi komunisti. Tito in vodstvo komunistične partije sta jo odločno odklonila. Tako sta ravnala predvsem zato, ker sta čutila dolžnost, da organizirata ljudske množice za boj proti okupatorju. Razen tega sta se Tito in vodstvo komunistične partije zavedala, da bi čakanje do konca vojne pomenilo, da so narodi Jugoslavije sami sebe vnaprej obsodili, da bodo »drobiž za barantanje« pri poravnavanju računov med velikimi silami. In nazadnje, čakanje bi pomenilo možnost, da pridejo na oblast spet stare politične sile, ki so enkrat že izdale državo in narode Jugoslavije. To pa bi pomenilo, da so se komunisti izneverili širokim delovnim množicam, ki so pripravljene za boj proti okupatorju, toda ne za obnavljanje stare, pač pa za novo Jugoslavijo.

Kljub temu Tito in vodstvo Komunistične partije Jugoslavije po aprilskem zlomu stare jugoslovanske armade nista bila za neposreden prehod v oboroženo vstajo. Ljudske množice so bile še pod vtisom aprilskega zloma, bile so razočarane, zgubljale so zaupanje v možnost odpora, delno pa so bile omajane in dezorientirane tudi zaradi političnih manevrov okupatorja in njegovih domačih zaveznikov. Razen tega je treba upoštevati, da je Hitler spraval na kolena vso Zahodno Evropo z izjemo britanskega otoka. Če bi se v teh okoliščinah pojavili s pozivom na oboroženo vstajo, bi bila to dejansko prazna ali celo avanturistična gesta, ki bi je množice ne sprejele. Zato je bil Tito mnenja, da je treba določiti trenutek neposrednega prehoda k oboroženi vstaji v skladu z nadaljnjim razvojem političnega položaja v naši državi in vojaškega stanja v Evropi. Medtem je partija vrgla gesla, kot so: »Pripravljajte se za oboroženo vstajo!«, »Zbirajte orožje!« in podobno; hkrati je pozivala delavne množice, naj sabotirajo sleherno delo, ki koristi okupatorju. Ob partijskih komitejih je — kot vemo — že pred temi dogodki ustanavljala posebne vojaške komiteje, ki so bili tako sestavljeni, da bi se lahko v trenutku prehoda v oboroženo vstajo

v najkrajšem času spremenili v poveljstva partizanskih odredov in čet. Vendar se je partija upirala vsakršni prenačljivi oboroženi akciji, ki je ne bi podpirale množice.

Ugodni trenutek je nastopil po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo. Tedaj je Komunistična partija Jugoslavije pod Titovim vodstvom sprejela sklep o neposrednem prehodu na oboroženo vstajo ter pozvala vse jugoslovanske narode k vsesplošni narodnoosvobodilni vojni proti okupatorju. Antikomunistični krogi, ki so tudi sicer klevetali Komunistično partijo Jugoslavije, so kasneje zaradi naše odločitve, da sprožimo vstajo prav v tem trenutku, očitali partiji da je premalo patriotična. Trdili so, da se partija ne bori za jugoslovanske narode, marveč za Sovjetsko zvezo — ker ni začela narodnoosvobodilne vojne takoj po aprilskem zlomu, ampak šele tedaj, ko se je znašla v vojni tudi Sovjetska zveza. Mi komunisti smo resnično čutili za svoj dolg, da s svojim lastnim bojem podpremo prvo deželo socializma v tej usodni vojni, od katere je bila odvisna celotna epoha družbenega progressa človeštva. Toda to ni bil edini niti odločilni razlog, da smo izbrali prav ta trenutek za množično oboroženo vstajo. Odločujoče vprašanje je bilo: ali so ljudske množice pripravljene na oboroženo vstajo, so jo pripravljene podpreti, so voljne v njej sodelovati ali ne. Prav glede tega vprašanja je prišlo v vseh predelih Jugoslavije do bistvenega premika, ki so ga resda še spremljala večja ali manjša omahovanja. Toda v tem času partija v pripravah na oboroženo vstajo že ni bila nikjer več osamljena. Vstop Sovjetske zveze v vojno je ljudske množice predvsem ohrabil; odprl jim je perspektivo za zmago nad okupatorjem ter izredno spodbudil njihovo pripravljenost, da primejo za orožje. S tem se je bistveno spremenil odnos sil v drugi svetovni vojni, pa tudi sama narava vojne, kar je še bolj utrdilo zaupanje ljudstva, da je možno fašističnega okupatorja premagati. Zato je prišel poziv k oboroženi vstaji prav v tem trenutku.

Razvoj dogodkov je pokazal, da je bil trenutek pravilno izbran — kajti oborožena vstaja se je začela zelo naglo razvijati in zajemati vse širše množice. Če bi komunistična partija prišla s takšnim pozivom pred mesecem junijem, bi ostala verjetno zelo osamljena; če pa bi se za začetek odločila kasneje, bi bila verjetno mobilizacija ljudskih množic veliko bolj težavna.

Od partizanskih odredov do revolucionarne armade

Za časa narodnoosvobodilne vojne je moral Tito kot vrhovni komandant tako rekoč vsakodnevno izdajati odgovorne sklepe, od katerih je bil odvisen uspeh ali neuspeh vstaje. Omenil bom samo enega, ki je po mojem mnenju bistveno vplival na ves nadaljnji razvoj vstaje. Tu mislim na ustanovitev prvih dveh proletarskih brigad ter na ves nadaljnji potek nastajanja in oblikovanja revolucionarne armade vstaje, ki je sledil tej odločitvi.

Značilnost prve faze narodnoosvobodilne vstaje so bile partizanske čete in odredi, ki so tako rekoč klasične oblike partizanskega vojskovanja; te enote so bile bolj ali manj teritorialno vezane, njihove vojaške akcije pa so bile najpogosteje veliko bolj odvisne od samostojnih odločitev poveljnikov odredov kot pa do navodil višjih štabov. Z nastankom operativnih con ali grup odredov se je že znatno razširila manevrska sposobnost partizanskih odredov in njihovo medsebojno sodelovanje.

Tak tip uporniške vojske je bil v prvi fazi zelo primerna oblika širjenja vstaje. Teritorialni odredi so naglo razširili vstajo tako rekoč na celotno ozemlje, pri tem pa so bili zelo uspešni tudi pri mobilizaciji borcev. S svojim delovanjem na velikih področjih so zmanjševali učinek dejavnosti sovražnikove armade, izvedli so množico manjših akcij in udarov proti sovražniku, uspešno pa so manevrirali tudi v obrambnih akcijah.

Toda za večje ofenzivne operacije, za večjo koncentracijo udarnih sil in za globlje prodore v sovražnikov obrambni sistem taka uporniška vojska še ni bila sposobna. Sovražnikova ofenziva proti »Užiški republiki« jeseni 1941. leta je v bistvu napovedala konec začetne razvojne faze uporniške vojske. Posledice te nemške ofenzive so bile predvsem v tem, da smo zgubili pretežni del osvobojenega ozemlja v Srbiji in da je prišlo do močnega osipanja v partizanskih odredih.

Tito je doumel, da se je preprosto nemogoče vračati samo na staro, tako rekoč na začetek, zlasti ker je zguba osvobojenega ozemlja v Srbiji slabo vplivala na razpoloženje uporniških množic v drugih predelih Jugoslavije. Tedaj je sprejel dva sklepa. Prvič, da se iz delov nekaj odredov iz področja Srbije in Črne gore formira Prva proletarska brigada, v kateri bodo pretežno delavci. Nekoliko pozneje je formirana tudi Druga proletarska brigada in nato še druge. In drugič, da se vrhovni štab skupaj s Prvo proletarsko brigado premakne v Bosno, kjer se je prav tedaj pod dojmom padca »Užičke republike« odvijal za partizane dokaj neugoden proces diferenciacije med četniki in partizani.

Učinek teh dveh odločitev je bil trenuten in dolgoročen. Prihod Prve proletarske brigade v Bosno je bistveno spremenil politično in vojaško stanje v Bosni — tako da je bilo možno negativne politične posledice padca »Užiške republike« relativno hitro kompenzirati z novimi uspehi. Dolgoročen učinek pa je bil v tem, da je vstaja dobila prvo jedro revolucionarne armade, ki je v naslednjih mesecih in letih postajala vse bolj usposobljena za organizirane obsežne operacije na vsem ozemlju Jugoslavije in ki je v zaključni fazi vojne lahko začejala proti sovražnikom tudi velike frontalne operacije, kakršne so bile značilne za drugo svetovno vojno.

Danes se lahko upravičeno vprašamo ali bi bil potek vstaje tako uspešen kot je bil — če ne bi bil tak sklep sprejet?

Ena največjih Titovih pobud, ki je imela usodno vlogo v nadaljnjem razvoju narodnoosvobodilne vstaje in socialistične revolucije v Jugoslaviji, je bila ustanovitev vlade narodnoosvobodilne vstaje oziroma tako imenovanega nacionalnega komiteja osvoboditve Jugoslavije na drugem zasedanju AVNOJ leta 1943.

Res je, da je bila dejanska oblast na osvobojenem in pol-osvobojenem ozemlju že pred sprejetjem tega sklepa v rokah sil, ki so sodelovale v narodnoosvobodilni vstaji. Narodnoosvobodilna vstaja ni nikoli priznala londonske vlade, ki je prek svojih ekspoziur v državi v bistvu sodelovala z okupatorjem. Poleg tega je narodnoosvobodilna vstaja že začela spreminjati politični ustroj sistema oblasti. Jugoslovanskim narodom je priznala pravico do samoodločbe. Svojo enotnost je gradila na priznavanju pravice do samostojnega odločanja in enakopravnosti vseh narodov. Ustanavljala je samostojne narodne oziroma pokrajinske organe narodnoosvobodilne oblasti na območju Jugoslavije. Spreminjati je začela tudi zadeve na nekaterih drugih področjih družbenih odnosov.

Toda vse do drugega zasedanja AVNOJ si vstaja *formalno* ni prilastila prerogativov državne suverenosti oziroma vrhovne državne oblasti doma in v stikih s tujino, zlasti še ne pred tujino, čeprav te pravice pravzaprav tudi begunski vladi ni priznavala. Vstaja tudi ni formalno razglasila federacije, čeprav se je izrekla za načelo samoodločbe narodov. Ravno tako ni sprejela dokončnega sklepa o republiki ali monarhiji, čeprav se je izrekala proti monarhiji. Prav tako ni dokončno konstituirala celovitega političnega sistema nove državne oblasti, četudi se je izrekla za demokratično oblast ljudstva in je svoj sistem oblasti gradila na narodnoosvobodilnih odborih kot organih te oblasti. Zlasti pa ni zavzemala dokončnih stališč do razvoja družbenoekonomskih odnosov v državi, čeprav je razlastila sodelavce okupatorja in njihovo imetje izročila v upravljanje delovnim ljudem.

Takšna politična usmeritev komunistične partije in vstaje je bila delno izraz notranjih političnih potreb, ker sta si narodnoosvobodilna fronta in komunistična partija s takšno politiko prizadevali čimbolj odpreti vrata za združitev vseh patriotskih sil na pozicijah narodnoosvobodilne vojne proti okupatorju. Na drugi strani pa je bila takšna usmeritev tudi izraz tedanjega zunanjepolitičnega položaja, ker s svojo politiko nismo želeli, razen če ne bi bilo skrajno nujno, zapletati odnosov med zavezniki v protihitlerjevski koaliciji, to je odnosov med Sovjetsko zvezo in zahodnimi silami.

Po kapitulaciji Italije 1943. leta pa se je položaj temeljito spremenil. Največji del jugoslovanskega ozemlja je bil osvobojen. Vojaške formacije domačih zaveznikov okupatorja — ustašev, četnikov, belogardistov itd. — so zgubile vlogo samostojnega dejavnika vojne.

Narodnoosvobodilna armada je izredno narasla in se opremila z orožjem razorožene italijanske vojske.

Politične sile, ki so delovale proti narodnoosvobodilni fronti, so zgubile še zadnjo resnejšo podporo širokih ljudskih množic. Vse to je končno tudi svetovni javnosti prepričljivo razodelo pravo podobo položaja v Jugoslaviji, to je narodnoosvobodilne vstaje, dejstvo, da je ta vstaja v bistvu edina sila, ki se vojskuje proti okupatorju ter razpolaga tudi z vsemi instrumenti oblasti na največjem delu jugoslovanskega ozemlja. Te resnice niso mogli več prikriti pred svojimi narodi niti manevri vlad, ki so podpirale begunsko vlado in četnike Draže Mihajlovića.

Tedaj je Tito na seji politbiroja CK ZKJ sprožil pobudo, naj sile narodnoosvobodilne vstaje dejansko prevzamejo državno oblast. V skladu s tem predlogom naj bi narodnoosvobodilna vstaja ustanovila svoje lastne vrhovne organe državne oblasti tako na področju celotne Jugoslavije kakor na področjih narodnih ozemelj oziroma pokrajin, to je poznejših republik in pokrajin. Z drugimi besedami, tako bi se Jugoslavija dokončno konstituirala kot federacija.

Tito in mi vsi, ki smo se udeležili tistega sestanka politbiroja, smo se zavedali, da bo ta naš sklep povzročil nezadovoljstvo in negativne reakcije pri vladah velikih sil, zlasti pa, da utegne sprožiti razne politične zaplete med Sovjetsko zvezo in velikimi zahodnimi silami. Zato je Tito sklenil, da bo s tem našim sklepom celó sovjetsko vlado seznanil šele tedaj, ko ga bomo uresničili. Prav tako nismo o tem nič sporočili zahodnim vladam. To je bil trenutek, ko so interesi narodnoosvobodilne vstaje ter prihodnosti ljudstva in delavskega razreda Jugoslavije nujno prišli v nasprotje z interesi vzajemnega sodelovanja velikih sil. Toda šlo je za zadevo, ki je bila tako odločilna za nadaljnji razvoj vstaje, da se nismo smeli meniti za reakcije teh sil. Vojaški in politični položaj v državi, a tudi v Evropi nasploh, je bil takrat najugodnejši za tak sklep, zakaj moč narodnoosvobodilne vstaje ni bila še nikoli tako izrazita kot v tistem trenutku. Prej bi bila taka odločitev prezgodnja, ker ne bi bila dovolj prepričljiv dokaz moči narodnoosvobodilne vstaje in vodilne politične vloge sil narodnoosvobodilne fronte, ki so sodelovale v njej. Vsako nadaljnje odlašanje s sprejetjem tega sklepa po letu 1943 pa bi samo odprlo vrata okrepljenim pritiskom velikih sil na reševanje političnih spopadov med narodnoosvobodilnimi silami in reakcionarnimi silami stare Jugoslavije. Vse manj bi bili sposobni storiti tisto, kar smo storili v Jajcu novembra 1943.

Če bi tedaj odlašali s sklepom, bi jugoslovanske narode spravili v nevarnost, da bodo zgubili pravico do samoodločbe in tudi pravico, da o svoji notranji družbeni in politični ureditvi odločajo sami. Ponovno bi postali drobiž za barantanje pri poravnavanju računov med velikimi silami. Zato smo se na Titov predlog zavestno odločili za ta korak, čeprav smo se vsi, ki smo na tem sestanku o njem odločali, zavedali, da bomo prišli zaradi tega v konflikt

ne samo z zahodnimi silami, temveč tudi s Sovjetsko zvezo. Toda obenem smo se zavedali tudi nečesa drugega, namreč da se bodo navzkrižja med partnerji v protihitlerjevski koaliciji, ki so se našale, kot se je takrat govorilo, na »jugoslovansko vprašanje«, hitreje in lažje reševala, če jim bodo jugoslovanski narodi sporočili, da o njihovi usodi ne more odločati nihče razen njih samih.

Praksa je pokazala, da sta bili obe oceni pravilni. Vlade velikih sil so na sklepe AVNOJ takoj negativno reagirale. Nekatere reakcije so bile bolj ostre, druge manj ali pa so poskušale taktizirati. Znana je na primer izjava Molotova, po kateri smo s tem Sovjetski zvezi »zabodli nož v hrbet«. Toda Molotov se je glede tega hudo zmotil. Narodnoosvobodilna vstaja je namreč v interesu jugoslovanskih narodov rešila spopad, ki bi jugoslovanske narode — če ga leta 1943 ne bi rešili — ne samo potisnil v odvisnost od velikih sil, marveč bi bil tudi med velikimi silami samimi vir nadaljnjih političnih zapletov. Dejstvo, da so se uporniški narodi Jugoslavije odločili, da bodo tako imenovano »jugoslovansko vprašanje«, ki so ga nepoklicani skušali reševati drugi, rešili sami, je konec koncev samo zožilo področje za spopade med zahodnimi silami in ZSSR.

Tako so bili predloženi in prejeti sklepi drugega zasedanja AVNOJ, ki so ustanovili novo vrhovno oblast v Jugoslaviji in v njenih federalnih enotah in ki so Jugoslavijo tudi formalno razglasili za federativno državo demokratične oblasti ljudstva. Tisti, ki so takrat poslušali samo poročila radijskih postaj in so izvedeli za široko podporo, ki so je bili ti sklepi deležni po vsem svetu, so v tem videli »normalno« posledico narodnoosvobodilne vstaje oziroma korak naprej v njenem razvoju. Za nas, ki smo poznali tudi vse politične zaplete v zvezi s temi sklepi v tujini, pa je bil položaj dokaj napet. Toda napetost je zelo hitro popustila in to je bil najboljši dokaz, da je bil sklep pravilen in sprejet v pravem času.

Sporazum s Šubašićem

Po drugem zasedanju AVNOJ je postajalo za Komunistično partijo Jugoslavije in sile narodnoosvobodilne fronte vse bolj pomembno vprašanje mednarodnega položaja nove Jugoslavije oziroma njenega mednarodnega priznanja. To ni bil problem formalne narave, zakaj vsi smo se zavedali, da je od tega precej odvisno, ali bo država lažje ali težje prebrodila strahovito opustošenje, ki ga bo za seboj pustila vojna po zlomu okupatorja. Od tega je bilo prav tako odvisno, ali se bo nova Jugoslavija po zmagi hitreje ali počasneje notranje stabilizirala. Prav tako nam je bilo jasno, da bodo imele pri tem glavno vlogo politične zveze emigrantske vlade in politične strukture stare Jugoslavije z vladami velikih zahodnih sil. Podpora teh vlad reakcionarnim političnim silam stare Jugoslavije v tem času res ni bila več tako izrazita kakor poprej. Toda vedeli smo tudi,

da se niso sprijaznile z Jugoslavijo, v kateri ima oblast narodno-osvobodilna fronta na čelu s Komunistično partijo Jugoslavije.

Toda, po drugem zasedanju AVNOJ se je odnos zahodnih vlad glede reševanja tako imenovanega »jugoslovanskega vprašanja« postopno precej spremenil. Mi smo sicer vedno poudarjali, da obstaja to »jugoslovansko vprašanje« najbrž le v odnosih med velikimi silami, da ga pa za nas preprosto ni. Toda ne glede na tako naše stališče je dejstvo, da sta se Stalin in Churchill dogovorila o delitvi vpliva v Jugoslaviji v razmerju 50 : 50. To je tudi meni pripovedoval sam Stalin novembra 1944. leta in dodal: »To pomeni, da mi ne moremo v Jugoslaviji nič ukreniti brez njih, oni pa ne brez nas.« Za nas je bilo to ponovno opozorilo, da moramo biti pri svojem odločanju samostojni, pri čemer bodo naše vodilo interesi narodov Jugoslavije in našega delavskega razreda. Toda če smo hoteli uspeti, smo morali upoštevati tudi ta mednarodni vidik.

Če stvari nekoliko poenostavim, bi dejal takole. Pred drugim zasedanjem AVNOJ so zahodne vlade pritiskale na nas, da se podredimo kralju in londonski vladi; da stopijo naši predstavniki v to vladno in da postane narodnoosvobodilna vojska kraljeva vojska, skratka, da si londonska vlada v nekih določenih mejah deli oblast z narodnoosvobodilnim gibanjem, vendar tako, da obdrži svojo vodilno vlogo. Tudi po zasedanju AVNOJ so te vlade pritiskale na nas in na emigrantske politične kroge, da bi prišlo do združitve londonske vlade in nacionalnega komiteja — oziroma naj mi sprejmemo kralja, londonska vlada pa stopi v nacionalni komitej. Očitni namen tedanjih političnih manevrov je bil v tem, da se »reši, kar se rešiti da«.

Naš položaj je bil toliko težavnejši, ker nas je tudi sam Stalin silil, naj sprejmemo kralja. Sodil je, da smo dovolj močni, da kralja lahko začasno sprejmemo in ga odpravimo, »ko bo za to prišel čas«. O tem se je Stalin pogovarjal s Titom pa tudi s Šubašićem in menoj novembra 1944. leta. Priznati moram, da Stalin v teh zahtevah ni bil preveč kategoričen. Še več: tedaj nisem bil povsem prepričan, ali je bil v teh zahtevah docela iskren, ker je moral vedeti, da bomo to zahtevo odklonili. Takrat sem domneval, da je vse to le Stalinov taktični manever v odnosih Sovjetske zveze do Zahoda, zlasti ker je to govoril v prisotnosti Šubašića. Stalin pa je moral vedeti, da bo Šubašić celoten razgovor posredoval tudi zahodnim zaveznikom. Vzlic temu je Stalin še dolgo ponavljal to stališče, v bistvu vse dotelej, dokler ni bila ta dilema razrešena v sami Jugoslaviji, ko je bilo dokončno odločeno, da bo Jugoslavija republika.

Mi Stalinove logike nismo mogli sprejeti. Za nas ta ni bil samo taktični manever, ker bi s taktiziranjem razočarali in močno omajali zaupanje revolucionarnih ljudskih množic, ki so bile proti obnavljanju stare monarhije in velikosrbske Jugoslavije, pač pa za novo demokratično skupnost svobodnih in enakopravnih narodov. Razen

tega se tudi iz moralno-političnih razlogov nismo mogli sprijazniti s takim taktiziranjem, da bi zavestno sprejeli kralja in ga potem »nagnali«. Zavedali smo se tega, da bi nam taka odločitev zelo zapletla politične odnose v novi Jugoslaviji. Tito je zahodnim vladam in Stalinu odločno zatrdil, da se vlada narodnoosvobodilne vstaje ne bo strinjala z obnovo monarhije v kakršnikoli obliki, razen če bi se po demokratični poti za to odločile sile, ki so sodelovale v narodnoosvobodilni vojni, ki je terjala od njih toliko bremen in žrtev. Izrazil pa je pripravljenost, da se dokončni sklep o republiki ali monarhiji odloži vse dotlej, dokler o tem ne odloči ustavodajna skupščina. Strinjal se je tudi s tem, da pride do nekakšne »spojitve« nove londonske vlade s Šubašićem na čelu in nacionalnega komiteja, vendar tako, da bodo imele sile, ki so sodelovale v narodnoosvobodilni fronti, v tej vladi vodilno vlogo.

Tako je prišlo do znanega sporazuma Tito-Šubašić. Narodnoosvobodilna fronta ni s tem nič zgubila, pač pa je sporazum bistveno olajšal proces uveljavljanja nove Jugoslavije v mednarodnih odnosih. Na zgubi pa so bile vladajoče politične sile stare Jugoslavije.

Če zdaj analiziramo ta dogajanja, nam je tedanja dilema še jasnejša. Lahko bi klonili pod pritiskom, da se velike sile vmešavajo v urejanje naših notranjih zadev in odnosov. V tem primeru bi imel verjetno celoten razvoj v povojni Jugoslaviji drugačno smer. Po drugi strani pa bi se lahko nerealno postavili po robu zunanjemu pritisku. S tem bi se pritisk le povečal in podaljšal ter oteževal konsolidacijo zmage sil, ki so sestavljale narodnoosvobodilno gibanje.

Narodnoosvobodilna vojna in socialistična revolucija

Zmaga sil, ki so bile v sestavi narodnoosvobodilne fronte, je bila tudi zmaga razredne strukture tega gibanja. Zakaj njegova gibalna sila je bila revolucionarna zveza delavskega razreda s kmeti in progresivno inteligenco — na čelu s komunistično partijo. Ta zveza se je izražala zelo neposredno. Znano je, da je narodnoosvobodilna fronta — v nekaterih delih države bolj, drugod manj — vsebovala tudi elemente koalicije političnih grupacij. Vendar je bila v svojih temeljnih težnjah — ne le v narodnoosvobodilnih težnjah, ampak tudi v socialnih in političnih — zelo enotna. Zmaga take strukture narodnoosvobodilnih sil je zato morala vplivati na nadaljnje revolucionarne spremembe v jugoslovanski družbi. Zmaga revolucionarnih sil, ki so bile socialistično usmerjene, se ni mogla omejiti le na politično oblast. Morala je izpolniti pričakovanja zradikaliziranih delovnih množic, sicer bi se sama onemogočila.

Leto 1945 je bilo napolnjeno s konsolidacijo zmage kot tudi s političnim razčiščevanjem ter s spori okoli realizacije in kasnejšo krizo sporazuma Tito-Šubašić. V tem sporu sta prevladovali dve vprašanji. Prvič, odprava monarhije in razglasitev Jugoslavije za republiko, in drugič, socialistična perspektiva razvoja Jugoslavije.

Vendar, ko so ocenili, da nimajo nikakršnih možnosti za uspeh, so predstavniki politične strukture stare Jugoslavije že leta 1945 zapustili vlado in pretrgali vsakršno sodelovanje z novo politično strukturo Jugoslavije. Januarja 1946 je bila izglasovana nova ustava, ki je vzpostavila ne le republikansko družbeno ureditev, marveč je dala tudi družbenoekonomsko in pravno podlago za socialistično preobrazbo jugoslovanske družbe. Nova vlada s Titom na čelu je imela proste roke glede odločitev o tempu in oblikah tega procesa.

Delovni ljudje so pričakovali, da bodo organi nove oblasti radikalno ukrepali ne le proti politični, marveč tudi proti ekonomski oblasti buržoazije in političnih sil, ki so izražale njene razredne interese. Na površje pa so prišla tudi drugačna stališča. Nekateri so menili, da bi s »prezgodnjo« nacionalizacijo proizvodnih sredstev zožili bazo Ljudske fronte oziroma nove politične oblasti narodno-osvobodilnih sil. Drugi so sodili, da bi se morali nacionalizacije posameznih področij gospodarstva lotevati postopno, korak za korakom. Iz tujine so prihajali nasveti, naj se ne »prenaglamo«, ker bi si s tem oteževali mednarodni položaj. Toda politbiro je pod Titovim vodstvom nekako v začetku 1946 leta sklenil, da se je treba usmeriti h kar najbolj kompleksni nacionalizaciji osnovnih proizvodjalnih sredstev ter da se je treba za ta revolucionarni akt intenzivno pripravljati — da pa bo konkreten trenutek za sprejem odločitve o nacionalizaciji določen kar se da kmalu. Toda Tito in politbiro sta upoštevala, da se približuje mirovna konferenca, zato je politbiro to odločitev sprejel šele konec leta 1946. Meseca decembra je bila izvedena nacionalizacija, s katero je bilo več kot 90 % osnovnih proizvodjalnih sredstev prenesenih na delovne ljudi, sprva seveda v obliki državne lastnine, kasneje — po uvedbi samoupravljanja — pa so prišla v neposredno upravljanje delovnih ljudi v njihovih samoupravnih delovnih organizacijah in gospodarskih združenjih.

Hkrati je politbiro sklenil, da nacionalizacija ne bo zajela kmetijskih zemljišč, razen tistih, ki so bila last veleposestnikov. Sodili so namreč, da nacionalizacija zemlje pri nas ne bi imela enake narave kot v Sovjetski zvezi za časa Oktobrske revolucije. Tedaj je namreč nacionalizacija pomenila predvsem razlaščenje veleposestnikov in prenos zemljišč v uporabo kmečkega prebivalstva. Pri nas je bil položaj drugačen. Izvajanje nacionalizacije v naših razmerah bi pomenilo v bistvu razlaščenje kmeta, saj je velikanska večina — skrajno razdrobljene — zemlje že bila v rokah kmetov. Zato bi bila taka odločitev ekonomsko neracionalna in politično zelo škodljiva, ker bi omajala zvezo delavcev in kmetov. Zato se je politbiro odločil za radikalno agrarno reformo, ne pa za nacionalizacijo zemlje, ki je bila v posesti kmetov.

Sklep o radikalni nacionalizaciji sta Tito in politbiro sprejela predvsem zato, ker so delavski razred in široke delovne množice to pričakovali. Razen tega so bili prepričani, da bi vsako zavlačevanje

in dolgotrajno parcialno urejanje problema nacionalizacije samo kompliciralo politične in ekonomske odnose v državi.

S tem sklepom in z vsemi poprejšnjimi političnimi odločitvami, da prevzamejo oblast tiste sile, ki so s komunistično partijo na čelu sodelovale v narodnoosvobodilni vojni, se je narodnoosvobodilna vstaja hkrati neposredno izrazila tudi kot socialistična revolucija.

Leto 1948

V začetku 1948. leta sta se Tito in vodstvo Komunistične partije Jugoslavije soočila z eno najtežjih dilem v svojem delovanju. Mislim na Stalinov napad na Tita in Komunistično partijo Jugoslavije. Čeprav ta napad ni prišel po naključju, je izbruhnil iznenada in ni dopuščal nobene srednje poti, marveč samo: kapitulacijo pred diktatom ali popolno politično sovraštvo. Mi vsi smo v tistem trenutku čutili veliko odgovornost glede odločitve o tej dilemi, toda Titova odgovornost je bila neprimerno večja in težja. Zakaj Tito si je pridobil v naši narodnoosvobodilni vojni in revoluciji tolikšno osebno avtoriteto, da je imela njegova beseda pri končni odločitvi v tej dilemi odločilni pomen.

Toda Tito se ni mogel izneveriti samemu sebi. Podrejanje Stalinovemu diktatu bi v bistvu pokopalo rezultate celotnega političnega koncepta, ki ga je Tito skupno z vodstvom partije uresničeval od 1937. leta dalje, o čemer sem pa že govoril. Tito in partija tega diktata nista smela sprejeti ne le zato, ker bi se s tem odrekla svojemu političnemu konceptu, marveč tudi zato, ker bi zgubila zaupanje delavskega razreda in narodov Jugoslavije, zaupanje, ki je zraslo prav iz tega in takega koncepta. Ta koncept je izhajal iz načela, da delavski razred, delavsko gibanje, delovni ljudje in narodi Jugoslavije nikomur v zunanjem svetu ne priznavajo pravice, da bi odločal o njihovi usodi in o poteh njihovega boja za socializem in graditev socializma. Tito je sklenil, da reče Stalinu »ne!«. Pri tem je dobil podporo velike večine partijskega vodstva in narodnoosvobodilnih sil, združenih v Ljudski fronti, kot tudi velikanske večine ljudstva.

Mi vsi smo že veliko prej vedeli, da nekateri aspekti naše notranje in zunanje politike niso v skladu s Stalinovimi pojmovanji. Stalin nas je na to po letu 1937 večkrat opozoril — in pod njegovim vplivom tudi sovjetska vlada — saj so nas pogosto kritizirali v zvezi s posameznimi sklepi ali postopki našega vodstva partije in vlade. Tito in politbiro partije sta te kritike konstruktivno sprejemala, kadar sta presodila, da so kolikor toliko utemeljene. Zavračali pa smo tiste, ki so bile naperjene proti osnovnemu konceptu naše politične taktike in strategije. Toda ne glede na taka razhajanja in kritike nismo nikoli pomislili, da so razlike med nami in Stalinom tako bistvene, da bi omajale medsebojno ideološko in politično sorodnost ter sodelovanje — prav gotovo pa ne take, da bi lahko

povzročile resne konflikte med novo socialistično Jugoslavijo in Sovjetsko zvezo. Sodili smo, da so nekatere razlike neizbežne, brž ko stopi na pot socializma cela vrsta novih držav, v katerih poteka socialistična preobrazba v povsem drugačnih razmerah, kot pa so bile razmere, v katerih se je odigrala Oktobrska revolucija. Prepričani smo bili, da tako misli tudi Stalin. Zato smo pričakovali, da bo do razhajanj in posamičnih sporov prihajalo tudi v prihodnje, vendar ne tako, da bi prišlo zaradi njih do popolnega razkola med dvema komunističnima partijama in dvema socialističnima državama.

Vendar že v prvem pismu iz marca 1948. leta Stalin jugoslovanskim komunistom ni dopustil nikakršne izbire. Vsilil se nam je za sodnika in zahteval od jugoslovanskih komunistov, zlasti pa od Tita in partijskega vodstva, da sprejmejo vlogo obtoženca. Take vloge pa Tito in jugoslovanski komunisti niso mogli sprejeti; ne toliko zaradi sebe samih, pač pa zato, ker bi s sprejemom tega diktata hkrati Stalinu priznali tudi pravico, da odloča o usodi jugoslovanskih narodov, o usodi njihove neodvisnosti in njihove poti v socializem. Ne samo, da tega *nismo hoteli storiti*, tega tudi *nismo smeli storiti*. Zato je Titov »ne« dobil tako široko podporo komunistov in ljudskih množic Jugoslavije.

Ta odločitev ni bila lahka, čeprav smo jo sprejeli dokaj hitro in brez omahovanja. Cela generacija revolucionarjev, ki je bila na čelu narodnoosvobodilne vojne, je bila z vso svojo zavestjo nerazdružljivo povezana z Oktobrsko revolucijo in Sovjetsko zvezo. Razen tega je njihova zavest politično in ideološko zorela v ozračju zaupanja v Stalinovo osebnost. Ne glede na to, da smo se že pred vojno v marsičem ideološko in politično razlikovali od Stalina, je vendar ostal v naši zavesti kot vodilna osebnost revolucionarnega socializma v svetu. Zato je vsak komunist v tistih dneh leta 1948 ob tem opredeljevanju doživljal osebno dramo.

Poleg tega smo vedeli, da bitka ne bo lahka. Ne samo zaradi tega, ker je Stalin imel velikanski in neprimerno močnejši arzenal sredstev za pritisk na jugoslovanske komuniste in na socialistično Jugoslavijo, marveč tudi zaradi tega, ker smo morali upoštevati tudi zaostrovanje notranjepolitičnih konfliktov. Čeprav je Titovo odločitev in sklep politbiroja podprla velikanska večina komunistov in ljudstva, so bile v državi tudi organizirane sile, ki so se na mnogih področjih in v raznih oblikah aktivirale v smeri Stalinovih pritiskov na Jugoslavijo. Jasno nam je bilo, da bo terjala bitka za neodvisnost narodov Jugoslavije in samostojnost jugoslovanske poti v socializem celo malo notranjo državljansko vojno, v kateri bomo proti dogmatsko-konservativnemu nasilju morali uporabiti tudi revolucionarno nasilje. Tako se je tudi zgodilo. Končno smo tudi vedeli, da bo ta boj pahnil Jugoslavijo v obupen gospodaski položaj. V tem času so namreč zahodne države bolj ali manj izvrševale proti Jugoslaviji politiko blokade, torej nekaj podobnega, kar so

nekaj kasneje uporabile tudi proti revolucionarni Kitajski. Naše gospodarsko sodelovanje z Zahodom je bilo v tem času minimalno — vendar ne zato, ker bi mi ne hoteli sodelovati, pač pa so hotele zahodne sile z ekonomskim pritiskom na nas oslabiti pozicije socialistične revolucije. Stalinovo politično kampanjo proti nam so kmalu začeli spremljati — ob še drugačnih oblikah pritiskov — tudi ukrepi ekonomske blokade, ki je postala v nekaj več kot letu dni veliko bolj dosledna in kompletna, kot pa je bila blokada z Zahoda.

Vendar je naša revolucija vse te pritiske vzdržala. Pokazalo se je, da je Stalin napravil ne le veliko napako, ampak da je doživel njegov celotni koncept odnosov med komunističnimi partijami oziroma med delavskimi gibanji posameznih dežel popoln neuspeh. Stalinov neuspeh je pokazal na primeru žive prakse, da je težnja narodov in delavskih gibanj k neodvisnosti, samostojnemu odločanju o poteh boja za socializem in njegovo graditev veliko močnejša sila kot pa je doktrinarni in birokratski centralizem, ki sicer spremlja mednarodno sodelovanje delavskih gibanj skoz vso njihovo zgodovino in ki ima v različnih razmerah tudi zelo različne vsebine. Ta centralizem pogosto nima nikakršne zveze z resničnimi interesi delavskega gibanja posameznih držav ali pa je neposredno usmerjen k podrejanju takega gibanja subjektivistično določenim ciljem. Prav tako se je pokazalo, da je resnični proletarski socialistični internacionalizem samo tisti, ki povezuje svobodne narode in svobodna delavska gibanja, ne pa tisti, ki jih podreja njim tuji volji.

Res je, da se tudi mi nismo nikoli nagibali k temu, da bi problem nacionalne neodvisnosti opazovali ločeno od problemov socialistične revolucije in vodilne vloge delavskega razreda. Nacionalizem lahko kaj hitro postane le zunanja podoba kontrarevolucije. Toda v primeru Stalinovega napada na komunistično partijo Jugoslavije gre za nasproten primer. Stalin je pritiskal prav na revolucijo in delavski razred narodov Jugoslavije, da bi njegovo akcijo podredil svojemu konceptu, ki je temeljil na nekaterih določenih zgodovinsko pogojenih interesih. Zato je bitko moral zgubiti.

Danes ni težko oceniti tega pomembnega sklepa Tita in vodstva Komunistične partije Jugoslavije. Njegove posledice niso vidne le v našem notranjem razvoju, pač pa je pustil pomembne sledove tudi v veliko širših razmerjih mednarodnih odnosov, zlasti v delavskem gibanju.

Samoupravljanje

Končno bom opozoril še na eno zgodovinsko Titovo pobudo — na prehod od državno-lastninskega centralizma na delavsko samoupravljanje.

Po Stalinovem napadu na Komunistično partijo Jugoslavije se nismo ukvarjali le s posledicami in problemi, ki jih je napad vsakodnevno povzročal v naši praksi. Hkrati smo morali intenzivno

raziskovati vzroke, ki so pripeljali do takega spopada dveh komunističnih partij in dveh socialističnih držav. Ne mislim ob tej priložnosti govoriti o rezultatih in podukih te analize, kakor smo jih dojemali takrat, čeprav sodim, da so kasnejša dogajanja večino naših tedanjih sklepov potrdila. Predvsem smo si prizadevali, da iz vsega tega izluščimo kar največ izkušenj za našo lastno prakso. Glavna in odločilna izkušnja je bila ta, da smo bolj kot kdajkoli prej dojeli naravo in obseg nevarnosti, da se progresivni centralizem revolucije lahko spremeni v tehnokratski centralizem birokratske samovolje. Že prej smo se namreč upirali takim tendencam, vendar ne dovolj dosledno in odločno. Analiza vzrokov za Stalinov napad na Komunistično partijo Jugoslavije pa nas je poučila, da moramo v boju proti tej nevarnosti, ki preti revoluciji, uporabiti bolj radikalna sredstva. Takrat se je porodilo — kot revolucionarna praksa in kot ideja — delavsko in družbeno samoupravljanje, ali kakor smo tedaj rekli, ljudsko samoupravljanje.

Ker smo bili v zelo težavnem gospodarskem položaju, ko je že tako majhna industrija delala z bistveno zmanjšanimi zmogljivostmi, ko nam je primanjkovalo vsega — od kruha do reprodukcijskega materiala in delovnih sredstev, ko nismo imeli niti posojil niti pomembnejših deviznih skladov, je moralo naše glavno geslo biti: opreti se na svoje lastne sile. Taka usmeritev na lastne sile pa je pomenila, da moramo omogočiti čim samostojnejšo iniciativo delovnih kolektivov pri upravljanju z njihovimi podjetji in proizvodjalnimi sredstvi, hkrati pa maksimalno centralizacijo v distribuciji sredstev, ki so nam bila na voljo. Tedaj je naš delavski razred v polni meri dokazal svojo zavest in moč. Čeprav so delavci prenašali izredne žrtve — kar velja tudi za kmete, so sprožali vse možne iniciative, da bi zagotovili proizvodnjo v svojih delovnih organizacijah. S tem so postopno in neformalno začela dobivati vse večji pomen in tudi različnejše izrazne oblike »proizvodna posvetovanja delavcev«, ki so bila vpeljana že na začetku revolucije kot demokratična oblika sodelovanja delovnih množic pri upravljanju s proizvodnjo. Pojavila se je zamisel, da bi morala proizvodna posvetovanja preraščati v delavske svete; sicer pa so to idejo v nekaterih podjetjih uresničili spontano. Te težnje so bile že tako izrazite, da se je partija morala odločiti, ali jih bo podprla ali ne. Tito je s svojim stališčem odgovoril tudi na to dilemo.

Spominjam se, da sem v prvi polovici ali sredi leta 1949 s skupino članov politbiroja obiskal Tita, ki je bil takrat v Splitu. Razpravljali smo o notranjem položaju ter izjemno pozornost posvetili stanju v delovnih kolektivih, zlasti samoupravnim težnjam delavcev. Tito, ki je spremljal dogajanja v delovnih organizacijah, je takoj dojel pomembnost takih teženj delavcev in se brez omahovanja odločil, da jih mora partija ne le podpreti, pač pa se boriti za izgradnjo celovitega sistema samoupravnih odnosov. V tem razgovoru je poudaril, da moramo komunisti upoštevati prav to

prakso in težnje delavcev. Sodil je, da bo prav delavsko samoupravljanje najmočnejše orožje proti birokratizaciji revolucionarne oblasti in gospodarskega upravljanja ter s tem tudi najmočnejša ovira za pojave dogmatskega konservativizma in stalinističnega kominformizma. Sklenjeno je bilo, da partija vsestransko politično podpre take težnje in tako prakso, oziroma da moramo delavsko samoupravljanje razviti v sistem.

Ta Titova pobuda je doživela izredno močno podporo tako v zvezi komunistov kot tudi v sindikatih, v delovnih kolektivih in tudi med progresivnimi silami socializma nasploh. Da bi zamisel o samoupravljanju oziroma delavskih svetih dobila ustrezno vlogo, pa niso zadoščale le politične direktive. To pa predvsem zato, ker je obstoječa zakonodaja v praksi dovoljevala samo posvetovalno vlogo delavskih svetov. Res je bila politična moč takega »sveta« tolikšna, da je bistveno vplivala na odločitve vodilnih gospodarskih in političnih organov, res pa je tudi, da ta moč ni bila povsod tolikšna, da bi lahko zlomila vse odpore, ki so omejevali samoupravno vlogo delovnih ljudi. Tovrstni odpori pa so se pojavljali ne le v aparatu gospodarske uprave, ki je bil že nekoliko obremenjen z administrativno-centralističnimi in hierarhičnimi pojmovanji, marveč tudi v državnem aparatu pa v sindikatih in v komunistični partiji oziroma v njenih organizacijah — pa tudi pri posameznikih na odgovornih položajih. Zato je bilo najprej sklenjeno, da objavijo vlada in sindikati skupno navodilo, ki bo določene obvezovalo in dalo konkretnjšo podlago za ustanavljanje in organiziranje delavskih svetov v podjetjih — potem pa da se pospeši delo za izdajo zakona o samoupravljanju, ki bo vpeljal delavsko samoupravljanje ne le kot pravico delavcev, marveč tudi kot obveznost družbe, kot bistveno značilnost sistema družbenih odnosov. Ta zakon je zaokroženo obdelal odnose samoupravljanja, seveda v obsegu, ki so ga dopuščale tedanje objektivne in subjektivne okoliščine. V skladu s tem je bil izglasovan junija 1950. leta temeljni zakon o gospodarjenju z državnimi gospodarskimi podjetji in z višjimi gospodarskimi združenji po delovnih kolektivih. Tito je imel tedaj uvodni referat, ki je vseboval stara in tradicionalna gesla delavskega gibanja: »Tovarne delavcem!«, »Zemljo kmetom!«. Ta zakon in Titov referat sta začela novo etapo naše revolucije, ki jo opredeljuje postopno in pogosto krčevito, pa vendar uspešno revolucionarno uvajanje in uresničevanje delavskega in družbenega socialističnega samoupravljanja.

Ni mi treba pojasnjevati daljnosežnega pomena te zgodovinske odločitve, saj ta ocena danes ni težavna. Omenjen sklep je odigral usodno vlogo ne le v razvoju naše socialistične družbe, zlasti kar zadeva odstranjevanje nevarnosti raznih deformacij, ki so značilne za sistem birokratskega centralizma, pač pa je zelo pomembno vplival tudi na gibanja v sodobni ideologiji, politiki in praksi socializma nasploh.

* * *

Seveda bi lahko govoril še o mnogih drugih Titovih sklepih in pobudah, ki so prav tako pomembne za razvoj komunistične partije, naše revolucije, boja za socializem in samoupravljanje — tako v obdobju, o katerem sem govoril, kakor tudi v najnovejšem času. Zlasti bi lahko pripovedoval o mnogih njegovih ocenah in sklepih, ki zadevajo razvoj mednarodnih odnosov in spopadov. Toda že ta veriga odločilnih zgodovinskih sklepov, o katerih sem govoril, je prepričljiv dokaz o pomembnosti in mestu, ki ga ima Titova osebnost v razvoju naše revolucije in tudi v boju in prizadevanjih za neodvisnost in napredek narodov Jugoslavije.

Ideologija in zunanja politika

I

Nobena periodizacija v zgodovini mednarodnih odnosov glede na specifične značilnosti tokov, gibanj in konstelacij ne more mimo temeljno nespornega dejstva, da se ob novem še pojavlja staro, čeprav že preseženo in obstoječim razmeram neustrezno. Tako kot je obdobje 19. stoletja in v njem prevladujoči koncert evropskih velikih sil na eni strani reproduciranje klasičnega ravnotežja v imenu »skupnega reda« — vendar že na bistveno višji in popolnejši ravni — se v nedrjih tega istega mednarodnega sistema razvijajo tiste sile nacionalne ideje, socializma in univerzalizma, ki so se po prvi svetovni vojni prebile v okviru versajskega miru, z Društvom narodov in s prvo socialistično državo v svetu. Protikolonialna gibanja, katerih rezultati so ena od najfundamentalnejših preosnov strukture mednarodne skupnosti po drugi svetovni vojni, so se razmahnila iz zametkov na nekaterih najbolj nevrtačičnih točkah kolonialnega sistema po prvi svetovni vojni.

Dinamika časa po drugi svetovni vojni — in sile, ki so njeni nosilci — nas utegne zavesti v oceno, da imamo opraviti z nečim, kar je neprimerljivo s poprejšnjim obdobjem, četudi je res, da se težnja h koncentraciji politične, ekonomske in vojne moči v vse manjšem številu subjektov v mednarodni skupnosti — kar je ena od bistvenih oznak obdobja blokavske politike — uveljavlja že vse od začetka industrijske revolucije. V eri hladne vojne in visoke stopnje integriranosti blokavskih struktur na temelju ideološke identifikacije njihovih članov bi komaj mogli pričakovati, da so se prav v takšni konstelaciji pričeli razvijati in postopno afirmirati tisti tokovi v mednarodni skupnosti, ki so se kasneje — predvsem pa v šestdesetih letih — konstituirali v politiki neuvrčenosti na temelju načel miroljubne koeksistence. In dalje: dialog, kakršen se je zasnoval med dvema supersilama z nastopom Kennedyja in Hruščova, ni opravičeval tudi sicer redkih prognoz, da se bo sprevrgel v njuno diarhijo v mednarodni skupnosti. Pokazalo se je namreč, da ima

tudi ta dialog svoje meje. Razkol, do katerega je prišlo med dvema največjima socialističnima državama na začetku šestdesetih let, je — skupaj z drugimi spremembami — modificiral elemente tega dialoga tako, da jih je postavil v okvir danes obstoječe triangularne konstelacije. V to konstelacijo sodi tudi Nixonov obisk februarja tega leta na Kitajskem in njegov majski obisk v Sovjetski zvezi.

Tisti, ki pozabljajo, kaj je leto 1948. in vse, kar je prišlo pozneje, pomenilo za našo deželo, bi kot čisti absurd obravnavali možnost, da bi se vojne sile dveh socialističnih držav spopadle med seboj. To se je dejansko zgodilo na reki Ussuri. Prav tako bi še pred nekaj leti, če ne celo meseci, izzvenela kot nerealna politična domislica, da bi mogel v tem času katerikoli ameriški predsednik, še najmanj pa sedanji, na državniško pot v Peking in obiskati voditelje tiste države, ki so ji ZDA sistematično zapirale pot v OZN, zoper katero so postavile obsežen varnostni sistem v Aziji s prav istimi ideološkimi motivacijami, na podlagi katerih so v desetletjih pred tem vpeljale politiko »zadrževanja«¹ Sovjetske zveze. Toda čeprav je res, da je bil taisti Nixon v 1953. letu zagovornik hladne vojne in to tudi takrat, ko je Churchill, sloviti protagonist Fultona, predlagal srečanje na vrhu med predstavniki vodilnih blokovskih sil — je res tudi to, da je šest let kasneje v govoru v Varšavi zatrjeval, da je zanj koncept dveh svetov bazično negativen in napačen. Povedal je tudi, da bi morali »vsi delovati v enotnem svetu, v katerem bo vsak narod prosto izbral politični in ekonomski sistem, kakršnega si želi, in kar je posebej važno, da moramo kljub vsem razlikam, kakršne obstojajo, iskati področja skupnega sodelovanja v miroljubne namene«.¹

Čemu ob spektakularnem dogodku v Pekingu navajamo te zgodovinske reminiscence? Vsekakor ne z namenom, da bi z njimi opozarjali na različne podobe istega človeka v različnih položajih z različno odgovornostjo, bodi aktivista v hladni vojni poprej, bodi predsednika ene najmočnejših držav sveta danes. Če bi to storili, bi bržkone pretirano poudarjali elemente subjektivne narave, hkrati pa bi zanemarjali objektivne elemente in spregledali faktorje časa in razvoja. Prav tako pa bi storili korak predaleč, če bi ta obisk uvrstili med tista dejanja, ki zavestno anticipirajo preseganje dosedaj uveljavljenih načinov mišljenja in ravnanj velikih sil v mednarodnih odnosih. Zato nimamo na voljo nikakršnih razlogov ob tem, da so v trenutku, ko se je smehljajoči se Nixon rokoval s prav tako smehljajočim se Mao-Ce-tungom, odmevale eksplozije ameriških bomb na ozemlju že več kot dvajset let krvavečega Vietnama. Potemtakem bi mogel biti najlagodnejši izhod v tem, da stvarem — enim kot drugim — porečemo realnosti mednarodnega življenja in dogajanj, kakršenkoli predznak pač imajo.

¹ D. F. Flemming: *The Cold War and its Origins*, George Allen and Unwin, vol. two, str. 740 in 971.

Vendar se s tem ne bi mogli zadovoljiti. Živimo v času gigant-
skih sprememb v našem okolju in v sredstvih, s katerimi vplivamo
na to okolje. V času, ki se razlikuje od prejšnjega prav toliko, ko-
likor se čas od industrijske revolucije naprej razlikuje od zgodnjega
srednjega veka ali pa srednji vek od antike. Toda medtem ko se
pogoji našega življenja pričenjajo drastično spreminjati pod vplivom
tehnološkega razvoja, pa v naših mislih in dejanjih še živimo v času,
ki je za nami, in prav isto velja tudi za naše institucije. Začudo je
prav utemeljitelj realistične šole v teoriji mednarodnih odnosov Hans
Morgenthau tisti, ki je dejal, »da obstaja prepad med našimi razmiš-
ljanji o socialnih, političnih in ekonomskih problemih na eni strani
in objektivnimi okoliščinami, ki jih je ustvarilo jedrsko obdobje na
drugi strani«². Če njegove misli prav razumemo in jih apliciramo
na mednarodni ambient in odnose v njem, se vprašujemo, kaj bi
moglo še ostati od tistih »večnih« kategorij nacionalnega interesa,
moči in ravnotežja moči v letih, ki so pred nami, ko že trkajo na
vrata problemi svetovne ekologije, industrializacije, populacije, one-
snaženja in prehrane.³ In končno, kaj bi moglo — ob teh problemih
— še ostati od ideologij vodilnih sil v mednarodni skupnosti?

² Hans Morgenthau: *Four Paradoxes of Nuclear Strategy*, *The American Political Science Review*, vol. LVIII, March 1964.

³ Jay W. Forrester navaja v delu »*World Dynamics*« (Wright Allen Press, Cambridge Mass. 1971) naslednje probleme, ki bi jih bilo potrebno raziskati v prihodnosti:

a) Industrializacija bi bila lahko pomembnejša sila, ki bo komplicirala stanja v svetovni ekologiji kot pa prebivalstvo. Dejansko bomo morali populacijsko eksplozijo obravnavati kot rezultat tehnologije in industrializacije (medicino in javno zdravstvo že obravnavajo kot del industrializacije).

b) V prihodnjem stoletju bo človek postavljen pred dilemo, ki ima štiri razsežnosti: razkroj moderne industrijske družbe zavoljo pomanjkanja naravnih virov; zmanjšanje prebivalstva sveta kot posledica sprememb v poluciji; zmanjšanje prebivalstva zavoljo pomanjkanja hrane; ali pa zlom prebivalstva, ki ga bodo povzročile vojne, boleznin in pa socialne napetosti kot posledice fizične in psihološke koncentracije.

c) Morda živimo danes v »zlato dobi«, ko je — kljub široko razprostranjenemu občutku neugodja — kakovost življenja v poprečju višja kot je bila kdajkoli poprej v zgodovini in višja kot bo v prihodnosti.

č) Spodbujanja in programi za kontrolo rojstev bi bili lahko inherentno — sami po sebi — neuspešni. Če bi se kontrola rojstev odrazila — kot upajo — v višji per capita produkciji hrane in višjem materialnem življenjskem standardu, bi ti ukrepi po eni strani zmanjšali pritiske, po drugi strani pa spodbudili sile v smeri naraščanja števila prebivalstva.

Zanimive so predpostavke, ki se nanašajo na problematiko nerazvitih dežel. Pisec sodi, da je vprašljivo, če so realistični upi sedanjih nerazvitih dežel, da bi dosegle življenjski standard, kakršnega imajo danes industrijske dežele. Posledica polucije in pomanjkanja naravnih virov, ki se danes kažejo v svetovnem okolju, so verjetno 20 do 50-krat večje za človeka v razvitih deželah kot pa za prebivalce v nerazvitih deželah. Glede na število prebivalstva, ki je v nerazvitih deželah štirikrat večje kot v sedanjih razvitih deželah, bi terjala izravnava z ekonomsko ravnino, kakršna je danes v industrijskih državah, celo desetkratno povečanje posledic polucije in pomanjkanja naravnih virov v svetovnem okolju. Glede na destruktivne posledice, ki se že kažejo na kopnem, v zraku in posebej v oceanih, se zdi, da ni možnosti, da bi obvladale takšen porast življenjskega standarda. Dejansko bi bilo mogoče izenačiti

Toda če postavimo Nixonov obisk na Kitajskem v kontekst naših razmišljanj o starem in novem v ambientu mednarodne skupnosti, bi komaj mogli dvomiti o tem, da je — po svojih motivih — v bistvu reprodukcija starega in člen v »tevtonskem superplani-ranju« njegovega prvega svetovalca, in to prav na temeljih kategorij nacionalnega interesa, moči in ravnotežja moči. Tisto, kar bi v njem moglo biti novo — in novo predvsem zavoljo faktorjev objektivne narave — pa je Nixon pravzaprav odprl že v svojem govoru o »stanju nacije« 1970 leta. Ob metternichovsko-nostalgičnih poudarkih o »krizi reda« in o potrebi, da se zagotovi »skupni red«, so v njem sicer rahlo in implicitno, a vendar doumljivo nakazana spoznanja, da ZDA v svojih virih niso neomejene in da ni mogoče, da ne bi upoštevale odpora narodov. V cocktailu pragmatičnih in ideoloških tonov je videti, da pragmatični vendarle prevladujejo.

Ali pa to tudi pomeni nadaljnjo erozijo v ideologiji vodilnih sil v mednarodni skupnosti?

II

Kakor notranja politika tudi zunanja politika ni abstrakten fenomen. Čeprav se po nekaterih značilnostih zunanja politika razlikuje od notranjih družbenih odnosov — medtem ko ima na tem področju vladajoči razred monopol nad oblastjo, pa so predmet zunanje politike odnosi z drugimi suverenimi državami in mednarodnimi organizacijami, monopola nad oblastjo torej ni — pa sta obe odvisni od istih dejavnikov, kot so ekonomska in družbena organizacija, razdelitev ekonomske in družbene moči, karakter in splošna filozofija naroda, stopnja tehnologije in kulture, geografski položaj, naravni viri in ne nazadnje tudi karakter mednarodnega sistema. Na teh ravneh se vzpostavlja medsebojna vzročna odvisnost med notranjimi družbenimi odnosi in zunanjo politiko.

Kadar se lotevamo analize zunanje politike neke države, ta analiza na eni strani proučuje odnos med interesi ter smotri in vrednotami (v čigavem interesu se ustvarja neka zunanja politika in kakšne vrednote ter smotre predstavlja, torej »kaj je najboljše« za neko državo in za mednarodni sistem), na drugi strani pa proučuje odnos med smotri in vrednotami ter sredstvi, ki jih neka država uporablja v svoji politiki mednarodnih odnosov. Sorazmerno težavno nalogo specifikacije, v čigavem interesu določajo neko zunanjo politiko, kako prihaja do kumulacije specifičnih interesov, izraz katerih družbenih skupin so smotri in vrednote, ki jih neka država zagovarja v svoji zunanji politiki, razrešujemo na ravni analize notranjih

obstoječe razlike med razvitimi in nerazvitimi deželami le z upadanjem razvoja v razvitih deželah kot z dvigom razvoja v nerazvitih deželah (str. 12).

To je nekaj problemov za prihodnost, za katere je dvomljivo ali jih bo mogoče reševati z obstoječimi metodami in vsebino odnosov med državami.

družbenih odnosov in v tem smislu je torej razumeti obstoj enotnosti med notranjimi družbenimi odnosi in zunanjo politiko, primarnost prvih in sekundarnost druge. Tudi za razumevanje odnosa med smotri in vrednotami na eni strani ter sredstvi na drugi strani je nujno razumeti notranjo politiko. Toda na tej ravni moramo poleg faktorjev, ki neki državi določajo položaj v mednarodni skupnosti, upoštevati tudi konstelacijo sil v tej skupnosti.

Smotre in vrednote, ki jih neka država zagovarja v svojih mednarodnih odnosih, pogosto označujemo z ideologijo kot enim od najbolj pomembnih sredstev njihove artikulacije. Kot taka, ideologija izraža neke določene družbenoekonomske in politične razmere. V zunanji politiki lahko ideologija oscilira od skrbno izdelanega in eksplicitno izraženega sistema, principov in doktrin vse do rudimentarnega in pragmatičnega koncepta nacionalnega interesa in ravnotežja moči. V enem in drugem primeru pa ima izrazito usmerjevalno funkcijo in je neke vrste vodilna linija za ravnanja v mednarodnih odnosih, na njenih temeljih pa so zasnovane normativne solucije.

Čim širši družbeni sloji v neki deželi to ideologijo sprejemajo, tem večje so možnosti, da v njej angažirajo in mobilizirajo energije v prid neki določeni zunanji politiki. Če pa v mednarodni skupnosti obstaja sistem idej, ki zadevajo določene smotre in vrednote globalne in univerzalne narave, sistem idej z visoko stopnjo kohezivnosti in medsebojne odvisnosti, imamo opraviti z zgodovinskimi ideologijami. To so ideologije, ki težijo k temu, da ustvarijo sistematično in globalno vizijo sveta, ki rabijo za yodilo, opredeljevanje ali pa za legitimacijo akcije, ki so institucionalizirana in organizirana politična gibanja. Potemtakem bi ideologije statusa quo, pa ideologije legalizma kot različico poprejšnje ne mogli postaviti na to raven; to pa ne velja za tiste ideologije, ki so ena od temeljnih značilnosti sodobne mednarodne skupnosti, da ne govorimo o nekaterih primerih v preteklosti. Le takšne ideologije z univerzalnimi smotri in vrednotami lahko s težnjami, da bi spremenili svet, mobilizirajo in aktivirajo ljudske množice in ustvarjajo spremembe s tem, da rušijo stari red in vzpostavljajo novega. Takšne ideologije so kot pravi S. Hoffman — intenzivno operacionalne, dajejo na voljo kategorije za razvrščanje podatkov, za razlago dogajanj in ravnanj, za določanje relevantnih sektorjev za akcijo, za opredeljevanje ciljev in sredstev in za pojasnjevanje prihodnosti.⁴ To so tudi ideologije z močnimi absolutnimi vrednotami — kot motivacijsko silo za akcijo — z vero v veljavnost bazičnih stališč, hkrati pa je zanje značilna tudi odsotnost spoštovanja za razlike, za skepticizem in za ustvarjalni criticizem, so izrazito črno bela gledanja, takšna implicitna nekompatibilnost idej in vrednot pa vodi v ideološke tenzije, ideološke konflikte in njihovo proliferacijo in končno v ideološke vojne.

⁴ S. Hoffman: *Gulliver's Troubles, or the Setting of American Foreign Policy*, McGraw Hill, 1968, str. 114.

Univerzalnost smotrov in vrednot je vsekakor pogoj, da dobe transnacionalni karakter ter da se uveljavijo v širšem mednarodnem prostoru. To opredeljuje njihov domet. Glede tega se posamezne ideologije transnacionalne narave razlikujejo med seboj. Čim širši so temelji za skupinsko identifikacijo — kot eno od funkcij ideologije — in za vplivanje na individualno in kolektivno motivacijo, večjo težo imajo v mednarodnem prostoru in večje so posledice njihovega delovanja. Zlasti za zatirane in nezadovoljne razrede in druge skupine delujejo kot integracijski elementi in to z utemeljevanjem družbeno-ekonomske identitete njihovih interesov. Ker pa so pristaši in zagovorniki neke transnacionalne ideologije hkrati tudi pripadniki neke določene države, lahko nastajajo konflikti med lojalnostjo tej državi in lojalnostjo transnacionalni ideologiji. Ta moment postane važen posebno tedaj, kadar postane ta ideologija instrument za uresničevanje njene zunanje politike. Takšno »podržavljenje« transnacionalnih ideologij ima dve posledici: razvrščanje držav na temelju ideološke identifikacije, ki jo interpretira vodilna ali pa vodilnejša sila v mednarodni skupnosti, in spopadi med državami različnih ideologij. Gre torej za dve dimenziji odnosov, ki jih faktor ideologije akcentuira in intenzivira: dimenzijo sodelovanja in dimenzijo konflikta. Za obe dimenziji bi veljalo reči, da presegata okvire klasičnih oblik mednarodnih odnosov. Kar zadeva sodelovanje na temelju ideološke identifikacije, nam razvoj po drugi svetovni vojni priča, da so se ustvarile nove in višje oblike s procesi ekonomske vojne in politične integracije. Na drugi strani pa je očitno, da se zavoljo ideološke substance mednarodnih konfliktov brišejo meje med notranjimi sistemi in mednarodnimi odnosi v ožjem pomenu te besede. Pritiski ideološke narave se iz mednarodnega ambienta prenašajo v notranje družbene skupnosti in narobe. V prvem primeru lahko govorimo o internacionalizaciji notranjih konfliktov, v drugem pa o internalizaciji mednarodnih konfliktov.

Analiza fenomenov, ki bi ju poimenovali z ideologizacijo sodelovanja in ideologizacijo konfliktov — dveh značilnosti za intrablokovske in medblokovske odnose po drugi svetovni vojni — nas bi slejkoprej privedla do ugotovitve, da tako sodelovanje kot tudi konflikti niso vselej stvarni, resnični izraz realnih interesov družbenih grupacij in stvarni izraz družbenih gibanj. Toda prav tako to tudi ne pomeni, da bi mogli vselej in brez nevarnosti za objektivno družbeno analizo postaviti splošne vzorčne zveze med državnimi interesi vodilnih sil v mednarodni skupnosti in univerzalnimi ideologijami.

III

Za razumevanje strukture sodobne mednarodne skupnosti in odnosov med njenimi sestavnimi deli je razvoj po prvi svetovni vojni vsaj toliko pomemben kolikor dogajanja po drugem svetovnem konfliktu.

Dotlej relativno homogena družbenoekonomska baza mednarodnih odnosov se je s pojavom prve socialistične države na svetu spremenila, nastala je prva mednarodna organizacija z univerzalnimi cilji, ki je izražala globalne razsežnosti mednarodne skupnosti, vse večjo medsebojno odvisnost med državami in nedeljivost miru.

Prva svetovna vojna je v temeljih pretresla evropski kapitalizem. Osveščanje narodov na azijskem in afriškem kontinentu se je manifestiralo v nastanku in krepitvi narodnoosvobodilnih gibanj v kolonijah in na odvisnih področjih, ta gibanja sicer še niso povzročila bistvenih sprememb, vendar pa so že vplivala na stagnacijo kapitalistične Evrope. Nasprotij znotraj kapitalističnega sveta, še posebej pa nasprotja med zmagovitimi in premaganimi državami, versajski mir ni razrešil.

Ta protislovja so se najmočneje uveljavila v zadnjem desetletju pred drugo svetovno vojno s prebojem ideologije integralnega nacionalizma, bodi v različici italijanskega fašizma, bodi v različici nemškega nacionalsocializma, oba pa sta bila v bistvu aplikacija načel socialnega darvinizma v mednarodnih odnosih z glorifikacijo rasne superiornosti, z uveljavljanjem filozofije konflikta in z racionalizacijo zunanjepolitičnih interesov teh držav v kategoriji »življenjskega prostora«. Vdor agresivnega nacionalizma v mednarodni sistem je v njem ustvaril pomembne spremembe glede na cilje, kakršne so si postavile države-nosilke te ideologije, in glede na sredstva, ki so jih uporabljale. Krepitev države in njenega aparata, mobilizacija nacij na temelju ideoloških simbolov in formul in težnje, da bi razširili to ideologijo tudi na druge države, so na eni strani ustvarjale notranjo integracijo na škodo neposrednih mednarodnih stikov, na drugi strani pa stanje, ko so se pričele meje med notranjimi in mednarodnimi odnosi, oziroma meje med notranjo jurisdikcijo držav in stvarmi, ki jih ureja mednarodno pravo, brisati in izginjati. Značilen fenomen tega je t. im. totalna diplomacija revanšističnih in revizionističnih držav, v katero je sodil ne samo klasični instrumentarij diplomacije, marveč tudi, če ne predvsem, sistematična in množična propaganda, politična diverzija, subverzije, nekatere oblike ekonomskega vojskovanja, vse do groženj s silo in do uporabe sile v omejenem obsegu. Intervencije v notranje zadeve drugih držav so izvajali sistematično, bodi direktno prek državnega ali pa diplomatskega aparata, bodi indirektno prek »privatnih« skupin, s katerimi je manipulirala država. Tako so že v času neposredno pred drugo svetovno vojno ustvarili nekakšno vmesno stanje med vojno in mirom, stanje, ki se je z razmahom meddržavnih protislovij po drugi svetovni vojni tako značilno manifestiralo v pojavu hladne vojne.

Medtem ko so v prvi svetovni vojni nastopile že vnaprej trdno fiksirane koalicije, tega v drugi svetovni vojni ni bilo (če izvememo os Rim-Berlin-Tokio). Razlog temu je bil v globokih družbenih in meddržavnih protislovjih med obema vojnoma, še posebej v strahu pred revolucionarnimi spremembami, ki je preprečil, da bi se v

pravem času uresničilo zaveznitvo med zahodnimi kapitalističnimi državami in Sovjetsko zvezo. Razdobje med obema vojnama ni potekalo več v znamenju neprekinjenega kapitalističnega vzpona. Ogroženost vladajočih razredov, tako v metropolah kot tudi v kolonijah, je zahodnim kapitalističnim državam narekovala, da so proti agresivnim državam ubirale politiko pomirjevanja, ki je hkrati težila tudi k temu, da bi jih obrnila proti Sovjetski zvezi. Do koalicije med Veliko Britanijo in Sovjetsko zvezo (ter kasneje ZDA) je prišlo šele po Hitlerjevem napadu na Sovjetsko zvezo, ko je postalo jasno, da bi zmagovita Nemčija postala dominantna sila v svetu. Ta koalicija se je ohranila tudi kasneje, ko je bila Nemčija z drugimi državami osi — že potisnjena v defenzivo. Nasprotja, ki so se že v teku druge svetovne vojne pojavljala med vodilnimi silami v antifašistični koaliciji, niso mogla dobiti pomembnejšega obsega glede na moč tistih družbenih sil, ki so v ZDA in Veliki Britaniji delovale v prid koaliciji. Teh protislovij pa ni bilo mogoče preseči po koncu druge svetovne vojne, ko se je Sovjetska zveza s svojimi oboroženimi silami pojavila v središču Evrope in ko so napredna družbena gibanja, spodbujena z antifašističnim odporom v času druge svetovne vojne, zamajala družbene stavbe kapitalističnih držav v zahodni Evropi.

Narave meddržavnega konflikta, ki se je zatem razplamtel med blokovskimi strukturami, postavljenimi na temelju ideoloških motivacij in identifikacij, ni mogoče razumeti, ne da bi se dotaknili ocenjevanja vloge Sovjetske zveze — kot socialistične države — v mednarodnih odnosih. Vsekakor ni mogoče zanemarjati tega, da so bila protislovja med Sovjetsko zvezo in zahodnimi kapitalističnimi državami v obdobju med obema vojnama pogojena z razlikami v njihovi družbeni biti. Prav tako je tudi mogoče razumeti, da se je Sovjetska zveza v času prisilne izolacije in pa zavoljo različnih manevrov kapitalističnih držav opirala na napredne in socialistične sile v Evropi in v svetu ter da bi bili njeni državni interesi pogostoma tudi interesi teh sil.

Drugo vprašanje pa je — in nanj se veže obravnavanje razvoja mednarodnih odnosov po drugi svetovni vojni — ocenjevanje vloge Sovjetske zveze kot velike sile, ki stopa v konflikt z drugo veliko silo, opirajoč se ne samo na materialne faktorje, ki jih je imela na voljo, marveč tudi na faktor ideologije. Tako prihaja do tesnega povezovanja med nacionalnimi interesi sovjetske države in ideologijo, oziroma do instrumentalizacije ideološkega faktorja v prid zunanje-političnih interesov Sovjetske zveze. Na operativni ravni se to izraža v politiki »mešanih interesov«⁶, v ideološko izraženih ciljnih svetovne revolucije, v poudarjanju marksistično-leninističnih okvirov analize

⁶ V svojem delu »Histoire des relations internationales« (VIII. del: »Les Crises du XX. siècle« de 1929 a 1945, Librairie Hachette, Paris 1958) navaja Pierre Renouvin, da je »17. aprila 1939 sovjetski ambasador v Berlinu bil zadolžen izjaviti, da zunanja politika Sovjetske zveze ni 'ideološka' in da želi Sovjetska zveza vzdrževati normalne, če že ne vse boljše odnose z Nemčijo« (str. 175).

zgodovinskih gibanj in pa v pragmatičnih prijemih, skladnih s politiko nacionalnih interesov. Ne bi bilo odveč pripomniti, da se takšni »mešani interesi« pojavljajo tudi v politiki mednarodnih odnosov tretje velike sile, tj. Kitajske.

Za našo razpravo je pomembno to, da se je v razdobju po drugi svetovni vojni bistveno spremenilo razmerje med družbenimi in političnimi silami v svetu. Glede na to Sovjetska zveza ni bila niti več v izolaciji niti edini faktor razvoja socializma v svetu. Ali drugače povedano: uspehi naprednih in socialističnih gibanj v svetu so — ob dejstvu obstoja Sovjetske zveze in drugih socialističnih držav — krepili stvar socializma in boj za napredne družbene odnose in objektivno krepili tudi položaj Sovjetske zveze, ne da bi morala biti ta gibanja vprežena v konflikt med Sovjetsko zvezo in ZDA, do katerega je po logiki odnosov med velikimi silami po vsej verjetnosti moralo priti.

Ideološka substanca meddržavnega konflikta med vodilnima silama v mednarodni skupnosti je negativno delovala na razvoj mednarodnih odnosov ne samo tako, da je ta konflikt intenzivirala in da je pripeljala do akumulacije konfliktnih situacij, marveč tudi s tem, da je omejevala svobodno delovanje družbenih sil. Ne gre samo za tiste primere, ko se te sile neposredno vključujejo v meddržavni konflikt. Univerzalizacijo konflikta prek njegove ideologizacije je pogosto vključevala vanj tudi družbene sile in gibanja, ki z njimi niso imela nobene zveze.

Posledice tega so najtežje prizadele napredne in socialistične sile v zahodni Evropi. S tem, da so postale predmet »podržavljenja« socialistične ideologije in se podredile zunanjepolitičnim interesom ene strani v meddržavnem blokovskem konfliktu, so razrahljanim konservativnim in reakcionarnim strukturam v zahodnoevropskih kapitalističnih državah ustvarile priložnost, da so se zatele v okrilje ZDA in ob njihovi aktivni ekonomski in politični pomoči napredna in socialistična gibanja izolirale, tako da so jih identificirale z zunanjepolitičnimi interesi Sovjetske zveze. Tako so se ta gibanja za dolgo vrsto let znašla v blokiranem položaju.

Popuščanje v intenzivnosti hladne vojne in njeno zamiranje v letih po 1956 pripisujemo celi vrsti faktorjev, med katerimi bi omenili jedrsko ravnotežje med obema velikima silama, uveljavljanje politike neuvrščenosti, aktivizacijo OZN in naraščajoče avtonomistične sile znotraj blokov. Obe veliki sili sta reagirali na te pojave s težnjami, da poiščeta in najdeta poti ter sredstva za normalizacijo in stabilizacijo medsebojnih odnosov. Gre za takšno evolucijo v teh odnosih, katere znamenja se kažejo v dovolj sistematičnem manifestiranju dokazov dobre volje med njima, rahlem nakazovanju nekaterih skupnih interesov, ki dobijo izrazitejša obrisa takrat, ko naj bi s skupnimi naporii obvladovali krize, tehnika uravnavanja teh interesov pa poteka v obliki implicitnega sporazumevanja (Thomas Schelling pravi temu

»tacit bargaining«) na nižji ravni in eksplicitnega dogovarjanja na višji ravni.

Ta sistem sporazumevanja in dogovarjanja — ob tem, da ostajajo temeljne kontradikcije med njima nespremenjene — pa predpostavlja, da obe vztrajata na pozicijah moči in sile in da njun dialog poteka s teh pozicij. Tega ne omejujejo napor, da bi, če že ne likvidirali, pa vsaj omejili intenzivnost v oboroževalnem tekmovanju ali pa da bi izločili oziroma omejili nevarnosti iracionalnega ravnanja in možnosti tveganj, pa tudi ne napor, da bi si pridobili pomembne strateške ali pa taktične točke, kadarkoli jima je to mogoče, ne da bi s tem razdrli dialog.

Prvi rezultati dogovarjanja in sporazumevanja med obema velikima silama sodijo v čas J. Kennedyja in N. Hruščova. Od perifernih in marginalnih vprašanj so postopoma prehajali k bolj centralnim, kot je bilo tisto, ki je zadevalo prepoved jedrskih preskusov v ozračju. S Kennedyjem pričenjajo zgubljeni težo nekatere ideološko-križarske intonacije v zunanji politiki ZDA in to prvič eksplicitno z njegovim govorom, ki ga je imel junija 1963. leta na Ameriški univerzi v Washingtonu. S tem pa ni rečeno, da so se ZDA v celoti odrekle ideološkemu stališču in opustile dihotomijo pragmatizem-ideologija. Če je bila v času Kennedyjevih prednikov strateška vizija ZDA obkoljevanje socialističnega bloka in zadrževanje Sovjetske zveze, je bila Kennedyjeva strateška vizija v takšnem razumevanju in takšnih težnjah uresničevanja »koeksistence«, ki bi pomenila status quo, statično ravnotežje pa bi moralo temeljiti na vojaški moči ZDA, na blokovskih strukturah pod vodstvom ZDA in na družbenoekonomski in politični petrifikaciji stanja na področjih t. i. tretjega sveta. Tako za ohranjevanje kohezivnosti v zahodnem bloku kot tudi za opravičevanje dejavnosti ZDA v tretjem svetu pa je bilo ideološko stališče še nadalje nujno.

Priznati je treba nekatere nove intuicije v politiki Sovjetske zveze za časa Hruščova, zlasti pa tiste, ki so se navezovale na koeksistenco, v okviru katere naj se svobodneje razvijajo gibanja v socializmu. Vendar pa bi bilo tvegano trditi, da je v to politiko in v tem času že prodrlo spoznanje, da ni več ene poglobitve fronte v boju za nove socialistične odnose nasploh in v mednarodni skupnosti še posebej, kakor tudi, da so opustili strateško vizijo, v kateri je krepitev in konsolidacija Sovjetske zveze pogoj za napredek socializma v svetu. Upravičeno ugotavlja R. Ledda v eseju »Johnsonova doktrina in koeksistenca«⁶, da je »iz strateške vizije napredka socializma v svetu — toda ob pogoju nadaljnje konsolidacije Sovjetske zveze — izšla politična praksa, ki je posebej v zadnjem obdobju gradila skoraj vse na dialogu z ZDA. V tej strateški viziji je bilo skoraj fatalno to, da so — čeprav jih niso spregledali — ostali v senci nekateri problemi

⁶ R. Ledda: La dottrina Johnson e la coesistenza, Critica marxista, maggio-giugno 1965, str. 17.

koeksistence kot npr. problem razvitosti in nerazvitosti, povezanost med razvojem bolj razvitih in manj razvitih socialističnih držav, povezanost med razvojem vseh socialističnih držav ter nerazvitih držav. Teh problemov sicer niso ignorirali, v praksi pa so ostali sekundarne narave.« V bistvu gre torej za isto stališče, ki ga je Sovjetska zveza uresničevala vse od Jaltskih sporazumov naprej, ki pa so ga dopolnili z nekaterimi novimi elementi, to je za stališče, da v pogajanjih z veliko silo in s pozicij velike sile nastopa kot reprezentant socializma. Če je ob siceršnji vojni in ekonomski krepitvi Sovjetske zveze dihotomija pragmatizem-ideologija v zunanje-politični dejavnosti te države ostala, pa je postala funkcija ideologije naravnana predvsem na krepitev Sovjetske zveze v intrablokovskih razmerjih, za ohranjanje kohezivnosti med članicami socialističnega bloka in za prodor na področja tretjega sveta. To pa tudi pomeni, da ima ta funkcija svoje mesto v strategiji dialoga z ZDA in v zadnjih letih v konfliktu s Kitajsko, v konfliktu, ki se je začel na vprašanju avtentičnosti ideologije in njene interpretacije.

Pojav triangularne konstelacije med ZDA, Sovjetsko zvezo in Kitajsko odpira več vprašanj, med njimi tudi tisto, ki se je pojavilo in se še pojavlja ob Nixonovem obisku na Kitajskem, to je, če smo v obdobju erozije ideologije vodilnih sil v mednarodni skupnosti. Z dokajšno gotovostjo je mogoče trditi, da bosta znotraj trikotna tekla dva procesa, in sicer proces omejene kooperacije med partnerji v tem trikotu (sporazum dveh na račun tretjega izključujemo) in proces kompeticije, ki se bo razvijal na političnem in subsidiarno na ekonomskem področju. Politična kompeticija bo po vsej verjetnosti ohranila vse bistvene karakteristike dosedanjega tekmovanja, tj. kompeticije na temelju moči, ki vsebuje tudi oboroževalno tekmo, boj za zaveznike in boj za politični prestiž. Problemi centralnega ravnotežja bodo v ospredju in njim bo rabila igra znotraj trikotnika. Toda to centralno ravnotežje bi moralo biti zaščiteno pred pritiski od zunaj, bodisi iz držav zunaj trikotnika, a v središču mednarodne politike, bodisi iz svetovne periferije, oziroma iz perifernih sistemov. Zaščita pred sunki od zunaj pa bo terjala — med drugim — tudi subtilnejše metode velikih treh na teh področjih, s čimer merimo na večjo vzdržnost, kar zadeva posege v notranje zadeve subsistemske narave. Tu pa se postavlja vprašanje ideološke penetracije in infiltracije kot sredstev državne politike.

Danes je verjetno malo ljudi na svetu, ki bi operirali z možnostjo, da bi se nadaljevanje konflikta med Sovjetsko zvezo in Kitajsko moglo izoblikovati v zavezništvo med ZDA in Kitajsko. Razlogov, ki govorijo proti temu, je več. Najprej: s tem bi bilo namreč konec igre v trikotniku, igre majhnih premikov, odmikov, kompromisov in koncesij. In dalje: takšna usmeritev Kitajske bi bila diametralno nasprotna obstoječi kitajski ideologiji, ideološki mobilizaciji nacije in ne nazadnje tudi uresničevanju mednarodnih interesov te države s pomočjo ideološkega faktorja. Previdnost, ki je bila vse

doslej značilna za mednarodne akcije Kitajske (drugo so besede, ki so pogosto nadomestilo za akcije, toda tudi te so velikokrat namenjene notranjim potrebam in ohranjanju ideološke mobilizacije), izhaja iz omejenih ekonomskih in vojnih sredstev in iz konflikta Kitajske s Sovjetsko zvezo. V veliki tristranski igri — ki je igra na pozicijah moči in sile — bo Kitajska v odnosu do obeh partnerjev še vrsto let v inferiornem položaju. Svojo šibkejšo pozicijo bo skušala popravljati na političnem področju in z uveljavljanjem ideološkega faktorja, in to zlasti tedaj, ko bi ji majhne investicije lahko prinesle velike obresti.

Če bi si nazadnje postavili vprašanje, ali se bo tudi v prihodnosti v politiki drugih dveh velikih sil v trikotniku še uveljavljala dihotomija pragmatičnega in ideološkega stališča, bi nanj odgovorili pritrtilno. Malo verjetnosti je, da bi se Sovjetska zveza mogla odreči uporabe ideološkega faktorja glede na potrebe svoje zunanje politike znotraj socialističnega bloka, do Kitajske pa tudi do dežel tretjega sveta. Prav tako je tudi malo verjetno, da bi ZDA lahko igrale svojo vlogo v trikotniku, ne da bi še vnaprej mobilizirale sile ideološke narave. Toda ohranjanje te dihotomije bo moralo tudi ob zelo selektivnem uravnavanju zunanje politike po tirih nacionalnih in ideoloških interesov, s pragmatično zastavljenimi akcijami in deklarativno izraženimi ideološkimi postulati, slejkoprej upoštevati dejstvo, da z igro v trikotniku in z vzdrževanjem centralnega ravnotežja ideološki konflikti niso več združljivi. Tu so ne nazadnje še veliki notranji ekonomski, politični in socialni problemi, ki bodo povzročili, da bodo sile v trikotniku bolj kot kdajkoli v preteklih letih introvertne.

Zdi se torej, da prehajamo v obdobje ravnotežja tradicionalnega tipa, ki nam — ob vsem novem — inspirira primerjave s preteklostjo, tako da bi lahko z Vukom Karadžićem dejali: »sve je isto, ali ipak malo drukčije«.

Nekateri problemi samoupravnega prava

V sestavku se omejujem na probleme samoupravnega prava v delovnih organizacijah, pa še glede tega je vsebina omejena. Načeto vprašanje bi bilo namreč v celoti preobsežno. Pravnike in sociologe spodbujajo k razmišljanjem o tem vprašanju nekatere nove misli o smeri in gibanju samoupravnega prava v delovnih organizacijah. Zdi se, da so nekatera objavljena stališča močno v nasprotju z dosedanja pravno teorijo (kar niti ni bistveno, saj hočemo biti v vsem izvirni), pa tudi z nekaterimi sociološkimi spoznanji, ki temeljijo ne nazadnje tudi na marksističnih dognanjih.

Dosedanji problemi

Samoupravno pravo v delovni organizaciji pogosto enačimo z avtonomnim pravom, česar pa sedanja praksa prav gotovo ne podpira. Z avtonomnostjo razumemo predvsem in zlasti izvirnost. V delovnih organizacijah je večina vsebine splošnih aktov povzetek državnih predpisov, v večji meri lahko govorimo o dirigiranem in delegiranem pravu, ki bolj ali manj utesnjuje izvirnost. Druga značilnost avtonomnih predpisov bi moral biti postopek, in sicer tak, ki bi k oblikovanju predpisov v delovni organizaciji pritegnil vse delovne ljudi, tako da bi sprejeti predpis resnično imeli za svoj. Postopek pri sprejemanju splošnih aktov je pogosto pomanjkljiv, kar nam dokazujejo številne odločbe ustavnih sodišč. Ob vprašanjih, ki se nanašajo na postopek, tudi ne smemo prezreti ugotovitev socioloških raziskav o distribuciji moči v delovnih organizacijah.¹

Ob raziskavi »Samoupravno urejanje notranjih odnosov«² lahko ugotovimo, da so statuti delovnih organizacij prav na področjih, kjer bi bile možne izvirne rešitve, najbolj pomanjkljivi, medtem ko so zakonske norme še kar vestno in natančno prepisane. Med izvirne

¹ Perenič Anton: Nekaj pogledov na normativno dejavnost delovnih organizacij, Pravniki 1969.

² Center za raziskavo javnega mnenja pri RSZS — Pavel Vindišar, Jože Sintič, Meta Berger — 1971.

rešitve zlasti štejejo: organizacija podjetja, odgovornost individualnih in kolektivnih organov ter delavcev, informiranost članov delovne skupnosti in podobno. Že sama narava zakonov je pogosto močno omejevala samostojnost delovnih organizacij.

Pravilniki o delovnih razmerjih imajo zelo redko izvirne rešitve, v največji meri natančneje opredelijo pristojnosti, določene v zakonu (določitev organov, vodilnih delavcev), ali pa v mejah z zakonom postavljenih rokov določajo svoje roke (odpovedni roki, letni in izredni dopusti); še največ izvirnosti je v določanju kršitev delovnih dolžnosti, medtem ko so postopki posnetki ustreznih zakonskih norm.

Pravilniki o ugotavljanju in delitvi dohodka, zlasti tisti, ki imajo centralistično ureditev, dobesedno povzemajo zakonski predpis; najpogosteje tudi vse tiste določbe, kjer bi bila potrebna kvantificirana razmerja, prepuščajo sklepom organov ali letnim planom (to je verjetno posledica gospodarske nestabilnosti).

Precejšnje izvirnosti bi lahko dosegli v pravilnikih o notranji organizaciji in sistemizaciji delovnih mest. Prav teh pravilnikov je najmanj, čeprav so že zdavnaj potekli zakoniti roki, ko bi jih morali sprejeti. Ta pomanjkljivost nam kaže izredno slab posluš vodilnih delavcev za organizacijske probleme. Ni pa bilo malo delovnih organizacij, ki so v pravilnike o sistemizaciji delovnih mest glede zahtev za posamezna delovna mesta vnašale obstoječe stanje, dopuščale kar po tri alternativne pogoje glede strokovne izobrazbe in podobno. Tako stanje v precejšnji meri onemogoča uporabo tega akta kot pomembnega dejavnika v kadrovske politiki in zato ovira tudi perspektivno planiranje in uvajanje sistema nagrajevanja.

V delovnih organizacijah so glede samoupravnega prava nejevoljni. Predpisi so do delovnih organizacij zahtevni, niso redke, da imajo po 20 in več samoupravnih aktov. Tolikšno število pogosto onemogoča, da bi jih smotrno uporabljali in da bi bili učinkoviti. Med splošnimi akti niso redke protislovnosti. V razmerah pravne in gospodarske nestabilnosti bi morali predpise tudi neprestano usklajevati s spremenjenimi zakoni, v resnici pa so zgubljali voljo, kmalu je postala cela vrsta splošnih aktov neuporabnih. Še več, pogosto so jih spreminjali ali dopolnjevali s sklepi samoupravnih organov mimo javne obravnave. Take sklepe so pogosto nadomeščale celo odredbe individualnih organov. Zaradi neprestanih sprememb predpisov in gospodarskih gibanj so v nekaterih primerih kar enostavno prenesli pravico dopolnjevanja splošnih aktov na kolektivne izvršilne organe (npr. določanje faktorjev stimulacije glede osebnih dohodkov na posameznih delovnih mestih in v organizacijskih enotah).

Ob takem stanju v številnih delovnih organizacijah nastaja vprašanje, ali take splošne akte delavci štejejo za samoupravne. Urejanje odnosov v delovni organizaciji s splošnimi akti spada med pravice delovnih ljudi v okviru samoupravljanja, zato preobsežno normiranje lahko povzroči drugačen učinek od zelenega, v novi obliki se ponovi to, kar smo želeli preprečiti, da bi delala država.

Izvirnost splošnih aktov je nujno omejena, saj morajo medsebojni odnosi temeljiti na ustavnih in zakonskih načelih ter spoštovati enotnost družbenega sistema. Okvir samostojnosti je pogosto nujno ožji zaradi varnosti pravnega prometa in varovanja temeljnih pravic delavcev. Delovna organizacija je del družbenega sistema, to pa ima povsem določene posledice. Zato je bolj utemeljen sklep, da se motijo tisti, ki so mnenja, da je samoupravno pravo in samoupravljanje sploh »avtonomno«.

Neredko se vsiljuje misel, da je zakonodajalec precej nepremišljen, ko nalaga delovnim organizacijam, da rešujejo nekatera vprašanja s splošnimi akti na tistih področjih, ki so splošno družbeno pomembna in kjer je potrebna enotna ureditev. Delovnim organizacijam bi morali nalagati, da urejajo le tista razmerja, kjer je potrebna in možna izvirna rešitev. Tako pa v želji, da bi krepili razvoj samoupravnih odnosov, dosegamo nasproten učinek: nezanimanje za probleme, pravni formalizem, izdelovanje vzorcev in prepisovanje, neustavne postopke in tolikšno število vseh splošnih aktov, da zamagljujejo bistvena vprašanja.

Dosedanja praksa in opisani problemi se bodo še bolj zaostriili ob najnovejših ustavnih amandmajih. Večina teoretikov je mnenja, da bi morali osnovne odločitve v delovnih organizacijah oziroma v temeljnih organizacijah združenega dela sprejemati delavci neposredno. Zlasti kadar se odloča o neodtujljivih pravicah delavcev. Predlog tez o samoupravnem sistemu, temeljnih odnosih v združenem delu in drugih družbenoekonomskih odnosih predvideva, da kadar se v temeljni organizaciji združenega dela odloča neposredno, se sklepi sprejemajo z večino glasov vseh delavcev, če s statutom temeljne organizacije združenega dela ni določena kakšna druga večina. Očitna je tedaj tendenca po neposrednem odločanju, čeprav nam dosedanja praksa v številnih primerih kaže, da niti sedanjega posrednega odločanja prek kolektivnih samoupravnih organov niso vedno in povsod uspešno izvrševali. Nedvomno so pred delovnimi organizacijami in družbenopolitičnimi organizacijami težke naloge za uveljavitev zamišljenega sistema.

Samoupravni sporazumi

Precej samoupravnih sporazumov je bilo sprejetih pred uveljavitvijo XXIII. amandmaja k ustavi SFRJ, ki določa, da mora postopek pri sklepanju in izvajanju samoupravnih sporazumov in družbenih dogovorov temeljiti na načelih javnosti in enakopravnosti udeležencev sporazumevanja in dogovarjanja. Izraženi načeli javnosti in enakopravnosti naj bi zagotovili elemente samoupravnega prava.

Samoupravni sporazumi o delitvi dohodka in osebnih dohodkov so pomemben instrument v nacionalni ekonomski politiki. V veliki meri odsevajo tudi pravilnejše pojmovanje družbene lastnine, saj so

bile nekatere odločitve v pravilnikih o delitvi dohodka in osebnih dohodkov bolj blizu pojmovanjem o skupinski lastnini.

Sam postopek ob sprejemanju samoupravnih sporazumov je bil zaradi velikega števila udeležencev problematičen. Praktično je bilo nemogoče, da bi različna stališča udeležencev usklajevali tako, da bi neprestano iskali soglasje vseh prizadetih delovnih ljudi. Še več, neredko so delavski sveti pooblastili za odločanje v postopku usklajevanja vodilne delavce.

Prav tako je zanimiv samoupravni vidik sklepanja splošnih družbenih dogovorov o delitvi dohodka in osebnih dohodkov. Nekateri ugotavljajo, da je bil postopek manj javen in manj demokratičen kot pri sprejemanju zakonov, čeprav je res, da je bila razprava široka in da je potekala v forumih (izvršni svet skupščine, republiški svet zveze sindikatov in gospodarska zbornica), ki imajo mandat širokih osnov. Verjetno je kritika v nakazani smeri posledica tradicionalnega gledanja na skupščinski sistem, pri čemer za odločitve parlamenta (ob precej zapletenem postopku in možnosti sodelovanja številnih institucij) še vedno menimo, da so demokratične, ne pa, da bi bile kakršenkoli etatističen poseg, kakor jih hočejo nekateri v iskanju novih oblik precej neutemeljeno prikazovati.

Kolikor tedaj presojava samoupravno pravo kot izvirno pravico delovnih ljudi in kolikor zahtevamo, da v postopku sprejemanja takih norm sodelujejo delovni ljudje, se ne glede na utemeljenost in nujnost obravnavanih ukrepov na področju delitve dohodka in osebnih dohodkov poraja dvom v resnično samoupravno naravo teh aktov.

Nekatere dileme ob amandmajih

Samoupravno pravo je ob uveljavitvi najnovejših ustavnih amandmajev postalo predmet širokih razprav. Diskusije potekajo predvsem v dveh smereh — ali so splošni akti v delovnih organizacijah še vedno norme ali pa se spreminjajo v civilnopravne posle — oblagacije.

Prve misli o civilnopravni naravi splošnih aktov so se pojavile ob izidu tez o temeljnih in splošnih določbah zakona o civilnopravnih razmerjih. Teze izhajajo iz pravilne podlage, da družbeno ekonomski odnosi temeljijo predvsem na delu, ne pa na premoženju. Iz te podlage je izpeljana misel, da je primarni subjekt vseh civilnopravnih razmerij delavec in da mora civilno pravo zajeti vso stvarino o notranjih razmerjih med delavci v združenem delu. Zato naj bi bile pravica do dela z družbenimi sredstvi, do samoorganiziranja, do plodov dela itd. civilne pravice, ki naj bi jih delavci uveljavljali z obveznostnimi posli. Tako pravi prof. Geršković: »Delavec se s svojo voljo dogovarja z drugimi delavci o načinu, kako bo delal, kako bo izpolnjeval svoje obveznosti. Bistvo je v tem, da se delavci sami med

sebo dogovarjajo o svojih medsebojnih pravicah in obveznostih, torej, kot pravimo mi pravniki, na civilnopravni način. Ko je treba določiti akt o medsebojnih razmerjih pri delu, mora pri tem sodelovati in akt podpisati vsak delavec, ker iz tega izhajajo velike posledice. Enostavno rečeno, to pomeni, da je glas vsakega delavca enak drugemu glasu. Lahko se dogovorimo, da bomo o nekaterih stvareh odločali z večino glasov, vendar se o pravici do dela z družbenimi sredstvi ne more tako odločati. Enakopravnost se torej izraža v enakopravnosti volje vsakega delavca, ki mora imeti možnost, da to voljo uveljavi.« In še: »Znano je, da ni enakopravnosti brez pogodbenega instrumentarija in da enakopravnosti ne moremo izraziti z večinskimi glasovanjem.«³

Očitno je, da prof. Geršković izhaja iz popolne avtonomije posameznika. Kolikor bi se ravnali po tem konceptu in bi vlogo posameznika pri odločanju o dohodku opredeljevali le z obveznostnim poslom, potem smo kaj blizu sklepu, da so rezultati združenega dela z družbenimi sredstvi last posameznikov. O problemu avtonomije posameznika in o avtoriteti skupnosti je razpravljal Engels v članku »O avtoriteti«. Engels zastopa stališče o avtoriteti organizirane skupnosti, po možnosti odločanje z večino glasov, ter glede posameznika pravi po Danteju: »Vsaj za čas, ko se dela, bi lahko napisali na vrata tovarn: Vi, ki vstopate, pustite vso avtonomijo zunaj.«

Ne bi bilo treba klicati na pomoč Engelsa, če ne bi nastajala tako številna vprašanja o tem problemu, zlasti ideološka. Sociologi so si skoraj enotni v tem, da družbeno organizirane skupine niso seštevke posameznikov, temveč so socialne kategorije s svojimi značilnostmi. V takih skupinah se člani res lahko dogovorijo o obnašanju in ravnanju, vendar ti dogovori postanejo norme, ker imajo svoj izvir in avtoriteto v skupnosti.

Mnenje, da avtonomno pravo izumira in da odstopa svoje mesto pogodbenemu pravu ali medsebojnim dogovorom, je izraz individualističnega pojmovanja socializma. Samoupravljanje v združenem delu ni oblika združenja posameznih delavcev niti na način interesnega združenja in niti ne kot akcionarska družba. Zato se ne zreducira na medosebne odnose. Posameznik je po Marxu agens družbene tvorbe in s tem nosilec objektivnih razmerij. Skupnost kot družbena tvorba pa je vsota objektivnih koordinat.⁴

V teoriji je uveljavljeno, da pravna norma ureja obvezna pravila družbenega obnašanja ter ravnanja in je kot taka sestavljena iz dispozicije in sankcije. Zato pravimo, da se pravna norma razlikuje od drugih pravil v družbenem ravnanju ravno po naravi sankcije, ki je v družbenem nasilju.⁵

³ Geršković: Bitno je osigurati puno pravo radnika, da rade društvenim sredstvi — Informativ 1855 — 18. XII. 1971.

⁴ Prof. Došan Mjrdjević: O samoupravnom i odgovornom društvu.

⁵ Prof. Gorazd Kušej: Uvod v pravoznanstvo.

Razmejitev med »javnim« in »zasebnim« pravom z razvojem države ni več enostavna. Država se pojavlja s številnimi intervencijami na področjih, ki so bila rezervirana za zasebno pravo. Marksistična teorija prava zanika upravičenost take delitve, ker država kot oblast vladajočega razreda izraža njegove koristi v vseh sferah družbenega dogajanja (lastnina, promet itd.). Ne glede na tak sklep pa glede postopkov, vlog subjektov ipd. v teoriji pravo še vedno delijo na različne panoge, kar omogoča ustrezno razločevanje pravnih poslov in dejanj, zlasti pa opredeljujejo tudi pristojnosti organov. V področje civilnega prava štejemo predpise, ki urejajo osebna in premoženjska razmerja med pravnimi subjekti na podlagi enakopravnosti, torej noben stranka ne nastopa kot nosilec oblasti. Tudi država v teh razmerjih ne nastopa kot oblast, marveč kot subjekt premoženjskih pravic. Civilnoppravna razmerja sodijo v avtonomijo pravnih subjektov, oblikujejo jih s svojimi pravnimi posli in opravili. Subjekti načelno prosto razpolagajo s svojimi pravicami, ker so pravni predpisi večinoma dispozitivne narave.⁶

Povzetki stališč pravne teorije izhajajo iz dosedanje ureditve. Ne glede na stališče avtorjev tez za civilni kodeks pa menimo, da četudi razglasimo temeljne samoupravne pravice za civilne pravice, te še vedno ostanejo temeljne ustavne pravice, ki niso v polni dispoziciji strank in jih bo družba varovala s prisilnimi ukrepi. Ustavnim pravicam se ni mogoče odpovedati, jih ni mogoče prenašati, državljanu je več ali manj dana le prosta izbira, ali jih uveljavlja ali pa ne. Zato menimo, da uveljavljanja temeljnih ustavnih pravic ne moremo šteti za prosto dispozicijo subjektov, ki se lahko urejajo v pogodbi. Kolikor bi vse splošne akte razglasili za civilnoppravne posle, nastaja tudi vprašanje, ali so ti posli, ki posegajo v te pravice, lahko ekstra-konstitucionalni ali celo superkonstitucionalni, in še nadalje ob tem, ali odpade pristojnost ustavnega sodišča za presojo ustavnosti in zakonitosti.

Nekateri iščejo utemeljitev takih individualističnih izhodišč v ustavi sami, zlasti glede na nove amandmaje, ki poudarjajo vlogo delovnega človeka. Pri tem očitno napačno izhajajo iz predpostavke, da je mišljen posamezni delavec, ker se ta v nekaterih primerih pojavlja v ednini.

V 9. členu ustave SFRJ, ki najbolj natančno opredeljuje vsebino samoupravljanja, je očitno, da gre za pravico in dolžnost delovnih ljudi (kolektivnost!) v okviru delovne organizacije. XXI. amandma k ustavi SFRJ ločuje problem odločanja in pravico posameznika v temeljni organizaciji združenega dela. »Temelj samoupravnih odnosov je samoupravljanje, ki ga delovni človek uveljavlja neposredno in enakopravno z drugimi delovnimi ljudmi v odnosih medsebojnih odvisnosti in solidarnosti.« Poudarek je torej na kolektivnem odločanju, ki naj zagotovi dejavnost posameznika, vendar ne izključno z indi-

⁶ Prof. G. Kušej, op. cit.

vidualnega stališča, temveč upoštevajoč, da gre za organizirano skupnost, ki jo določata odvisnost in solidarnost. »Za zagotovitev takega položaja delovnega človeka (posameznika!) je delavcem (kolektivnost!) zajamčena kot njihova neodtujljiva pravica, da na podlagi dela pridobivajo dohodek in odločajo v zvezi z njim.« Ter še: »Skupen dohodek je podlaga delavčeve pravice, da odloča o svojih delovnih pogojih, delitvi dohodka in da pridobiva osebni dohodek v odvisnosti načela delitve po delu, povečane produktivnosti njegovega in skupnega dela.« Ta citat sicer govori o odločanju delavca v ednini, vendar je v uvodu opredeljen način odločanja (»medsebojna odvisnost in solidarnost«), končno pa poudarja tudi odvisnost od skupnega dela. Tudi v naslednjih točkah tega amandmaja sledijo pravice delavcev do samoorganiziranja, pravica delavcev, da razporejajo dohodek, medtem ko je glede posameznega delavca določen le način, kako se mu oblikuje osebni dohodek.

Očitno je, da ustavni amandmaji temeljne organizacije združenega dela ne opredeljujejo kot seštevke posameznikov, temveč kot socialno kategorijo, ki ima svojo posebno družbenoekonomsko funkcijo, katere ni mogoče izolirati od družbe, temveč je organizirana kolektivnost, ki deluje v medsebojni odvisnosti in solidarnosti.

Izhajajoč iz takih ugotovitev in razmišljanj lahko zavračamo misel, da se samoupravno pravo spreminja v klasična civilnopravna razmerja. Res naj se sprejemajo splošni akti in sporazumi v sodelovanju vseh delovnih ljudi (posameznikov), vendar naj to postane norma v organizirani skupnosti po volji večine. Nedvomnost norme izhaja tudi iz dejstva, da ji večidel sledi sankcija, ki je dovoljena v taki skupnosti (disciplinska, materialna, odpoklic), ali pa sankcijo celo predpisuje država. Splošni akti ali »sporazumi« in »dogovori« nimajo torej sankcij, ki bi bile značilne za civilne posle (penale, odškodnina).

Končno ni mogoče prezreti tudi dejstva, da gre v večini primerov splošnih aktov delovnih organizacij za hierarhijo norm, da so torej delovne organizacije večinoma vezane v urejanju vseh zadev na ustavne ali zakonske določbe. Nimajo torej polne dispozicije, kakor je to večidel karakteristika civilnopravnih poslov.

Samoupravni sporazumi o združevanju temeljnih organizacij združenega dela v delovne organizacije, pa tudi nekatere druge oblike sporazumevanja ne bodo čisti. Vsebovali bodo elemente samoupravljanja, uveljavljanja temeljnih ustavnih pravic, pa tudi obligacijskih odnosov. Bodo torej neke vrste mešani akti. Nastajale bodo težave o pristojnostih organov: ustavna sodišča in varstvo samoupravnih pravic in gospodarska sodišča in izpolnjevanje obligacijskih razmerij.

Očitno je, da ne smemo zamenjevati problema osebnosti posameznega delavca in z njim povezanih ustavnih pravic ter življenje in delo, zlasti izpolnjevanje zastavljenih ciljev v organiziranih skupnostih. V prihodnji graditvi samoupravnega sistema bo treba zagotoviti in razviti še naprej varstvo samoupravnih pravic posameznika, nikakor pa ni mogoče sprejeti, da bi družbene odnose zreducirali na pogod-

bene. Taka razumevanja popolne avtonomije posameznika nas vse preveč spominjajo na zdavnej preživele ideje anarhistov.

Ob spremljanju številnih družbenih pojavov se vse prepogosto vsiljuje misel, da nekateri teoretiki, pa tudi praktiki težijo, naj bi družbene pojave razumeli vse preveč izolirano, v premajhni meri upoštevamo dialektične zakonitosti o medsebojni odvisnosti in povezanosti, da se družbeni sistem ne da preprosto deliti na samostojne subsisteme in podobno. Taka stališča zlasti niso sprejemljiva v naši družbeni ureditvi, kjer je najbolj izražen skupen imenovalec družbena lastnina, ki narekuje usklajeno in enotno obnašanje številnih družbenih organizmov.

Obravnavani problemi, zlasti pa kritične pripombe na nekatere dosedanje pojave, nimajo le pravnega, temveč globlji, družbenopolitični pomen. Takrat, ko se ustavno deklarirana načela začno deformirati v praksi, ko delovni ljudje začno vse pogosteje ugotavljati občutno neskladje med deklariranim in dejanskim stanjem, nastanejo neljube posledice, med njimi zlasti neaktivnost, če ne že včasih pasivna rezistenca zaradi občutka nemoči. Ali pa zavest, da nekdo prevzema pristojnosti, ki do njih ne bi bil upravičen, kar povzroča notranje konflikte pri posameznikih in med skupinami.

Uveljavljeni ustavni model zahteva visoko stopnjo družbene zavesti. Ta se ne da oblikovati s spreminjanjem predpisov, to je dolgotrajen proces. Zato bi bilo dosti bolj utemeljeno, če bi nekateri naši teoretiki že tako in tako zahtevnega modela ne razlagali v takih smereh, da bi postal neizvedljiv v praktičnem življenju, temveč bi se potrudili, da bi delovni ljudje »delavske amandmaje« razumeli.

Desa Romić

Politični profesionalizem v samoupravljanju

Našemu družbenemu razvoju se v trenutku, ko naj bi združeno delo pri gospodarskih in političnih odločitvah nasploh dobilo družbeno moč, zastavlja potreba, da bi bolj temeljito analizirali pomen, zahteve in posledice političnega profesionalizma.

Upoštevati moramo poskuse Zveze komunistov že pred VI. kongresom ZKJ, da bi se lotila političnega profesionalizma s stališča

njegove povezanosti s političnim sistemom in da bi tako omogočila samoupravno urejevanje političnega obnavljanja in nadomestila reprodukcijo političnega profesionalizma kot poklica. Zveza komunistov je tedaj izhajala iz tega, da se je družba, ki se je odločila za demokratičen razvoj, v družbenem pogledu spoprijela z nevarnostmi, ki jih prinaša osamosvajanje interesov političnega profesionalizma, in da je zato treba preiti k deprofesionalizaciji političnega dela tudi pri zelo pomembnih družbenopolitičnih poslih (kar samodejno zajema nenehno in živo zamenjavanje kadrov, pritegovanje ljudi iz proizvodnje in vračanje vanjo), pa tudi k omejevanju reprodukcije takega profesionalizma, kakršen je obstajal. Operacionalizacija zamisli o zamenjavi političnega profesionalizma kot poklica je imela pomembne uspehe. Kaki dve leti — 1952. in 1953. — so vrsto dolžnosti opravljali ljudje, zaposleni v stroki, katerim je družbeno politično delo pomenilo nepoklicno volilno funkcijo, naloge v okviru te funkcije pa so bile opravljene zunaj delovnega časa, brez kakšnih posebnih nagrad, ali pa so bile te nagrade le minimalne. Prav v tem času se je poudarjalo, da mora vsak politični delavec dokončati šolanje, ne toliko zaradi tega, da bi se vsi vrnili k svojemu poklicu, temveč predvsem, da bi se usposobili za bolj zahtevno delo, pa tudi zato, da bi dobršen del teh ljudi lahko opustil poklicno politično delo.

Te izkušnje so, gledano iz današnje perspektive, dragocene tudi za sedanjo prakso zveze komunistov. Zveza komunistov, ki je načrtovala politiko razvoja političnega sistema (vključno s političnim profesionalizmom) se je: a) čutila poklicano najti nadomestilo za profesionalizem v času, ko se je spreminjala politična linija, b) prevzela pa je tudi obveznost, da uredi vprašanje tistih, ki so se s tem delom ukvarjali poklicno. Pri tej politiki je zveza komunistov pravzaprav uresničevala svoj koncept dokaj radikalno in zelo obsežno, kar bi bilo lahko nekak kažipot tudi v današnjih razmerah, tako v pozitivnem kot negativnem pomenu.

II

Razvoj samoupravne zamisli je tudi sicer narekoval deprofesionalizacijo in natanko je mogoče ugotoviti, kdaj so dozorele nekatere zamisli in za kakšne praktične ukrepe smo se odločili. Politični profesionalizem pa se je vendarle razrasel in zakoreninil, zlasti po VII. kongresu, pa vse do IX. kongresa ZKJ; ko danes govorimo o tem profesionalizmu, moramo upoštevati naslednje:

— politični profesionalizem je kot družbeni pojav tesno povezan s težnjami razvoja političnega sistema in se kot tak ne bi mogel v vsem, kar pomeni in kar prinaša, izogniti pozornosti zveze komunistov;

— ta profesionalizem, kot usmerjenost h poklicu, življenju od izvoljene funkcije, ni smotrna za ves naš družbeni sistem, ker vselej

znova poraja poseben interes, katerega cilj je vsiliti se družbenim interesom;

— politični profesionalizem pa je še vedno potreben tudi kot opravljanje določenega dela v mandatni dobi, v posameznih primerih pa tudi kot življenjska usmeritev;

— usklajanje poklica, za katerega se pripravlja posameznik vse življenje s tekočo, začasno, ali pa — če to v posameznih primerih narekuje družbeni interes — s trajno prisotnostjo v politiki, terja:

- a) možnost za poklicno napredovanje po izteku mandata — ker si del kvalificiranih ljudi ne želi, čeprav ima pogoje, biti izvoljen in se ukvarjati s političnim delom, se odreči poklicu, ker bi po pretečenem mandatu zaostali v stroki;
- b) možnost za poklicno ukvarjanje s političnim delom, dokler traja mandat, politična organizacija pa prevzame del stroškov za tiste, ki se vračajo v svoje poklice, da bi ponovno dosegli strokovno raven;
- c) zakonsko urejevanje, ki ne bo le interno, ali doseženo z avtoriteto ZK, obveznosti delovnih organizacij, da vsi, ki se bodo po pretečenem mandatu vrnili v svoje poklice, zadrže delovna mesta;
- d) zveza komunistov mora podrobneje razpravljati o sistemu nagrajevanja v poklicnem političnem delu, ker je tudi sedanji sistem izpeljan iz starega in nedvomno spodbuja k okostenelosti političnega profesionalizma;
- e) da je politično utemeljevanje nekaka vez z ljudmi, ki so se ukvarjali z določenimi poklicnimi zadevami, in da je ta zveza normalna, redna, da poteka v zaupanju in obveščeniosti, ne pa, da sploh ne obstaja ali da je papirnata in lažna;
- f) po odločitvi o odpravljanju političnega profesionalizma, ki jo je med drugim narekovala tudi potreba po biološkem obnavljanju, je prišlo obdobje, ko smo zaradi vrste nerešenih vprašanj — tudi zaradi poenostavljenega lotevanja — bolj kot je bilo dopustno, zanemarili ta problem; očitno je, da se reprodukcija političnega profesionalizma nadaljuje in da ta profesionalizem spodkopuje glavne temelje demokratizma in socializma;

e) politični profesionalizem je tesno povezan z obnavljanjem kadrov, na ta proces pa imajo delavci in delovni ljudje premajhen vpliv; metodo zamenjave političnih skupin — od delovne skupnosti do organov federacije — bi morali prenoviti tako, da bi zagotovili vpliv delavcev in delovnih ljudi, jim omogočili vpogled v zmožnosti in pripravljenost družbenopolitičnih delavcev; to naj bi bil torej temeljit pretres in osmišljanje samoupravne politične obnove.

III

Interesni razredni profil političnega zbirokratiziranega profesionalizma je prišel na dan zlasti na brionskem plenumu ob Rankovičevih težnjah, da bi družbenih problemov ne reševali s samoupravnim in demokratičnim razpravljanjem o bistvu in smeri gibanj, temveč z utrjevanjem birokratskega odločanja v ožjih skupinah. Podobne nevarnosti so se pokazale tudi v občinah in v nekaterih drugih

okoljih, kjer je prišlo do prilaščanja oblasti; narava vseh teh pojavov je zelo sorodna.

Današnje razmerje političnih sil se pomika k samoupravni poti tudi zaradi tega, ker je zagotovljena zamenljivost in ker se je proces kadrovskega obnavljanja — vsaj v nekaterih odnosih — odtegnil vplivu izvršnih partijskih teles oz. ozkih teles, pooblaščenih za kadrovanje.

Toda tudi danes še lahko pride do družbenih konfliktov, med drugim tudi zaradi političnega profesionalizma, katerega osnove so se premaknile, niso pa razveljavljene ali bistveno spremenjene. Tako je na primer opaziti očitne reflekse skupinskih interesov političnega profesionalizma v zvezi komunistov, katerega korenine so v regionalnem, nacionalnem in generacijskem skupinarstvu, v katerem je nekakšno ravnovesje, dokler traja določeno razmerje sil.

Škodljivost političnega profesionalizma ni le v odklonih posebnih, skupinskih interesov, zasebnih interesov od družbenega, skupnega interesa. Očitno je, da zveza komunistov tudi ni našla praktičnega odgovora na vprašanje, kako ponuditi relativno mladim ljudem, ki niso krivi za to, da nimajo izkušenj profesionalcev, ustrezne politične funkcije. ZK se je zato odločala za ponovne izvolitve in tako zavirala demokratični proces in dotekanje novih sil v posamične organe. Prav poslanske funkcije so bile dokaj »posrečena« rešitev za take težave, tako da je toliko bolj jasno, kaj zapira proizvajalcu pot v politiko.

IV

Določila sprejetega zakona, ki urejajo položaj odhajajočih ljudi — dolgoletnih poklicnih politikov z različnimi funkcijami — so pomagala najti pot za zapuščanje politike. Sčasoma bi morali pretehtati namen sedanjih zakonov, republiških in pokrajinskih, saj urejajo različne zadeve, ki bodo aktualne tudi v prihodnje. Še nadalje bodo primeri, ko bo moral tisti, ki bo odšel s politične funkcije, nekaj časa čakati, da bo lahko prevzel novo delo, po drugi strani pa pri nekaterih zaradi izčrpanosti in še drugih izjemnih okoliščin ni mogoče pričakovati, da bi jih usmerjali v kakršnokoli prekvalifikacijo ali na novo delo; zato bomo morali družbeno določiti, da bodo za take primere veljala enaka merila kot pri upokojitvah. Sedaj smo primere odhajanja političnih profesionalcev, zlasti tistih z vrha hierarhične lestvice, različno urejevali, upoštevaje, da gre za starejše ljudi, blizu upokojitve, toda precej pa je tudi političnih profesionalcev srednjih let, na nižji lestvici. Včasih javnost o vseh teh ljudeh dokaj neprimerno razpravlja in sodi, da ima tisti, ki uveljavlja zakon, izjemne ugodnosti; pri tem računajo, koliko let bo kdo uveljavljal zakon, ne upoštevajo pa tega, da je bilo njihovo delo družbeno nuja — ne glede na to, da danes družbi reprodukcija političnega profesionalizma ne ustreza. To politično delo je bilo pogosto zelo

težavno, naporno in dolgotrajno, je izčrpavalo ljudi ter je po vloženih silah in času več kot odtehtalo polno delovno dobo. Ko se zavzemamo za objektivno profesionalno zamenjavo in demokrati-zacijo odnosov, za deprofesionalizacijo, moramo paziti, da teh odnosov ne bi poenostavili in kakorkoli pretiravali: niti s podaljševanjem privilegijev in tudi ne z zaničevanjem cene posamičnega dela.

Koliko so vprašanja na tem področju še nedoločena, je razvidno tudi iz razmerja do tistih, ki so danes še mladi in ki delajo v politiki dlje od dveh ali treh mandatnih dob.

Kljub njihovemu intenzivnemu delu velja prepričanje, ki je po-stalo tudi interno pravilo, da se vsakdo med mandatom usposobi za deprofesionalizacijo kot ve in zna in da si mora sam poiskati delo. Če spremljamo posamezne izvoljene funkcionarje med generacijo, kateri bo potekla desetletna doba dela v politiki, naletimo na značilnosti: redka napredovanja v stroki in težnja k trajni profesionalizaciji. Ponavadi pri iskanju rešitev pozabljamo na posledice politične profesionalizacije in si ne prizadevamo, da bi tem ljudem omogočili družbeno normalen, javen in demokratičen odhod iz politike. V nasprotju z občinami, kjer potekajo ti procesi nekolikanj ugodneje in kjer so se tendence k profesionalizaciji objektivneje in neposredneje soočale z družbeno reakcijo in komentarji, pa v institucijah na ravni širšega organiziranja ti odnosi niso kdove kako spodbudni.

V

O političnem profesionalizmu v samoupravni družbi moramo razmišljati ne le zaradi tega, ker se je treba otresti birokratizacije. Zaradi delitve dela je družbenopolitično delo nujno posebna dejavnost; zato urejanje družbenih odnosov, v političnem pomenu besede, ni nič manj pomembno kot katerokoli drugo delo. V želji, da bi nagleje prešli od starih odnosov v nove razmere, je poudarjanje pomembnosti deprofesionalizacije razumljivo; toda če politični profesionalizem še obstaja kot začasna delitev dela, za mandat ali dva, ali kot poklicna usmeritev, ker jo družba za določena dela še vedno potrebuje, je nedopustno vnašati glede tega zmedo in onemogočati pravilno vrednotenje družbenopolitičnih funkcij ter pravičen odnos do ljudi, ki danes v družbi opravljajo tako delo v korist nas vseh. Nastal je skorajda vtis, da je politični profesionalizem sam po sebi puhel, da je nujno zlo in da lahko vsakdo ob vsaki priložnosti našteva njegove pomanjkljivosti. Taka plitkost se maščuje z mnogimi novimi neugodnimi posledicami, med katerimi je najbolj zaskrbljujoča ta, da prihajajo često v politiko ljudje, ki plezajo navzgor, da bi jih opazili in izbrali, čeprav nimajo kakih posebnih kvalitiet, ne pa ljudi, ki bi jih najbolj potrebovali.

Popačeni Lenin in samoupravljanje

V letošnji 3. številki »Teorije in prakse« je izšel članek Branka Djukića »Lenin o samoupravljanju«. V njem je nakopičenih toliko zgrešenih trditev, ki mečejo tako slabo luč na Lenina — hkrati tudi na samoupravljanje — da moramo spregovoriti o njih, pojasniti stvari in jih postaviti na mesta, kamor sodijo.

Namen pisca je bil, da v utemeljitev samoupravljanja, ki ga imamo v naši socialistični Jugoslaviji, pritegne Lenina in njegovo misel. Lenin naj bi bil podpornik jugoslovanskega samoupravljanja, dasi je preteklo skoraj 50 let, odkar je ta genialni mislec umrl, in dasi so se razmere v svetu od takrat v pol stoletja močno spremenile in zapestrela v številnih, prej neznanih in nepredvidenih oblikah.

Metoda pisca ne preseneča manj od namena. O samoupravljanju, ki naj bi ga po njegovem mnenju imeli v Rusiji za časa Lenina ali ki je tisti čas vsaj postajalo nujna naloga, ne sodi po dejstvih, marveč po citatih iz Leninovih del. Ta metoda neverjetno spominja na sovjetske dogmatike, ki polnijo strani v teoretičnih revijah. Ena izmed metod teh dogmatikov je v tem, da pri izrekanju nekaterih sklepov v družbenih vprašanjih bodisi politične ali drugačne ideološke narave, ne iščejo potrditve v dejstvih, v otipljivih dogajanjih ali pojavih, temveč v citatih iz Marxa, Engelsa, Lenina, neredko tudi iz referatov vsakokratnega generalnega sekretarja partije. Citat nadomešča dejstva. Citat naj bi bil dokaz za pravilnost izreka.

Kakšne so pglavitne trditve Branka Djukića glede samoupravljanja?

Po njegovem je Lenin poznal nauk o samoupravljanju in ga je celo predvidel (str. 469 številke 3 TiP); nauk klasikov znanstvenega socializma Marxa in Engelsa o samoupravljanju je Lenin še razvil (str. 468). Lenin je za zgled navedel samoupravljanje v pariški komuni (str. 471). Po Leninovem mnenju mora imeti komunalno samoupravljanje v socialistični družbi delovni značaj (str. 471). Klasiki znanstvenega socializma in zlasti Lenin so se ukvarjali tudi z vprašanjem organizacije delavskega samoupravljanja v socialistični družbi (str. 475). Lenin je gledal na razvoj samoupravljanja kot na nadaljnje

gibanje revolucije in graditev socialistične družbe (str. 477). Lenin je videl v samoupravljanju obliko odmiranja države (str. 478). In tako dalje.

Pisec je odkril celo pogoje (str. 469), ki so bili »po Leninovem mnenju potrebni«, »da bi se samoupravljanje čimbolj uveljavilo«. To so trije pogoji, za katere ni navedel virov.

Kot sinteza nato zazveni stavek:

»Z uvedbo komunalnega sistema in z nepretrganim razvojem komunalnega samoupravljanja se je naša dežela še najbolj približala Leninovim pogledom« (str. 474).

Ta stavek je dokaj ambiciozen in če bi ga dogmatiki na nekoliko bolj severnih širinah prebrali, bi gotovo pohiteli dokazovati, da je pri njih uresničen Leninov model, ne pa pri nas. Nastala bi pravda o dediščini.

Kako je v resnici s samoupravljanjem pri Leninu?

Lenin je nekajkrat govoril ali pisal o samoupravi, o samodejavnosti, o sodelovanju delovnih ljudi pri upravljanju države, pri čemer je ostajal na splošnih pozicijah, brez konkretizacije in brez primerov iz sodobne prakse. Izjema so sovjeti in sovjetski organi, za katere je bil Lenin glavni pobudnik in graditelj. Leta po oktobrski revoluciji do leta 1923, ko je bil Lenin še zdrav in se je udeleževal vseh bistvenih in odločilnih dogajanj in posegov na obsežnih prostorih Rusije, so Lenin, sovjetska oblast in boljševiška partija bili pod orjaškim pritiskom najtežavnejših razmer od zaostalosti in nepismenosti do lakote in dezorganizacije, do državljanske vojne in oborožene intervencije z zahoda, vzhoda, severa in juga itd. To breme je pretilo in zahtevalo izredne ukrepe. Sovjetska oblast se je obdržala le s skrajnimi naporii svojega ljudstva in ob izdatni podpori delovnih ljudi v Evropi in po svetu. V teh težavah je bilo odločilno predvsem utrditi sovjete kot organe oblasti, kot diktaturo proletariata, razdeliti zemljo kmetom, socializirati industrijo, promet, trgovino in banke, ustanoviti rdečo armado, uvesti vojni komunizem z omejitvijo demokracije in z racioniranjem preskrbe in pod., a po zmagi nad domačo in tujo protirevolucijo začeti obnovo dežele z novo ekonomsko politiko, s prvimi narodnogospodarskimi načrti itd. Delavski razred tedaj še ni imel skušenj za čas po osvojitvi oblasti; recepte za socialistični razvoj pa so ponujali politiki in skupine v boljševiški partiji zelo različne in boj mnenj glede izbire »najpravilnejše« poti je bil neizogiben in je hkrati hromel subjektivne dejavnike.

Veličina Lenina-misleca je bila v tem, da je znal najti najboljšo možno rešitev iz nenehnih težav, dasi ni vselej v centralnem komiteju boljševiške partije obveljala njegova. Skoz strahotno stihijo je ubiral zavestno pot, ker so njegova teorija, njegove domneve črpale moč iz stvarnosti in segale najdlje v prihodnost. Pri tem je Lenin bil in ostal na tleh tedanje Rusije, preobražene v Rusko sovjetsko federativno socialistično republiko. Če ne bi bil na teh realnih domačih tleh, ne bi imel tolikšne moči in takih uspehov. To je bil človek ruske revo-

lucije, državnik prve diktature proletariata v zaostali in obsežni deželi. Zato je imel tak vpliv na ves svet.

Ne pričakujmo torej, da bi bil Lenin mogel ali hotel dati model socialistične graditve za druge dežele, za tuje narode, za cela desetletja vnaprej. Sam je to zanikal in je svaril pred podobnimi poskusi. Ne pričakujmo, da bi pri Leninu našli potrdilo, na primer, za krajevne skupnosti v naši sedanji Jugoslaviji, v trenutnem stanju pri nas, ki se lahko spremeni, kakor zdaj spreminjamo ustavo.

In prav do krajevnih skupnosti se je zagovoril pisec Branko Djukić. Vsaj v slovenščini lahko beremo v Teoriji in praksi,

— da je Lenin dopuščal kot začasni ukrep tudi vmešavanje organov širših družbenopolitičnih skupnosti v zadeve krajevnih skupnosti (474);

— da je po Leninu revolucija zato dosegla uspehe, ker je oblasti in skušnjam krajevnih skupnosti vedno posvečala največjo pozornost (480);

— da je po Leninu samoupravljanje odmiranje države in njene oblasti sploh ter krepitev sodelovanja državljanov v upravljanju, in to predvsem v okviru krajevnih skupnosti (479).

Kaj vse je tukaj pisec pripisal Leninu! Koliko mu je dodal zaslug, ki jih ni imel!

Če bi bil Lenin živ, bi se prav gotovo spomnil ruskega pregovora: Sovražnikov se bom nekako otrešel, toda težko se bo znebiti prijateljev.

* * *

Dešifrirajmo najprej »krajevno skupnost«, kakor jo uporablja pisec v Leninovih citatih.

Že omenjeni citat, da je »revolucija zato dosegla uspehe, ki jih zaznamuje, ker smo prav oblasti in izkušnjam samih krajevnih skupnosti vedno posvečali največjo pozornost« (str. 480) je pisec povzel iz Leninovega govora leta 1922 na IV. zasedanju izvršnega odbora sovjetrov.

Če sežemo za pomoč k ruskemu izvorniku, k Leninovim celotnim zbranim delom, to je peti izdaji — povsod naprej bom navajal iz te izdaje — najdemo v zvezku 45, stran 249 drugačno Leninovo izjavo in v njej ni nobene krajevne skupnosti. Prevod zgornjega sestavka se pravilno glasi takole:

»Prepričani smo, da je naša revolucija zato dosegla resnične uspehe, ker smo vselej posvečali najpoglavitejšo pozornost oblasti na terenu, skušnjam na terenu.«

V ruskem izvorniku je govor o »vlasti na mestah, opitu samih mest«, kar bi v dobesednem prevodu pomenilo: oblast v krajih, skušnje samih krajev; po slovensko pa pravimo: oblast na terenu, skušnje na terenu.

Potemtakem je nepravilen prevod zapeljal pisca v napačna sklepanja. Baza, teren se pri njem sprevrže v krajevno skupnost. Sebe in bralca tako zavaja.

Izraz »mestá« ali po naše »teren« uporablja Lenin večkrat. Prevod vsakokrat greši pri tem izrazu. V citatu na str. 481 beremo izraze »iz manjših krajev« in »v manjših krajih« namesto s terena, na terenu. Lenin z rusko besedo »mestá« nikakor ni hotel reči, da gre le za manjše kraje; mislil je lahko tudi na večje kraje. V teh primerih je beseda »teren« najbolj umestna in docela adekvatna.

* * *

Ali je Lenin pred oktobrsko revolucijo 1917 govoril o samoupravljanju?

Če gre za izraz samoupravljanje v pomenu, kakršnega daje temu izrazu Branko Djukić, avtor spornega članka, ki izhaja iz predstav o samoupravljanju po jugoslovanskem vzorcu, tedaj Lenin o takšnem samoupravljanju ni govoril ali pisal.

Najprej si moramo biti na jasnem, da ruska beseda »samoupravljenije« kljub podobnosti ne pomeni slovenskega ali srbohrvatskega samoupravljanja, temveč pomeni slovensko in srbohrvatsko samoupravo, kar je adekvatno avtonomiji. Samoupravo (občin, pokrajin itd.) so poznali demokratski programi meščanstva, zahtevali so jo programi socialnodemokratskih strank. Dnevnik reakcionarne, velsrbske radikalne stranke v stari Jugoslaviji se je imenoval »Samouprava«. Itd.

Izraz »samoupravljenije« v pomenu samouprave je Lenin večkrat uporabljal v času po februarški revoluciji, ki je strmoglavila carja. Ravnal je skladno s programom boljševiške partije, kakršnega je imela stranka do tega trenutka in kjer je kot 3. točka nalog konstitucije demokratične republike pisalo:

»Široka krajevna samouprava; pokrajinska samouprava za področja, ki se od drugih razlikujejo zaradi posebnih življenjskih razmer in po sestavi prebivalcev« (zv. 32, str. 154).

Izraz samouprava je očitna inačica avtonomije.

Aprila 1917 je govoril Lenin:

»Ustvariti mrežo sovjetov delavskih, vojaških in kmečkih odposlancev — taka je tekoča naloga. Vsa Rusija se že odeva v mrežo organov krajevne samouprave. Komuna je lahko tudi v obliki organov samouprave. Odpraviti policijo in stalno armado, uvesti splošno obožitev — to se dá uresničiti s krajevno samoupravo« (zv. 31, str. 248).

Maja 1917 je Lenin štirikrat omenil krajevno samoupravo in sicer v zvezi s politiko boljševiške partije razvijati revolucijo v Rusiji naprej, na stopnjo socialistične revolucije, a mimogrede izvesti agrarne preobrazbe. Šlo je za prehod državne oblasti »v roke sovjetov delavskih in vojaških odposlancev ali drugih organov, ki neposredno

izražajo voljo ljudske večine (organi krajevne samouprave, ustavodajna skupščina in pod.)« (zv. 31, str. 408, 427, 430 in 440).

Iz tega citata je videti, da k organom krajevne samouprave šteje Lenin oblastvene organe, ki izražajo ljudsko voljo, ki odpravljajo ustanove nasilja starega reda, ki uresničujejo agrarne preobrazbe. Pri tem je dejal Lenin aprila 1917:

»Sovjeti delavskih, kmečkih in poselskih odposlancev od baze do vrhov — takšen je ideal upravljanja« (zv. 31, str. 276).

Pri takšni kategoričnosti, ki ima sovjete za ideal upravljanja, pač ni prostora za samoupravljanje, kakršnega ima v mislih Branko Djukić v svojem članku.

Takrat, ko je šlo za zmago socialistične revolucije, nikakor ni bilo v Leninovi moči, da bi vnaprej videl oblastvene in upravne oblike neke socialistične dežele čez petdeset let. Prav takrat, aprila 1917, je Lenin govoril: »Taktika? Bomo videli, kako se bo oblikovalo življenje. Življenjske skušnje so pač najboljše« (zv. 31, str. 277).

In kako je bilo s samoupravljanjem pri Leninu po oktobrski revoluciji 1917?

V prvi polovici leta 1918 je Lenin pisal o demokratizmu in socialistični naravi sovjetske oblasti. Po njegovem je treba upoštevati,

»da bi bilo največje popačenje temeljnih načel sovjetske oblasti in da bi se docela izneverili socializmu, če bi kakorkoli, neposredno ali posredno uzakonili lastništvo delavcev posamezne tovarne ali posamezne stroke do svoje posebne produkcije, ali jim dali pravico spodkopavati oziroma zavirati odloke splošno-državne oblasti...« (zv. 36, str. 481).

Na seji sveta ljudskih komisarjev dne 4. marca 1918 je govoril Lenin tole:

»Naloga socializma je, da preidejo vsa produkcijska sredstva v last vsega ljudstva, nikakor pa ne, da bi ladje izročili mornarjem, banke bančnim uslužbencem itd. Če jemljejo ljudje podobne predloge resno, je treba nacionalizacijo razveljaviti, ker bi to bilo kratko malo divjaštvo. Naša naloga, cilj socializma je v tem, da postanejo zemlja in podjetja last sovjetske republike. Kmet dobiva zemljo v uporabo, če jo dobro obdeluje. Rečni mornarji bi dobili ladje le s pogojem, če bi gospodarno z njimi upravljali: morali bi predložiti proračun, da bi jim potrdili dohodke in izdatke, in morali bi dobro skrbeti za ladje. Ako tega ne zmorejo, jih bomo odstranili. In če zdaj tri tedne diskutirajo, bi predlagal, da jih odstranimo od upravljanja, kajti s tem so dokazali svojo popolno nesposobnost za organizacijo in popolno nerazumevanje nalog sovjetske republike. To je kaos in dezorganizacija, če ne sabotaža. Zatekli so se v sindikat, pričeli izsiljevati in se pritoževati. Medtem pa na Volgi počivajo ladje, ker jih niso popravili. Kaj naj to pomeni? Kaj je to, norišnica? Popolnoma verjamem njihovemu spoznanju, da se bodo na nas zvalile še težje nezgode, če bomo še naprej živeli v takšni zmešnjavi. Temeljni pogoj je disciplina in organizirana izročitev vse lastnine ljudstvu, vseh virov

bogastev sovjetski republiki ter stroga disciplina pri njihovi uporabi. Zatorej — če nam pravijo, da bodo rečni mornarji zasebni gospodarji uprave, se s tem razumljivo ne moremo strinjati. Upravljati mora sovjetska oblast. Vi pa pripravljate diskusije o združitvi vseh organizacij... Ako so rečniki nezadovoljni, lahko prosijo, da se odlok razveljavi. Vendar spet predlagajo diskusijo naprej o tem, komu naj pripadajo ladje, da bi ladijski delavci lahko zahtevali 140 odstotkov dodatkov k plačam« (zv. 35, str. 311—312).

Iz teh dveh citatov se lahko vsakdo prepriča, da ni bil Lenin niti najmanj za takšne oblike upravljanja, od katerih se nekatere pojavljajo tudi pri samoupravljanju v Jugoslaviji.

Konec maja in v začetku junija 1918 je bil v Moskvi I. vseruski kongres svetov narodnega gospodarstva. Kongres je sprejel uredbo o upravljanju nacionaliziranih podjetij. Po tej uredbi so nacionalizirana podjetja dobila upravo, v katero je dve tretjini članov imenoval pokrajinski ali zvezni višji svet narodnega gospodarstva, eno tretjino pa so izvolili sindikalno organizirani delavci podjetja. Pri tem so morali eno tretjino uprave sestavljati tehnični in komercialni uslužbenci.

Ta konkretna uredba, ki se je uresničevala kot zakon, razumljivo ni pomenila nobenega uvajanja delavskega samoupravljanja v podjetju.

K tej uredbi je Lenin pripomnil:

»Če bi vseruskemu centru odrekli pravico neposredno podrediti si vsa podjetja neke panoge kjerkoli v deželi, kakor meni osnutek komisije, bi bil to lokalni anarhosindikalizem, ne pa komunizem« (zv. 36, str. 392).

Če zadnje citate iz Leninovih del primerjamo s trditvami in argumentacijo Branka Djukića, tedaj mu ne moremo reči nič drugega, kakor da je grobo popačil Leninove poglede ter politiko boljševiške partije in sovjetske vlade.

Razumeti moramo, zakaj so Lenin, komunistična partija in sovjetska oblast v Rusiji morali ravnati tako, kakor je videti zgoraj. Dežela je bila zaradi vojne v katastrofalnem stanju, kot smo že omenili. Vrhu tega so milijoni vojakov s fronte hiteli domov, povečini na vas, kjer so delili veleposestniško zemljo. Notranja protirevolucija je dvigala glavo, uslužbenci mnogih centralnih ustanov so štrajkali, širne ruske ravnine so presekale fronte državljanske vojne. V takem položaju je bilo treba vzdrževati red in disciplino, združevati vse vire in sile, centralizirati jih in usmerjati po preudarnosti centra.

Poglejmo, kako je Lenin presojal položaj:

»V trenutku, ko je dežela v razsulu, je naša prva in temeljna naloga, da obvarujemo življenje delavca, da rešimo delavca. Delavci propadajo, ker se ustavljajo tovarne, a tovarne se ustavljajo, ker ni goriva, ker se naša produkcija vedno bolj umetno vzdržuje, ker je industrija odtrgana od virov surovin... Socializem se ne poraja iz fantazij mirnega bebca, ki se izdaja za socialnega demokrata, temveč

nastaja iz realne resničnosti, iz divjega obupno-okrutnega razrednega boja. To je dejstvo. Vse moramo žrtvovati, da le rešimo »obstanek delavca« (zv. 38, str. 359—360).

Lenin je ves čas poudarjal, kako pomembna je naloga pritegniti čim več prebivalstva k upravi v državi. Sovjeti so mu bili za to najpomembnejši organi. Poudarjal je večkrat velik pomen ljudske pobude in samodejavnosti delavcev in kmetov. Skušnjam s terena je posvečal veliko pozornost. Evidenco in nadzorstvo je imel za pomembne vzvode državne uprave itd. Toda o samoupravljanju podjetij Lenin ni zapustil nobenih napotkov v duhu, kakršnega si je zaželel in ga v članku zgostil doktrinar Branko Djukić.

Branko Djukić je iskal pri Leninu, česar mu ne bi bilo treba sploh iskati. Pri Leninu ni najti tistega, česar za njegovega časa ni bilo v življenju, v praksi ter v idejnem odsvitaju prakse in življenja.

Branko Djukić prenaša Leninove citate iz pretekle dobe v sedanost, ne da bi upošteval zgodovinsko razdaljo, ne da bi kot materialist in dialektik izhajal iz konkretnih razmer družbe v nekem času in prostoru.

Branko Djukić je izbiral citate, ki so se mu zdeli ustrezni, da podpro njegovo razlago. Ni pa navedel njegovih izrekov, ki zavračajo skupinsko odločanje, ki so proti temu, »da bi ladje izročili mornarjem, banke bančnim uslužbencem itd«, ki torej ne govorijo v prid samoupravljanju, kakor si ga zamišlja B. Djukić. Morda ne pozna teh citatov, morda jih ne želi poznati . . .

Mimogrede rečeno, prav ti zanemarjeni citati so izšli v slovenščini leta 1963 pri Cankarjevi založbi v knjigi »Iz Leninove dediščine«, druga izdaja.

Navajajoč citate iz Leninovih del, ki so v očitnem nasprotju z našim samoupravljanjem, moramo opozoriti vsakogar, ki bi iz teh citatov hotel, narobe kakor B. Djukić, zanikati naše samoupravljanje, da tega ne gre delati. Prevelika je razdalja, ki nas loči od Leninovih časov, preveč različne so družbene razmere, da bi smeli storiti kaj takega. S citati se ne dá dokazati stvarnosti ali jo ovreči. S citati se dá ilustrirati in pojasniti preteklost, se dá primerjati pojave, kolikor so si podobni, in upoštevati nauke, seveda hkrati s kritičnostjo, ne da bi pozabili na načelo zgodovinskosti.

Naše samoupravljanje je vzniklo na domači stvarnosti (o idejnih vplivih tu ni govora). Njegova upravičenost ali neustreznost, njegove dobre ali slabe strani se dajo ugotavljati zgolj na dejstvih iz današnjega življenja, iz žive prakse. Nobeni teoretiki v preteklosti ga niso nam zapustili v dediščino. Delavski razred, opredeljen za socializem, in narodi, ki so se odločili za socializem, imajo v svojih nedrih sile in pobude, da ustvarjajo vedno nove oblike življenja in nove zamisli, dotlej neznane. In če nam manjka kritičnosti, če nimamo dovolj marksistične podlage in premalo poznamo dialektično metodo, sezimo bolj pogosto kot doslej k delom Marxa, Engelsa in Lenina, proučujemo jih, učimo se pri njih na tedanjih dogodkih in razvojnih

procesih, delajmo iz njih sklepe za sedanjo uporabo, toda ne posnemajmo slepo njihovih nauk, ne imejmo teh nauk za enkrat dano in nespodbitno resnico, ne povzdiguemo avtorjev teh nauk na podstavek prerokov, ki naj bi imeli zmerom prav.

* * *

Temeljni zgrešenosti članka Branka Djukića so se pridružile še druge hibe.

Pisec je svoj članek v dokajšnji meri utemeljeval z razlogi, v katerih je upravo ali upravljanje preprosto enačil s samoupravljanjem. Razlike med njimi ga ne skrbijo, dasi je uprava lahko fevdalne, buržoazne, birokratske narave in čeprav uprava še ni delavsko ali komunalno samoupravljanje. V razredno bistvo, v načelne razlike pisec ne prenika. Ni malo pri njem primerov, ko Leninove izjave o upravi ali upravljanju razglša za izjave o samoupravljanju.

Tako npr. citira (str. 479) Lenina: »Sovjeti so neposredna organizacija samih izkoriščanih množic, ki na vse mogoče načine *lajšajo* tem množicam, da same urejajo državo in jo upravljajo...« Tako j na to pristavlja: »Omenjeno vlogo teh organov družbenega samoupravljanja je Lenin zlasti poudarjal, ko je govoril o krajevnih sovjetih, v katerih je videl takšne oblike organiziranja državljanov v krajevnih skupnostih, v katerih se mora njihova udeležba v upravljanju najbolj neposredno uveljaviti.«

Tu gre za izrazit primer piščeve samopašnosti.

Slabo spričevalo si je dal pisec tudi z uporabo citatov. Navedbe iz Leninovih in drugih del so prevedene nenatančno, površno in popačeno. Razen navedenih primerov naj omenim še nekatere.

Na str. 478 je citat, »da nam je le sodelovanje delavcev v skupnem upravljanju države omogočilo, da smo se obdržali v tako neverjetnih težavah«. Teh besed v Leninovem članku »Dve leti sovjetske oblasti«, kakor trdi pisec, sploh ni (zv. 39, str. 289—291).

Drugi in tretji citat na str. 480 ter prvi citat na str. 481 so na novo prevedeni iz Leninovih del, katerih prevode že zdavnaj imamo v izbranih delih, ki so izšla pri Cankarjevi založbi. Od teh starih prevodov se razlikujejo brez vsake potrebe.

Leninov izrek na str. 477—478 ni zvest izvirniku. Samouprava je predelana v samoupravljanje; dva stavka sta skrajšana. Več vmesnih stavkov je izpuščenih, ne da bi bilo to povedano (zv. 31, 249).

Najpoglavnejše naloge diktature proletariata, ki jih našteva 4. točka platforme za sklic ustanovnega kongresa komunistične internacionale, so v citatu na str. 476 skržene na dve; izpuščena je vrsta pomembnih nalog, med njimi socializacija veleindustrije in bank, zaplemba veleposestniške zemlje in druge.

Citati so opremljeni z viri, ki niso natančno označeni. Ne veš, ali gre za Leninova dela v ruščini ali v srbohrvaščini; če je mišljena ruska izdaja, je treba povedati, katera izdaja, kajti izšlo jih je pet.

Platforma kominterne je povzeta po beograjski izdaji v srbsščini »Prvi kongres treće internacionale« leta 1953, ne da bi bila ta izdaja navedena. Itd. Menim, da bi za Leninove citate poleg ruskih ali drugih izdaj navajali tudi slovenske, če jih imamo.

Skratka, članek je zgrešen od začetka do konca. Izumetničen in zategadelj zmoten namen poklicati tako avtoritetnega in baje nezmotljivega moža, kot je Lenin, za pričo današnjemu dogajanju, je botroval drugim hibam in spodrsrljajem. O poglavitnih je bil govor zgoraj. Nekaterih se bo treba lotiti kdaj drugič.

Naj končam kritiko z verzi nedavno preminulega sovjetskega ruskega pesnika Aleksandra Tvardovskega (1910—1971) iz knjige »Onkraj daljave spet daljava« (v umljivi ruščini in v latinski transkripciji):

Velikij Lenin ne bil bogom

I ne učil tvorit bogov.

Opomba uredništva: Avtor polemike F. Klopčič očitno prebere tekstu B. Djukića vrsto vsebinskih in terminoloških spodrsrljajev. Priznati moramo, da je za enega od terminoloških netočnosti kriv tudi prevod iz srbohrvaščine v slovenščino. Avtor B. Dj. nikjer ne uporablja izraza »krajevna skupnost«, marveč »lokalna skupnost« (v originalu »lokalna zajednica«). Ta puščica zadene prevajalca v slovenščino — in le delno avtorja, ki se je po mnenju F. Klopčiča preveč oddaljil od ruskega izvirnika (vlasti na mestah, oblast na terenu). Kar zadeva druge sporne točke (nekorektno prevajanje citatov V. I. Lenina, neustrezno označevanje virov itd.), slovenski prevod ne nosi odgovornosti, res pa je, da citatov nismo primerjali z novjšimi slovenskimi izdajami Leninovih del.

Armada v luči kibernetike

Proučevanje armade s pomočjo znanosti o upravljanju

Temeljna značilnost kibernetike je proučevanje upravljanih sistemov v njihovem gibanju in razvoju. Šele z raziskovanjem te dinamike razrijemo zakonitosti in se dokopljemo do resnic, ki so sicer prikrite. Številni strokovnjaki so glede uporabe kibernetike v armadi dokaj zadržani. Z nezaupanjem gledajo na možnost, da bi tudi armadne naloge reševali s pomočjo vojne kibernetike; menijo namreč, da je v armadi možno izvajati samo kibernetizacijo.

Taka stališča so pogosto posledica poprejšnjih stališč in predsodkov, češ da so družbene znanosti dokaj neprimerno področje za uporabo kibernetike in njenih metod. Vendar smo take poglede danes že presegli oz. ovrgli. Kar zadeva armado kot sestavni del družbe, bi lahko trdili, da je armada kot kibernetički sistem eden izmed najbolj hvaležnih družboslovnih področij za proučevanje kibernetičkih znanstvenih resnic.

Armado opredeljujejo lastnosti objektov, ki jo sestavljajo, zveze ki vzdržujejo vzajemno soodvisnost sestavnih delov znotraj njene organizacije, ter zveze z družbenim okoljem, v katerem deluje. Njeni sestavni deli so materialna sredstva, oborožitev in živa človeška sila. V armadi opazimo celo vrsto gibanj in procesov. Armado lahko ukazi zelo naglo preoblikujejo iz mirnodobne dejavnosti ter jo spremenijo v vojno stanje, možem pa je tudi obraten proces. Vojaške enote, ki izvršujejo povelja, opravljajo najrazličnejše manevre, pohode in druge naloge. Vojaški ukazi določajo, katero gibanje ima prednost, če že govorimo, da je armada sistem, s katerim se upravlja. Prav zaradi tega lahko proučujemo armadni sistem kibernetičko, se pravi z vedo o upravljanju in zvezah. Srž vojne kibernetike je ideja, da je možno najširše opazovati procese upravljanja armadnega sistema. Moč te zamisli je utemeljena na teoriji informacij, dinamičnih sistemov, algoritmov in verjetnosti. Vojna kibernetika kot znanost naj bi upoštevala najrazličnejše zveze, ki se zakonito vzpostavljajo v družbenih odnosih, določala njihove lastnosti, vedenje, razvoj, njihovo zginjanje in obnavljanje. Proučevanje armadnih sistemov z metodami

kibernetike omogoča, da spoznamo objektivne zakonitosti, ki jih lahko uporabimo v upravljanju s temi sistemi.

Velik pomen za kibernetične sisteme ima povratna zveza. S pomočjo povratnih zvez lahko vojni sistemi učinkujejo tudi zunaj meja dejavnosti, katero jim je že vnaprej določil njihov razredni družbeni ustanovitelj, oziroma omogočajo korenite spremembe v njihovi organizaciji.

Vojno-kibernetični sistemi

Z zgodovinskim razvojem znanosti, s poglobljanjem obstoječih znanstvenih disciplin se pojavljajo nova področja spoznanj. Z raziskovanjem novih objektov, s pojavom specifičnih znanstvenih usmeritev nastajajo tudi nove znanstvene zvrsti. Mednje sodi tudi vojna kibernetika. Njeno področje je splošna teorija upravljanja, prilagojena armadnemu sistemu, ki je dialektična enotnost materialnih sredstev, oborožitve in človeške sile. Medsebojna soodvisnost teh elementov znotraj armade in povezanost armade z zunanjo družbo jih v bistvu opredeljuje kot kibernetični sistem. Povezujemo jih v sistem, s katerim lahko rešujemo teoretične in praktične naloge. Kolikor bolj so ti elementi v sistemu organizacijsko (vsaj relativno) povezani, toliko bolj so ločeni od zunanjega družbenega sveta; kolikor bolj so tehnično opremljeni in kolikor številnejši je človeški element, toliko večja je njihova udarna vojaška moč.

Stacionarna mirnodobna armada, ki je relativno zaprt vojno-kibernetični sistem, zbira, s tem da združuje sestavne dele, v sebi potencialno vojno energijo. To pomeni, da združena materialna sredstva in živa človeška sila v vojno-organizacijskem mirnodobnem stanju združujeta v sebi veliko več bojne energije, kot pa gola materialna sredstva in človeška sila. V dinamiki vojne se energija relativno zaprtega vojno-kibernetičnega sistema spreminja v bojno energijo in se sprošča v okolju, v katerem armada deluje.

Armada, ki jo formira družba v času vojnega stanja, med bojem ali po okupaciji, se mora vnaprej organizirati v vojni sistem, ki je relativno odprt vojno-kibernetični sistem. Med organiziranjem dobiva ta sistem potencialno energijo iz okolja, v katerem se formira. Šele po formiranju se lahko združeni potenciali sproščajo v učinkovito bojno energijo.

Med zaprtimi in odprtimi vojno-kibernetičnimi sistemi so nekatere bistvene razlike. Zaprt sistem je močnejši glede udarne bojne energije, odprt sistem pa je v začetku slabotnejši. Toda zaprt vojno-kibernetični sistem sčasoma slabi, čeprav je imel v začetku vojne izredno udarno bojno energijo — prav narobe pa udarna sila odprtega sistema med bojem vedno bolj narašča.

Za stacionarni, relativno zaprt vojno-kibernetični sistem je značilna večja organiziranost in zelo majhna negotovost glede izida v

primeru naglega prehoda v vojno stanje; končni učinek relativno odprtega kibernetnega sistema je v začetku precej nedoločen in precej časa preteče, preden se sistem organizira in se negotovost glede izida njegovega učinka občutno zmanjša. Udarna moč zaprtega vojno-kibernetnega sistema je reverzibilna, če organiziranost sistema ne pojema, tako da negotovost glede končnega izida lahko zanemarimo; če pa organiziranost popušča, se zmanjšuje tudi njegova moč in reverzibilnost. Pri tem moramo vedeti, da faktor čas na reverzibilnost učinkuje negativno. Odprt vojno-kibernetni sistem, v katerem proces organiziranosti narašča, se postopoma spreminja v bolj zaprt sistem, negotovost glede izida njegovega učinkovanja se manjša. Faktor čas vpliva pozitivno na njegovo organiziranost, negativno pa na neopredeljenost glede izida njegovega učinka.

Vseljudska obramba kot samoorganiziran kibernetni sistem

Zgodovinsko gledano so se armade večidel v mirnem času pripravljale na vojno. Bile so relativno izolirani sistemi, ki so se le med vojno morda nekoliko bolj zblížali s civilnim prebivalstvom. Odtod tudi klasična delitev družbe na civilno, nevojaško prebivalstvo in na pripadnike armade. S konceptom splošnega ljudskega odpora pri nas se to razlikovanje zabrisuje; doslej ostro ločeni družbeni stanji: mirnodobno in vojna se zlivata v eno.

Splošni ljudski odpor je zelo dinamičen sistem, ki je primeren za aktivno obrambo v primeru agresije kot tudi za obrambo pred nebojnimi učinki (npr. pred elementarnimi nesrečami), lahko učinkovito sodeluje v graditvi družbe v miru in sodeluje v ustvarjanju »protivojne« psihologije v svetovnem merilu. Glavna moč te koncepcije sta dva sicer abstraktna pojma obrambe: »zaščita v prostoru« in »zaščita v času«; trenutno sta najmočnejši sili, ki se lahko upirata tehnično najbolj moderni oborožitvi agresorskih velesil. Zasnova splošnega ljudskega odpora združuje vse elemente potencialnih sil za vojno in elemente družbenega razvoja v miru. Prilagajanje celotne družbe in oboroženih sil za morebitno agresijo od zunaj, ohranjanje notranjih enotnosti in stabilnosti, nenehna bojna pripravljenost pred vsemi spremembami, ki nam groze od zunaj, pospeševanje lastnega družbenega razvoja — to so cilji samoorganiziranega sistema oboroženih sil. Res je, da samoorganizacijskih sistemov v kibernetiki še nismo dovolj proučili in tudi v teoriji ne dovolj obdelali — poznamo že poskuse snovanja tehnično samoorganizacijskega sistema.

Armadni sistemi v luči drugega zakona termodinamike:

Ker se družba neprestano spreminja, se morajo tudi vojni sistemi neprestano prilagajati, ker bi sicer propadali in zginjali. Z aktom agresije prenaša močnejši moč zaslužnjevanja na slabotnejšega, ki ni

vedno v njegovi moči, da bi se obranil, kar kaže na ireverzibilnost procesa sile zaslužnjevanja. Lahko pa se izkoristi spreminjanje potencialne energije v bojno energijo, kar pa je moč doseči le z novo proizvedeno delovno energijo. Vsi ti in podobni sklepi kažejo, da se pojem entropije lahko aplicira tudi na armadne sisteme.

Zakon entropije je uporaben za različne pojave in stanja oziroma za množico objektov v naravi in družbi. Bistvo pojma entropija, ki je izveden iz sklopa drugega zakona termodinamike, je v tem, da v vsakem sistemu dano stanje teži h kaotični dezintegraciji oziroma da zginja. Obnovitev ali okrepitev starega stanja je možna le z vplivi od zunaj. Zaradi tega ima entropija tudi neposredno zvezo z sodobno teorijo informacij.

S stališča kibernetike obstaja troje ločenih stanj vojnokibernetskih sistemov. Zaprt vojno-kibernetični sistem v kapitalistični družbi je orodje vladajočega razreda oziroma njegovih ciljev. Med tem sistemom in družbenimi množicami vlada nasprotje, ki vsebino sistema oddaljuje od družbe. V miru je to urejen sistem, v katerem je lahko entropija blizu ničle ali enaka ničli. Toda v vojnem stanju, ko se njegova potencialna sila v oborožitvi in človeški sili troši, deluje še kot reverzibilno stabilen sistem, dokler je entropija blizu ničle, postane pa ireverzibilen sistem, kakor hitro je suma entropije večja od ničle. Seveda tak vojni sistem ne ustreza zahtevam ljudi oziroma razredu, ki ga je vzpostavil.

Odprt vojno-kibernetični sistem se oblikuje iz kaotičnega stanja — toda nastaja in se krepi ob zunanjih vplivih in postaja vse bolj organiziran. Sčasoma njegova entropija upada, toda preden doseže ničlo, preživlja rojevanje zaradi neurejenosti, neenakosti, neenotnosti in nehomogenosti velike oscilacije.

Človeška agresivna psihologija združuje ne le živo človeško silo, marveč tudi potencialno energijo, da bi jo spremenila v agresivno bojno energijo. Dvigne jo na raven kar najmočnejše organiziranih armadnih struktur in borbenih gibanj, ki jih je ustvarila zato, da bi dosegal neki agresivni cilj. Naskrotno temu teži obrambna psihologija neprestano k stabilizaciji miru. Povezuje živo silo in energetske potencialne v celoto, integrirani proizvodni in vojnookrambni tokovi se oplajajo v občedruženem razvoju.

V obeh navedenih primerih se entropija zmanjšuje. Toda agresivna psihologija popušča, če se ne obnavlja zaradi zunanjih vplivov, zato se lahko povečuje entropija armadnih struktur. Prav tako lahko zastarevanje armadnih struktur, ki ne ustrezajo družbenim razmeram, pospešuje razpadanje in usihanje organiziranosti, s tem pa povečuje entropijo.

S koncepcijo »vseljidske obrambe« je človek oborožene strukture in oblike dinamike boja formacijsko razširil s tem, da se je oprl na neprestan dotok vplivov od zunaj. Nujnost obrambe pred zunanjo

agresijo, pred notranjo kontrarevolucijo in izdajo je uskladił z razmerami v okolju, s stanjem družbene proizvodnje in proizvodnih odnosov v najširšem smislu. Strukture splošnega ljudskega odpora so vedno organizirane v skladu s teritorialnim družbenim stanjem; postajajo armadni samoorganizacijski sistemi, katerega entropija je vedno enaka ničli.

Teorija informacij in vojno-kibernetski sistem

Teorija informacij se danes uvršča med temeljne pojme kibernetike. Uvrščamo jo v isto kategorijo kot materijo, energijo, maso. Armade kot sistemi upravljanja so organizirani sistemi. Da bi to organiziranost ohranili oziroma je (skladno z drugim načelom termodinamike) ne bi izgubljali, morajo iz zunanjega sveta neprestano pritegovati množico informacij o dogajanju okoli sebe ter dobivati informacije o procesih, ki potekajo v sistemih samih. Brez takih informacij je upravljanje z vojno-kibernetskimi sistemi nemogoče.

Če so med agresivnim in obrambnim armadnim sistemom strukturalne podobnosti, ki ustrezajo kriterijem izomorfnosti (enakolikosti), so s to izomorfnostjo dane tudi kvalitativne in kvantitativne strani informacij, ki opredeljujejo funkcionalne in strukturalne karakteristike obeh armadnih sistemov.

Armada kot kibernetski sistem, sestavljen iz oborožitve, človeške sile, materialnih dobrin in dejavnikov teritorialnega okolja, mora zaradi ohranjanja organiziranosti sprejemati veliko najrazličnejših informacij. Tako morajo informacije, ki jih sistem sprejema o oboroževanju in o človeški sili, vsebovati tudi podatke o energiji, ki je nujna za njuno delovanje in prenos. Vse druge informacije niso nujno povezane z energijo, zato jih lahko označimo kot potencialne informacije in se nanašajo na razne materialne dobrine in teritorialne razmere. Če naj te potencialne informacije aktiviramo, jih moramo združiti z energijo; ta pa v primeru nagle in kratkotrajne vojne ni tako bistvena.

Teorija informacij v kibernetiki še vedno ni dovolj natančno razčiščena in opredeljena. Tako govore npr. nekatera stališča le o njihovi kvantiteti, kvaliteto pa zanemarjajo. Razpravlja se o »živi« in o »mrtvi« oziroma »potencialni« informaciji. Kadar gre za natančno določitev vsebine pojma informacije, ji pridajajo pomen spoznanja ali razvida v dogajanju ali pa jo poskušajo točneje definirati z obvestilom, povratno zvezo ali signali.

Če izhajamo v opredelitvi informacije iz materialističnega nauka, se teorija informacij pokriva s teorijo o gibanju materije in energije. S kvantitativnega vidika bi informacija ustrezala strukturalni obliki gibanja v danem prostoru in času, s kvalitativnega vidika pa večfunkcionalni obliki gibanja. Vsekakor je treba področje še proučevati in vsako kategorijo posebej pojasniti.

Vsaka znanost uvaja pojem modela, ki predpostavlja sorodnost lastnosti objektov, ki jih znanost proučuje. Zasnova modela v kibernetiki je temeljni pojem, ki določa tudi metodologijo proučevanja kibernetičnih sistemov.

Temelj modela armadnega sistema je oboroženi človek, ki je sposoben, da onesposobi človeka-sovražnika. Glede na taktično-operativne zamisli so oboroženi ljudje združeni v manjše ali večje skupine, taktične in operativne enote, od katerih ima vsaka svojo bojno energetska silo, ki se v vojaškem jeziku izraža v »moči ognja« in v gibljivosti.

Original je moški neke populacije v času zorenja fizične moči, model pa oborožen človek s podobno fizično kondicijo, ki si z orožjem povečuje moč in možnost za onesposabljanje človeka-sovražnika. Tako je možno ustvariti odnos med originalom in modelom.

Klasični bojni model nekega armadnega sistema je oborožena skupina dozorelih mlajših ljudi neke populacije z nekakšnimi fizičnimi in duševnimi sposobnostmi. Take modele posebej proučujejo glede na njihove sposobnosti sproščati bojno energijo kot »moč ognja« in gibljivosti. Za vojno-kibernetične sisteme je zelo pomembna sorodnost z družbenim sistemom, v katerem so nastali. Ta podobnost določa odnos med originalom in modelom. Najpomembnejša je njihova podobnost glede njihovega vedenja, kar omogoča oblikovanje gibanja v času in prostoru.

Takoj naj poudarimo, da pri klasičnih modelih armadnih sistemov ne moremo govoriti o oboroženi populaciji. V človeški zgodovini so sicer znani modeli vojaških enot, pri katerih bi lahko govorili o populaciji, kar zlasti velja za najemniške vojske ali bojovniške narode. Vendar pa so bili tudi v teh vojskah neposredni borci samo dozoreli in odrasli možje.

Šele po socialističnih revolucijah so se modeli armadnih sistemov približali populacijskim armadnim sistemom — toda tudi v tem primeru njihov obseg ni presegel operativno-taktičnih potreb. Šele pri zasnovi splošnega ljudskega odpora lahko z mnogo večjo upravičenostjo govorimo o populacijskem armadnem sistemu obrambe, kajti tak model postaja strateško vedno bolj pomemben.

Danes zmaga ni le v fizičnem onesposabljanju sovražnika, marveč jo določata tudi pojma prostor in čas. Poleg najmočnejših in najbolj strašnih orožij, ki so objektivna stvarnost, je za zmago izredno pomembna tudi abstraktna objektivnost v obliki »orožja — prostora« in »orožja-časa«. Zelo pomemben je tudi potencial duhovnega bogastva in energije neke populacije, ki lahko učinkuje celo po fizični smrti večjega dela populacije. Tu je vzrok, da neka armadna velesila ne more premagati borbenega sistema tehnično nerazvite armade.

V vojni je povsem očitno stanje agresorja in stanje branilca. Toda prihaja tudi do položajev, da je delovanje upravljajočega dela obrambnega sistema odvisno od postopkov upravljajočega dela agresorskega sistema — in narobe. Upravljajoči deli hočejo vednoboljšati delovanje »svojega« sistema, da bi povzročili kar največ »škodljivih« učinkov nasprotni strani. Take konfliktna situacije so značilne za vojne spopade, pa tudi za razne oblike hladne vojne.

Navzočnost agresivnega nasprotnika, ki ima naj sodobnejšo rušilno oborožitev, prisiljuje obrambo, da oblikuje kar najbolj smotrno upravljanje. Toda kakršnokoli upravljanje si bosta izbrala sovražna nasprotna sistema, vsakdo od njiju si bo prizadeval, da bo nasprotnika pripeljal v kar najslabši položaj. Temeljna naloga upravljanja armadnega sistema v konfliktni situaciji je v tem, da izbere v boju glede na položaj sovražnika take reakcije oziroma tako strategijo in taktiko, da bo upravljani sistem v kar najbolj ugodnem položaju — celo v razmerah najbolj neugodnih učinkov sovražnika. Obdelava metod za reševanje nalog te vrste sodi v teorijo iger.

Teorija iger uči vsakega igralca, da se odloči za taktiko, ki mu zagotavlja največjo korist tudi v primeru zanj najmanj ugodnega delovanja nasprotnika. To je bistvo mini-maksi strategije. Igra dvojic, v kateri sodelujejo agresorske in obrambne sile, je najenostavnejša igra parov brez točk. Interesi ene in druge strani igralcev so nasprotni, dobiček enega igralca je enak zgubi drugega igralca. Zato se lahko omejimo na proučevanje dobička enega igralca, ki bi ga le-ta želel kar najbolj povečati, nasprotnik pa zmanjšati.

Pomen teorije algoritmov v vojaški kibernetiki

Vojaška kibernetika kot uporabna znanost o procesih upravljanja armade oblikuje na podlagi vhodnih informacij odloke, sklepe, ukaze. Potemtakem je upravljanje algoritmični proces. Vsebina vojaške kibernetike je v bistvu iskanje algoritmov. Algoritmični opisi procesa obrambe ali napada omogočajo njuno oblikovanje. Če najdemo algoritme napadalnega ali obrambnega sistema, smo dojeli tudi njune mehanizme. V tem primeru se najtesneje prepletajo interesi kibernetike in armadnih dejavnosti oziroma gibanj. Če naj upravljamo z armado, moramo na neki določen način prilagoditi upravljajočo dejavnost armadnemu sistemu. To dejavnost lahko izrazimo s signalni cpravljanja, ki prenašajo podatke o vrednostih, ki jih terja upravljavski mehanizem. Če so za sestavljanje programa ali signalov nujno potrebni podatki nezadostni, je treba v upravljajočem mehanizmu zasnovati sistem informacij. Te informacije vsebujejo pretežno podatke o nastalem položaju v vojni dinamiki, o stanju upravljanega sistema v danem času in prostoru, o njegovih kvantitativnih in kvalitativnih potrebah oz. zahtevah, o stanju in značilnostih agresorskega

sistema itd. Dejavnost, v kateri se vhodne informacije v upravljajočem mehanizmu preoblikujejo v signale ali program upravljanja, je alogaritem upravljanja.

V konceptu splošnega ljudskega odpora je upravljanje potrebno predvsem za normalno delovanje armadnega sistema in pa zato, da gre njegov razvoj v smeri samoorganizacijskega sistema. Po sedanjih vhodnih informacijah za razvoj proletarske države in zagotavljanje njene varnosti ni nujno potrebna armada v klasičnem kapitalističnem smislu. Za varen razvoj proletarske države je nujen »proletarski obrambni sistem« v obliki strukture, ki je tesno spojena z državo kot njenim sestavnim delom. Obstoj državnih proletarskih sistemov je danes dejstvo. Ti morajo vsrkavati informacije o delovanju kontra-revolucionarnih sil znotraj njih samih in informacije o zunanjih agresivnih silah. Vse to pa terja neprestano funkcionalno in strukturalno prilaganje sistema, da doseže in ohranja stabilen razvoj.

Upravljanje teži k stabilizaciji upravljanega sistema. Če gre za zaščito državno-družbenih dobrih in človeških življenj pred zunanjo agresijo, lahko upravljanje interpretiramo kot aktivno in pasivno zaščito. Tako lahko na primer glede na orožja za množično uničevanje z disperzijo prebivalstva občutno zmanjamo človeške žrtve; z visoko psihično zavestjo v množicah se zmanjšujejo možnosti za delovanje kvislingov in izdajalcev na okupiranem področju. Vse to so elementi pasivne zaščite. Aktivna zaščita splošnega ljudskega odpora zajema dejavnost operativnih enot, ki naj bi pričakale, odbile ali oslabile prvi udarec agresorja ter s tem omogočile, da se teritorialne enote konsolidirajo.

Z razvojem kibernetike lahko v raziskovanjih upravljajočih armadnih sistemov uporabijo tudi matematične metode, predvsem izsledke s področja teorije algoritmov. Če sta dve ali več hipotez o načinu obrambe ali metodah rešitve, potem jih, če jih prevedemo v jezik algoritmov, lahko obdelamo z matematičnimi metodami in jih z računalnikom v podrobnostih primerjamo in izbiramo najboljše. Algoritmi so uporabni tudi v procesu projektiranja avtomatskih sistemov, ki kot modeli olajšujejo človekovo dejavnost.

Pogled na kibernetizacijo armade

Tehnični razvoj sredstev za zveze, računske tehnike in avtomatiko je omogočil izdelovanje naprav, ki upravljajo in nadzorujejo tokove različnih procesov. Človek usmerja te stroje s svojim intelektualnim delom — ob pomoči mehanotehnike. Funkcija avtomatskih naprav in funkcija ljudi, ki jih upravljajo, se zelo prepletata. Težko bi jih omejili samo na tehnični vidik, ker moramo pri upravljanju upoštevati tudi delež človeških psiholoških, fizičnih oz. fizioloških dejavnikov. Tako je nastala simbioza človeka in stroja, ki ob tehničnem delu vključuje v sistem tudi človeka, operaterja.

V vojaškem jeziku se govori o človeški sili in oborožitvi, ki sta združeni in prilagojeni posameznim vrstam in rodovom vojske za učinkovito izražanje bojne sile; poveljevanje je duševna, intelektualna dejavnost. Družba, ki ustanavlja armado, uporablja tehniko za proizvodnjo kar najbolj nevarnih in sodobnih orožij za rušenje družbenih dobrin in onesposabljanje človeške sile, kibernetiko pa za snovanje take metode upravljanja, ki pomeni v poveljevanju novo kvaliteto.

Orožje opravlja operacije, v katerih je bila poprej angažirana človeška fizična sila. Zaradi razvoja tehnike se orožja vse bolj izpopolnjujejo. Danes so mehanizmu oborožitve dodali še avtomatizacijo, s čimer se oborožitev spreminja v borbeni kibernetični sistem posameznih vrst rodov in armade. Z uvedbo avtomatizacije v oborožitev — kot na primer v sistemu protiletalske in protiraketne obrambe — se začne prava kibernetizacija rušilnih sil. Najpomembnejše je to, da so bojni učinki prostorsko in časovno osvobojeni neposredne navzočnosti človeške fizične in umske sile, ki bi bila sicer vezana na osebne rušilne učinke.

Kibernetika ne prodira le v tehniko oborožitve, da bi povečala in sprostila čim večje rušilne moči, marveč tudi na umska, intelektualna področja upravljalvskega dela armade. V upravljalvskem delu uvaja kibernetizacija namesto klasičnega poveljevanja in upravljanja z armado avtomatske računalnike, regulatorje in computerje, da bi kar najbolj razbremenila in pospešila umsko, intelektualno človeško dejavnost.

To je bistvo kibernetizacije armade. Posebno vprašanje so armadni kiberneti. Danes se nagibajo k temu, da kibernet ustvarja človek sam — kot model objektivne stvarnosti in kot model samega sebe. Naj bo kibernet še tako izpopolnjen, vedno bo samo model objektivne stvarnosti in vedno bo zaostajal za resničnim človekom. Vedno je in vedno bo — neposredno ali posredno izpolnjeval — naloge, ki mu jih postavlja človek. Med prvimi bi lahko kot enostaven bojni kibernet sprejeli magnetne mine, ki so rabile kot »stražarji« na nekem določenem radiusu morskega prostora. Toda v kibernetovem delovanju je človek bil in bo prvi, primarni dejavnik, kibernet pa sekundarni dejavnik.

Ustavno sodstvo kot element političnega sistema

V zvezi z ustavnimi spremembami ponovno oživljajo diskusije o mestu in vlogi ustavnega sodstva v političnem sistemu Jugoslavije. Ponovno načenjamo teze, ali naj bi bilo ustavno sodstvo integrirano s pravosodjem in podobno. Nekateri pa celo menijo, da bi bilo treba ustavno sodstvo sploh odpraviti. Zato bi se rad v tej razpravi dotaknil nekaterih najbolj bistvenih teoretičnih vprašanj, ki zadevajo mesto in vlogo ustavnega sodstva v političnem sistemu.

Jugoslavija je prva socialistična država na svetu, ki je z ustavo iz leta 1963 uvedla institucijo sodne kontrole ustavnosti in v ta namen ustanovila posebno ustavno sodišče Jugoslavije. S tem, da smo sprejeli institucijo ustavnega sodstva v teoriji in praksi, smo brez dvoma afirmirali načela ustavnosti in njenega varstva. To je bil tedaj brez dvoma velik korak naprej v afirmaciji Jugoslavije kot socialistične in pravne države. To je bila hkrati (uvedba ustavnega sodstva) negacija koncepta o vsemogočni vlogi države v političnem sistemu. Ta koncept o vsemogočni vlogi države v socializmu je v preteklosti negativno vplival na proučevanje ustavnosti in njenega varstva v socialističnih političnih ureditvah. Zato so nekateri meščanski teoretiki pod vplivom teorije in prakse Sovjetske zveze menili, da sta ustavnost in zakonitost socializmu tuji. Zato lahko rečemo, da dejstvo, da pri nas poudarjamo ustavnost in njeno varstvo, govori, da na neki način rehabilitiramo ta princip v socializmu. Tako se danes Jugoslavija bistveno razlikuje od drugih socialističnih držav v razumevanju tega načela in v pojmovanju, kakšna so sredstva za njegovo realizacijo. Uvedba sodne kontrole ustavnosti v Jugoslaviji je bila kvalitetna novost v sistemu ustavnega sodstva nasploh.

Danes v teoriji ni več vprašanje, ali je tako za razvito meščansko kot socialistično demokracijo sodna kontrola ustavnosti potrebna in nujna. Toda v teoriji ni enotnega mnenja o tem, kakšna je funkcija ustavnega sodstva in kakšno naj bo mesto ustavnega sodstva v političnem sistemu. Proučevanje ustavnega sodstva je bilo v teoriji namreč dolgo časa zanemarjeno. Šele po prvi svetovni vojni se je rodilo spoznanje, da je proučevanje ustavnega sodstva zelo po-

membno za delovanje političnih sistemov. Ker je institucijo sodne kontrole ustavnosti razvila meščanska pravna država, so se z upravičenostjo sodne kontrole ustavnosti ukvarjali predvsem meščanski teoretiki. Socialistične države do nedavno sploh niso poznale sodne kontrole ustavnosti, ampak so to institucijo pod vplivom sovjetske miselnosti načeloma sploh odklanjale, češ da je že sama socialistična ureditev zadostno poročstvo za pravilno delovanje političnega sistema.

V praksi je ustavno sodstvo najprej nastalo v Združenih državah Amerike v okviru rednega sodstva. Za razvoj sodne kontrole ustavnosti pa je značilno ustanavljanje posebnih ustavnih sodišč, ki imajo v izključni pristojnosti reševanje ustavnopravnih sporov in drugih, v bistvu neustavnih zadev. Glavna funkcija ustavnega sodstva pa je, da nadzoruje skladnosti zakonov z ustavo. Lahko rečemo, da govorimo o razvitem ustavnem sodstvu samo v obliki posebnega ustavnega sodišča. Tako je ustavno sodišče najprej nastalo v Avstriji leta 1920. Teoretični utemeljitelj posebnega ustavnega sodišča je bil avstrijski teoretik Hans Kelsen. Seveda pa teorija ni enotnega mnenja, da je sodna kontrola ustavnosti potrebna. Nekateri namreč menijo, da je sodna kontrola ustavnosti nesmiselna, ker je zakonodajni organ ustavo sprejel, šef države pa s promulgacijo zakona nadzoroval skladnost zakona z ustavo. Lahko bi rekli, da sta se o ustavnem sodstvu izkristalizirali dve teoriji, ki si med seboj nasprotujeta: normativno-pravna in sociološkopolitična teorija. Teoretično pa je utemeljil ustavno sodstvo v okviru skupščinskega sistema in socialistične politične ureditve Edvard Kardelj.

Predstavniki normativnopravne teorije menijo, da je sodna kontrola ustavnosti nujna v demokratično urejeni politični ureditvi. Po tej teoriji naj bi v vsaki demokratični državi ustava veljala za najvišji pravni akt. Ker je po njihovem mnenju ustava izključno samo pravni akt, je tudi ustavni spor le pravni spor. Najvidnejši zastopnik te teorije je avstrijski pravni teoretik Hans Kelsen, ki v zvezi s tem pravi:

»... Uporaba ustavnih določb se lahko učinkovito zavaruje le, če je nekemu drugemu in ne zakonodajnemu telesu zaupana naloga, da ugotavlja, ali je neki zakon ustaven ali ne, ter ga razveljavi, če je po mnenju tega organa tak zakon neustaven...«¹

Nasprotniki normativno pravne teorije pa menijo, da je ustavni spor političen spor; rešujemo ga lahko le s političnimi sredstvi in ne pravnimi. Zagovornika te teorije sta predvsem nemška teoretika H. Triepel in C. Schmitt. Zadnji pravi, da so ustavni spori vedno politični spori. Neke vrste vmesno stališče pa je pri nas zavzel Dj. Tasić. ki je menil, da je sodna kontrola ustavnosti sicer potrebna, hkrati pa je menil, da bi morala biti omejena. V zvezi s tem pravi:

¹ Hans Kelsen: *Opšta teorija prava i države*, Beograd 1951, izd. Arhiv za pravno i društvene nauke, str. 159.

»... sodna kontrola ustavnosti lahko seže samo do neke meje. Sodišče ne sme iti prek nje, ker bi tako postalo najvišji organ med najvišjimi. Čeprav sodišče sodi, sodi, kakor ve in zna, nad njim pa ni višje instance...«²

Dj. Tasić izraža bojazen, da bi lahko postala sodna kontrola ustavnosti neomejena in bi zaradi tega ne bilo potem nobene pravne varnosti. Podobnega mnenja kot Dj. Tasić je tudi I. Krbek, ki med drugim pravi:

»... Sodnik, ki rešuje ustavnopravno stvar, mora skrbno paziti, da ostane v mejah sodne funkcije in da si ne prilašča pristojnosti neke nadparlamentarne oblasti. Sodnik, ki to dela, zlorablja svojo pristojnost; namesto da bi bil varuh ustave, jo grobo krši...«³

V teoriji so se pokazala še druga stališča, ki odklanjajo sodno kontrolo ustavnosti ali pa jo zagovarjajo. Tako nekateri meščanski teoretiki istovetijo funkcijo ustavnega sodstva s funkcijo zakonodaje. Drugi pa ne vidijo razlike med funkcijo ustavnega sodstva in funkcijo rednega sodstva. Vsekakor je funkcija sodne kontrole ustavnosti specifična in je ne moremo istiti niti z zakonodajno niti za navadno sodno funkcijo. Seveda pa vsako abstraktno ugotavljanje sodne kontrole ustavnosti in njenega mesta v političnem sistemu težko opravičimo. Sodna kontrola ustavnosti kot vsaka politična in pravna institucija izraža potrebe konkretnih razmer in pojmovanj. Tudi ustavno sodstvo ima pravno in politično kakovost ter je vrh pravnega poroštva ustave. Ustavno sodstvo je samo po obliki pravno sredstvo, po svoji vsebini (in posledicah) pa je globoko politično razredne narave. Tudi kjer ga določa naravnopravno pojmovanje ustave in njenega varstva (temeljnih pravic in svoboščin), je vendarle njegov namen utrjevati politično oblast in njeno razredno naravo.

V jugoslovanski teoriji je prevladalo stališče, da je sodna kontrola ustavnosti možna tudi v sistemu enotnosti oblasti. V času diskusije (okoli sprejemanja ustave) sta se pojavili dve nasprotujoči si stališči, ki sta poskušali dokazovati upravičenost oziroma neupravičenost sodne kontrole ustavnosti. Eno stališče je bilo proti temu, da bi se uvedla posebna sodna kontrola ustavnosti, češ da se ta ne ujema z enotnostjo oblasti (skupščinskim sistemom) in ljudsko suverenostjo. Drugo stališče pa, ki je izhajalo bolj iz potrebe prakse, se je zavzemalo za uvedbo posebne sodne kontrole ustavnosti. To pojmovanje je izhajalo iz dejstva, da sodna kontrola ustavnosti ne nasprotuje socialističnim družbenim odnosom ter skupščinskim sistemom. V ustavni diskusiji je prevladalo stališče, da je posebna sodna kontrola ustavnosti potrebna za nadaljnjo afirmacijo socialističnih družbenih odnosov. V času diskusije se je tudi izkristaliziralo stališče, da je za uspešno kontrolo ustavnosti in zakonitosti nujno, da se vpelje ustavno

² Dj. Tasić: Dali sud ima pravo, da ispituje ustavnost zakona, Arhiv za pravne i društvene nauke, Beograd 1925, šte. 28, str. 244.

³ I. Krbek: Ustavno sudovanje, Zagreb 1960, str. 12.

sodstvo v obliki *posebnega ustavnega sodišča*. Zaradi principa federativnosti pa so seveda tudi republike dobile svojo ustavno sodstvo. Pozneje pa tudi avtonomne pokrajine.

Tako je E. Kardelj npr. menil, da je za nadaljnji razvoj samoupravljanja in socialističnih družbenih odnosov potrebna institucija, ki bo nadzorovala ustavnost, in je v zvezi s tem dejal:

»... v naših razmerah (ustavno sodišče) ne more biti čisti sodni organ, ki bi samo statično, to je formalnopravno, obravnaval nekatere pojave in probleme na področju ustavne ureditve, ampak jih bo presojal po objektivni družbeni in politični vsebini procesa, iz katerih ti problemi in pojavi nastajajo...«⁴

Ustavno sodstvo je moglo nastati šele s pisano ustavo. Za razliko od drugih pravnih sredstev ustavno sodstvo varuje in uresničuje ustavo kot najvišji pravni in politični akt. Ustavno sodstvo je zato vrh v varovanju ustavnosti. Napačno je mnenje⁵, da je ustavno sodstvo del pravosodnega sistema, kot to skušajo trditi nekateri teoretiki, ki izhajajo iz formalnopravnega pojma ustave. Ustavno sodstvo je specialna institucija, ki je ne gre istiti niti s pravosodno⁶ niti z zakonodajno ali kakšno drugo pravno dejavnostjo.

Ustavno sodstvo je del političnega sistema, ki skuša v pravni obliki varovati temeljne družbenopolitične odnose. Zato se ustavno sodstvo tudi razlikuje od pravosodnega sistema in ima kvalitetno popolnoma drugo funkcijo — to je varovanje dane družbene in politične ureditve v njenih temeljih. Seveda pa nima ustavno sodstvo nobene prave vloge, če niso dani še drugi dejavniki za uresničevanje ustavnosti. Ustavno sodstvo je moč uresničevati samo v stabilnem družbenem in političnem sistemu, kjer so družbene sile pripravljene spoštovati odločitve organov sodne kontrole ustavnosti. Čeprav je ustavno sodstvo po svoji funkciji represivne narave, ima lahko v stabilnem političnem sistemu tudi preventivno vlogo. Že sama institucija ustavnega sodstva naj bi vplivala s svojim obstojem na spoštovanje ustave. Zato je ta naloga ustavnega sodstva tudi pomembna prvina v integraciji nekega demokratičnega političnega sistema. Tako je ustavno sodstvo tudi pomembna demokratična institucija pravno urejene države. Seveda pa lahko ustavno sodstvo igra učinkovito vlogo le, če ustava, ki jo varuje, izraža stvarne odnose. Če ustava ne izraža stvarnih odnosov, govorimo o deklarativni ali celo fiktivni ustavi. Samo če ustava izhaja iz konkretnih družbenih odnosov, pravimo, da je takšna ustava uresničljiva, ustavno sodstvo pa učinkovito.

Z ustanovitvijo ustavnih sodišč se je ustavno sodstvo tudi formalno ločilo od pravosodnega sistema, čeprav je Kelsen hotel dati tudi posebnemu ustavnemu sodišču čisto pravno naravo. Razvoj posebnih ustavnih sodišč pa ni šel v smeri Kelsenovega razumevanja

⁴ E. Kardelj: Nova ustava Socialistične Jugoslavije, Predosnutek ustave SFRJ, Komunist, Ljubljana 1962, str. 190.

⁵ I. Krbek: op. cit., str. 7.

⁶ R. Lukić: Ustavnost i zakonitost, Beograd 1966, str. 100.

posebnega ustavnega sodišča. Tako je na primer z uvedbo posebnega ustavnega sodstva v Zvezni republiki Nemčiji ta institucija po svojih kompetencah izrazito politične narave. V Jugoslaviji pa se je ustavno sodišče uveljavilo kot posebna prva skupščinskega sistema. Vsekakor lahko trdimo, da je po svoji funkciji ustavno sodišče tako političen kot pravni organ oziroma organ *sui generis* (posebne vrste) tudi v Jugoslaviji.

Zato ne smemo iskati funkcije ustavnega sodstva v raznih teoretičnih konstrukcijah, ampak moramo izhajati iz njegovega dejanskega položaja v političnem sistemu. Gotovo pa je lahko ustavno sodstvo, če je njegova dejavnost pravilno usmerjena, to se pravi, če preudarno tehta tako pravne kot politične elemente, veliko poročstvo za varstvo položaja človeka v političnem sistemu. Vsekakor pa moramo pri ocenjevanju funkcije ustavnega sodstva upoštevati njegovo zgodovinsko genezo. Ustavno sodstvo je v skrajnem primeru instrument vladavine prava. Vladavina prava pa govori o tem, da je človek priznan kot subjekt političnega sistema oziroma ustavnosti kot zgodovinsko nastale politične in pravne kategorije.

Ustavno sodstvo ima zato lahko zelo pomembno vlogo v integraciji političnega sistema. Z ustavnim sodstvom lahko rešujemo nekatere socialne, politične in druge konflikte v pravni obliki. Zato je ustavno sodstvo institucija *sui generis*, ki se ne da meriti z nekimi ustaljenimi šablonami. Njeno vlogo lahko ugotovljamo samo na podlagi konkretnega delovanja v političnem sistemu. Vsekakor pa ustavno sodstvo posega s svojimi odločitvami v družbene odnose zlasti tako, da omejuje nebrzdano oblast zakonodajnih teles. S tem seveda posega v odnose političnih sil. Zato je ustavno sodstvo lahko pomemben dejavnik v omejevanju koncentracije oblasti. V tej vlogi je tudi perspektiva ustavnega sodstva tako v meščanskih kot v socialističnih ureditvah. Pomen ustavnega sodstva je zato predvsem v utrjevanju človeka kot subjekta političnega sistema.

Ustavno sodstvo Jugoslavije je sorazmerno še zelo mlada institucija, ker deluje razmeroma še kratek čas. Toda ne glede na to lahko rečemo, da je dosedanja ustavna ureditev v glavnem ustrezala našemu skupščinskemu sistemu. Tako je po ustavi ustavno sodišče samostojen organ federacije in je nosilec varstva ustave kot tudi zveznih zakonov. Tu mislim na ustavno sodišče Jugoslavije, ker so določbe, ki govorijo o republiških in pokrajinskih ustavnih sodiščih, zelo podobne.

Svoje funkcije opravlja ustavno sodišče Jugoslavije samo na temelju zvezne ustave in zakonov, ki so sprejeti na podlagi ustave. Noben organ, niti zvezna skupščina, nima pravice, da bi se vmešaval v delo sodišča. Učinkovitost dela ustavnega sodišča zagotavlja obveznost njegovih odločb. (V tem smislu je ustavno sodišče klasičen državni organ). Ker pa je ustavno sodišče zamišljeno tudi kot del skupščinskega sistema, je dolžnost ustavnega sodišča, da izčrpa poprej vsa sredstva, da ne bi prišlo do odkritega konflikta z zvezno skup-

ščino. Eno takšnih sredstev je pravica in dolžnost ustavnega sodišča, da spremlja pojave, ki so pomembni za uresničevanje ustavnosti in zakonitosti, ter daje zvezni skupščini mnenja in predloge. Seveda pa mora biti to sodelovanje obojestransko. V drugih ustavnih sistemih ne najdemo med organi sodne kontrole ustavnosti in drugimi državnimi organi takšnega medsebojnega sodelovanja. Naše ustavno sodišče se razlikuje od meščanskih sistemov sodne kontrole ustavnosti prav po tem, ker ima specifičen položaj v našem skupščinskem sistemu. Zato ima predvsem nalogo utrjevati socialistično ustavnost in zakonitost ter skrbeti za skladnost našega družbenopolitičnega in pravnega sistema.

Vsekakor lahko rečemo, da je ustavno sodstvo v Jugoslaviji opravičilo svoj obstoj. Dosedanje skušnje v delovanju ustavnega sodstva kljub nekaterim slabostim lahko ocenimo kot pozitivne. Menim, da pomisleki o njegovem obstoju, ki se porajajo, niso primerni. Edina pot v afirmaciji ustavnega sodišča v Jugoslaviji (kar velja tudi za republiška in pokrajinska ustavna sodišča) je v krepitvi njegove vloge. Ustavno sodišče Jugoslavije utrjuje ustavnost in zakonitost, zato je njegova vloga v integraciji političnega sistema.

Zato menim, da je vsako oživiljanje razprave o tem, ali je ustavno sodstvo potrebno, oziroma ali naj se integrira s pravosodjem, korak nazaj glede na dosedanjo ureditev. Vsekakor je razvita oblika sodne kontrole ustavnosti lahko samo v okviru posebnega ustavnega sodišča, ki ima, kot smo videli, v Jugoslaviji posebno vlogo, ker je del skupščinskega sistema. Jugoslavija je napravila leta 1963 velik korak naprej, ko je odpravila politično kontrolo ustavnosti in v ta namen ustanovila posebno ustavno sodišče. Tedaj smo sprejeli stališče, da naj nadzoruje ustavnost (ustavo) poseben organ, ki bo neodvisen od zakonodajne in upravne oblasti. Menim namreč, da bi ponovna oživitev politične kontrole ali redukcija sodne kontrole ustavnosti v okviru rednega sodstva zmanjšala pravno varnost v Jugoslaviji. Vedeti moramo, da smo še vedno politična država, ker se še vedno srečujemo s težnjami, kjer skušajo zakonodajni organi kršiti ustavo. Poleg tega imamo pri nas zelo razvejano normativno dejavnost samoupravnih organov, ki jo je treba nadzorovati in spravljati v sklad z ustavo in ostalo zakonodajo tako zveze kot republik.

O konceptualnih problemih grupnega dela

1. Iskanje komunikacijskih poti med teorijo in prakso

Skoraj vse do zadnjih nekaj let so v Jugoslaviji prihajali na razne fakultete predvsem ljudje iz prakse, tisti, ki so v času prakse razmišljali o problemih, s katerimi so se srečevali, so jih primerjali s teoretičnimi izhodišči in so o tem pisali. Vendar pa je dobil tako pri nas kot verjetno v mnogih drugih deželah mlad raziskovalec, asistent ali docent tisti hip, ko se je preselil v univerzitetno zgradbo, pečat teoretika, nekoga, ki plava med nebom in zemljo in problemov prakse kratko malo ne razume več. Odkod izhajajo predsodki proti teoretikom kot ljudem, ki se zapirajo v slonokoščeni stolp znanosti in so daleč od problemov iz dnevnega življenja, je težko razmišljati v sestavku, ki ima drugačen namen. Zelo verjetno pa so k utrjevanju takih predsodkov dolga leta prispevali tako teoretiki kot praktiki, morda tudi zato, ker so drug od drugega terjali in pričakovali nemogoče. Interes raziskovalca in znanstvenika je namreč nujno usmerjen predvsem k vprašanju »zakaj« in pri tem marsikateri zanemari vprašanje »kako«, interes praktika pa je predvsem usmerjen k vprašanju »kako« in pri tem marsikateri zanemari vprašanje »zakaj sploh«.

Pred podobno dilemo smo se znašli tudi prvi sodelavci inštituta za kriminologijo pri pravni fakulteti univerze v Ljubljani, ko smo pred 17 leti začeli delati v novo ustanovljenem inštitutu. Vlogo inštituta smo razumeli v našem družbenem življenju zlasti kot most med prakso in teorijo. Kajti če je teorija nasploh, posebej pa še na področju družbenih ved, predvsem posplošeni način mišljenja o človeških spoznanjih in izkustvih po eni strani in iskanje ter predvidevanje novih možnosti, potem je družbena praksa torišče raziskovanja, ugotovitve pa, ki izhajajo iz tega, naj bi — obenem z deduktivnim in anticipativnim načinom mišljenja — vplivale nazaj na razvoj družbene prakse. V tem smo videli in še vedno vidimo eno izmed vlog naše raziskovalne institucije.

Tako so zlasti za raziskovalca, morda še bolj kot za univerzitetnega učitelja, pomembne predvsem komunikacijske poti do prakse, kljub temu da je njegov odnos do obstoječega kritičen in mora ostati kritičen, če hoče prispevati k razvoju in se ne zadovoljuje z obstoječim. Ena poglavitnih dilem raziskovalca je pač, da tistega, česar ne pozna, kar mu ni dostopno v svoji resničnosti (in praksa ima nešteto možnosti prikrivati insuficientnosti), tudi ne more razvijati, ker sicer nujno sega v prazno, navidezno in neresnično. Pa tudi odzivnost na ideje raziskovalca, ki ga družbena praksa ne sprejema vsaj kot strokovno avtoriteto, je v dnevnem življenju enaka ničli.

V takih in podobnih dilemah smo sodelavci inštituta za kriminologijo v Ljubljani iskali različne poti do prakse. Ena teh poti je bilo tudi grupno delo.

V šestdesetih letih je bilo grupno delo na Slovenskem, pa tudi v Jugoslaviji nasploh, z izjemo ože omejenih psihoterapevtskih poskusov skoraj neznano. Sodelavci inštituta smo videli prednost grupnega dela v delu z delinkventno mladino (v vzgojnih zavodih in na prostosti), z obsojenci in njihovimi domačimi po eni strani, pa tudi za delo v samoupravnih organih družbenih služb, na širših posvetovanjih in ne nazadnje pri razvijanju novih pedagoških oblik dela s slušatelji. Ker sami sodelujemo v mnogih upravnih odborih zavodov, v različnih komisijah in združenjih, smo upali, da bo postala komunikacija med praktiki samimi ter med praktiki in teoretiki lažja in bolj neposredna, če bomo vsi skupaj vsaj deloma seznanjeni z metodami grupnega komuniciranja.

Grupno delo obsega danes več različnih metod za doseganje različnih ciljev, vsaka med njimi pa ima svojo teoretično utemeljitev. Vendar velja za vse, da se tega, kako se grupno delo uporablja, skoraj ni mogoče naučiti samo iz literature, temveč je treba skupinsko vzdušje doživljati, ne enkrat, večkrat, in šele na take izkušnje opreti teoretične posplošitve.

Tako smo leta 1967 oblikovali prvo skupino 15 nemško govorečih teoretikov in praktikov in smo zaprosili avstrijskega psihologa dr. Otta Wilferta, da bi vodil grupni seminar.

Dr. Otta Wilferta nismo izbrali po naključju kot izvedenca za naša prizadevanja. Dr. Wilfert se na Dunaju ukvarja z grupnim delom že dvajset let in je imel v tem pogledu tedaj izkušnje v organiziranju klubov za osebno in vedenjsko moteno mladino, v delu z delinkventnimi mladoletniki in z osebjem v vzgojnem poboljševalnem domu Kaiserebersdorf, izkušnje ca. 60 seminarjev, ki jih je vodil v Avstriji in Švici predvsem za socialne delavce, vzgojitelje v vzgojnih zavodih, psihologe, psihiatre, medicinske sestre, izjemoma pa tudi za osebe, zaposlene v industriji. Po svojih izkušnjah in svoji interesni usmerjenosti je bil tako dr. Wilfert zelo blizu interesom našega inštituta in tudi interesom udeležencev naše prve seminarske skupine.

Poleg tega smo vedeli, da je dr. Wilfert izvedenec zlasti za »sensitivity trening«, v čemer smo videli prvo stopnjo za razvijanje po-

sluha in občutljivosti med grupnimi udeleženci nasploh in uvod v grupno svetovanje kot metodo, ki je uporabna pri delu z osebnostno in vedenjsko motenimi osebnostmi ter se razlikuje od grupne psihoterapije. Dr. Wolfert imenuje metodo, ki jo je deloma prevzel, deloma pa sam izpopolnil, socialnopedagoško grupno delo, kar je ustrezalo ciljem, ki jih je želel uresničevati naš inštitut, tj. usposobiti socialne delavce in zavodsko osebje za bolj permisivno in uvidevno delo z vedenjsko motenimi ljudmi.

Dr. Wolfert se je povabilu inštituta odzval in isto grupo udeležencev usposabljal v štirih nadaljevalnih seminarjih po tri in pol dni v približno enoletnih časovnih presledkih. Med udeleženci te prve skupine sta se želela dva psihologa posebej izpopolniti za grupni vodji. To jima je dr. Wilfert omogočil z dodatnimi seminarji, na katere ju je kasneje trikrat povabil v Avstrijo. Ta dva sta potem postala vodje drugih seminarjev na Slovenskem in deloma tudi v jugoslovanskem merilu. Doslej se je udeležilo seminarjev, ki sta jih vodila prof. Martinović (direktor Prehodnega mladinskega doma v Ljubljani) in prof. Stritih (predavatelj na Višji šoli za socialne delavce), organiziral pa jih je dr. Skaberne (znanstveni svetnik inštituta za kriminologijo pri pravni fakulteti v Ljubljani) prek 300 strokovnih delavcev iz prakse (zlasti socialnih delavcev, vzgojiteljev in zavodskih mojstrov, psihologov, pedagogov, pripravnikov in deloma tudi psihiatrov), pa tudi raziskovalcev in univerzitetnih delavcev na Slovenskem ter 62 udeležencev iz drugih republik. Žal se z razvijanjem teorije grupnega dela v visokošolskih zavodih v Jugoslaviji še vedno ne ukvarja posebej nobena fakulteta.

Namen grupnega dela je predvsem vplivati na odnose med ljudmi. Kot tako pa seveda ni brezbarvno in osvobodeno vseh čeri, med katere je mogoče šteti tudi manipulacijo z ljudmi. Zaradi tega smo se dolžni vsaj potem, ko idejo o koristnosti grupnega dela širimo na Slovenskem že pet let, zamisliti tudi nad konceptualnimi problemi grupnega dela.

2. Grupno delo kot metoda

Pripadnost človeka družbenim grupam, njegova odvisnost od družbenih grup in njegovo poseganje v njihov razvoj so življenjska realnost, ki je obstajala ne glede na to, kako so ljudje interakcije med seboj razumeli in kako so želeli vplivati nanje. Poleg tega »brez grupe posameznik ne bi imel nikakršnega odmeva, nikakršnega območja učinkovanja, nobene zgodovinske eksistence. Le v spominu grupe ali grup, v katere je ujet, preseže individuum svojo končnost v reki človeške zgodovine.«¹

Metodičnost pomeni osmišljen in ustaljen način dela, da se doseže neki cilj. Logično osmišljen in ustaljen način dela lahko izhaja

¹ Battegay, I, str. 14.

ali iz analize pogojev, v katerih naj bi se cilji uresničevali, ali nastaja spontano v dinamičnem procesu delovanja in šele kasneje preide v zavest o logičnosti postopka ali pa izhaja iz obeh vrst spoznanja. Zato metod, in še prav posebej metod na področju družbenih procesov, ni mogoče ločevati od življenjskih realnosti, v katerih so nastale, in ne od ciljev, katerim so namenjene.

Zavest o pomenu interakcij med ljudmi v manjših grupah za njihovo osebnost, razvoj in za dinamični razvoj grupe kot celote je nastajala polagoma. Mikrosociološke analize o vzgoji in pouku, o rekreativnih dejavnostih, o delu v proizvodnji so spodbudile psihoterapevte k razmišljanju o možnostih grupne psihoterapije, socialne delavce pa k uvajanju grupnega dela v metode socialnega dela. To je bil proces, ki je pripeljal k nekaterim posplošitvam o interakcijah med ljudmi ožjih grupah, zlasti med obema svetovnima vojnama, predvsem pa od leta 1930 dalje. Zaradi dinamike ekonomskega in družbenega življenja pa je ta proces pomemben in postaja še pomembnejši iz tehle razlogov:

— Število družbenih skupnosti, v katere se vključuje posameznik, postaja večje, udeležba posameznika v njih pa kratkotrajnejša in zato manj intenzivna. S tem se občutja osamljenosti povečujejo.

— Vrednote različnih družbenih skupnosti in njihove aspiracije so različne. Človek v njih sam išče samega sebe.

— Zaradi tega, zaradi historično pridobljenih predsodkov in stereotipov postaja avtentična komunikacija med ljudmi čedalje bolj ovirana.

— Sodobna komunikacijska sredstva ljudi po eni strani med seboj bolj povezujejo, po drugi pa posameznika vse bolj izolirajo in pasivizirajo (tisk, radio, televizija, glasba ipd.). Na njegove zmogljivosti delujejo parcialno in enostransko, večidel brez vzratnega učinka. V teh komunikacijah človek ni udeležen aktivno s svojo celovito osebnostjo, vsekakor ne tako kot v živem pogovoru.

— Odgovornost posameznika za njegove izbire in odločitve postaja v hitro razvijajoči se družbi manjša zaradi atomizacije družbenih skupnosti, katerim pripada, zaradi mobilnosti prebivalstva, zaradi bolj pogostega kolektivnega odločanja in tudi zaradi posledic determinističnih filozofskih nazorov.

— Znanstvenih spoznanj in tehničnih veščin je čedalje več, strokovnjaki jih obvladajo le deloma (problem specializacije in celote). Grupe različnih strokovnjakov (oziroma specialistov) imajo večje možnosti za spoznavanje in obvladovanje celote kot posamezniki.

Vse to je posledica sprememb, ki nastajajo v družbeni in človeški eksistenci. Tako se je po drugi svetovni vojni začelo grupno delo uveljavljati tudi v strokovnih grupah, v upravnem življenju, v ekonomsko-socialnih akcijah (zlasti v lokalnih skupnostih), v samoupravljanju in podobnem.

Nekateri pisci menijo, da obsegajo teoretične posplošitve, ki veljajo bolj ali manj za grupno delo nasploh: etične vrednote, koncepte, principe delovanja in tehnike.² Po našem mnenju etične vrednote in koncepte implicirajo cilji, katerim je grupno delo namenjeno.³ Vsako grupno delo kot metoda je namreč usmerjeno k določenemu cilju.⁴ Tako cilji ne morejo biti enaki za grupno delo, namenjeno storilnostnim akcijam (vprašanje je tudi, za kakšno storilnost in za kakšno akcijo gre), in za grupno delo, ki naj pospešuje osamosvajanje osebnosti v okviru razvojne dinamike grupe (npr. psihoterapija in grupno socialno delo), čeprav je mogoče v nekaterih primerih spojiti tudi več ciljev hkrati. Glede na to so verjetno različne tudi tehnike dela. Pač pa so vsem metodam grupnega dela skupni nekateri principi, kakor npr.:

— da lahko nekatere človeške potrebe zadovoljujejo le družbene skupnosti (občutja varnosti, doživljanje uspeha, občutja lastne vrednosti in podobno);⁵

— da je treba pri grupnem delu upoštevati psiho-, sociodinamske, ekonomske in kulturne dejavnike;

— da je treba priznavati in spoštovati razlike med ljudmi in njihovimi stališči in

— da ima pospeševanje odprtih komunikacij med ljudmi poseben pomen za doseganje individualnih in grupnih ciljev.⁶

3. Konceptualni problemi

V družbenih procesih se uresničujejo ljudje v svoji celovitosti, s svojim temperamentom, značajem, z intelektualnimi in drugimi sposobnostmi, z interesi, s svojim nagonским in čustvenim svetom, protislovni sami v sebi, dobri in slabi hkrati. Načrtovalne zmogljivosti, ki so človeku imanentne, so zato prisotne v družbenih procesih le deloma, razumnost delovanja je omejena z dometom vsakokratnih spoznanj in predvidljivih možnosti, ovirana z različno stopnjo družbene zavesti, s historično pridobljenimi predsodki in s tem, da je razum nasploh le eden med dejavniki, ki pogojujejo človekovo ravnanje. Kot je protisloven človek sam v sebi, tako je protisloven tudi družbeni razvoj, ki hkrati presega poprečne zmogljivosti ljudi in za njimi zaostaja.

² Schiller, str. 91.

³ Tako tudi Konopka, str. 78.

⁴ To poudarjajo vsi citirani pisci, Hofstätter pa pravi, da so večinoma vse grupe razen družinske usmerjene k doseganju določenih ciljev. V težnji po doseganju ciljev se človek tudi razlikuje od živalske horde (str. 20).

⁵ Čeprav se v sodobni družbi stopnjuje mobilnost ljudi in grupe relativno hitro razpadajo, omogočajo človeku taka doživetja v eni grupi lažje in hitreje vključevanje v druge grupe.

⁶ Nekateri pisci razčlenjujejo principe grupnega dela bolj podrobno, vendar predvsem v zvezi s specifično vrsto grupnega dela, kot npr. grupno delo v okviru socialnega dela. Glej npr. Konopka, str. 230.

Tako nobena človeških zamisli ne vnaša v družbeno stvarnost samo pozitivne učinke, temveč vsebuje v samem zametku nevarnosti, da bo drugače razumljena, kot je bila zasnovana, da bo slej ko prej postala odtujena prvotnemu namenu, ali vsaj to, da bodo posledice inovacij dobre, pomanjkljive in slabe.

Enostransko razmišljanje o možnih posledicah novosti v spletu družbenih interakcij, ki naj bi bile predvsem pozitivne, je posledica pred nekaj sto leti spočete, tedaj progresivne vere v domet človeške razumnosti. Te pa danes, spričo novih spoznanj o človeku in družbi, zaradi razvoja novih znanosti ni več upravičena. Dogajanja v času francoske revolucije in po njej so bila prvi demanti racionalističnih pričakovanj.

Kar velja v globalnih družbenih okvirih, velja tudi v posameznostih. Zato znanstveno ni upravičeno razmišljati o činkih človeškega ali družbenega delovanja samo enosmerno, prav gotovo pa ne potem, ko je bil neki koncept že preskušen v družbeni praksi. Odločitve o tem, ali naj se za neko novost zavzemamo ali ne, naj bi bile tedaj utemeljene v bilanci med pozitivnim in negativnim in v zavesti, da je to, kar vemo, kar smo zmožni spoznati in predvideti v določenem trenutku, le del resnice, ki takšna kot je, sama po sebi postavlja iščočemu človeku vedno nova vprašanja. »Situacija nedokončnosti je organska in konstitutivna situacija človeškega življenja in vse druge dokončnosti — razen smrti — so samo privid.«⁷

Definicij o grupnem delu je več. Ena se nam zdi sprejemljiva, in sicer ta, da pomeni grupno delo mobilizacijo vseh sil, ki so v življenju grupe prisotne, za to da bi se lahko osebnostne in družbene zmogljivosti posameznika in grupe čimbolj uveljavile.⁸ Prednosti grupnega dela so, da omogoča s pomočjo verbalnih komunikacij prisotnost udeležencev njihovi celovitosti, hkrati pa jih povezuje tudi emocionalno. Dialog med Jaz in Mi omogoča primerjavo različnih stališč,⁹ posledica tega pa je priznavanje in spoštovanje razlik med ljudmi. To dejstvo je samo po sebi pomembno za razvijanje družbene solidarnosti. Tako doživlja tudi posameznik samega sebe v interakciji z drugimi. To, da posameznik spozna različna možna stališča, pomeni zanj več možnosti izbire, osvobaja ga stereotipov in predsodkov. Odločanje postaja spričo tega morda težje, toda bolj utemeljeno in pomeni s tem prevzemanje odgovornosti zase in za druge.¹⁰ Akumuliranje in izmenjava stališč in informacij omogočata spričo sodobnih specialnosti širše razumevanje družbenih dogajanj, večjo moč grupe v primerjavi s močjo posameznika in zavest o moči družbene koherentnosti.

⁷ Kolakovski, str. 199.

⁸ Schiller po »Bericht aus dem Nachbarschaftsheim v Nachrichten aus dem Pestalozzi-Fröbel-Hause«, str. 48.

⁹ Lifton, str. 4.

¹⁰ Lifton, str. 2.

Z razvojem grupne dinamike izgublja posameznik občutja osamljenosti, njegova stališča nalete na emotivno referenco pri drugih članih grupe, občutja varnosti mu omogočajo večjo osebnostno trdnost. Če je grupa usmerjena k družbeni akciji, je akcija posledica grupnega precesa in zato bolj učinkovita kakor preglasovanje, pri katerem člani, ki se ne strinjajo, hromijo izvedbo akcije.

To bi bili pozitivni vidiki grupnega dela. Ko govorita Cartwright in Zander o različnih pojmovanjih grupnega dela, delita le-te glede na pisce, ki se ukvarjajo s filozofskimi vprašanji o odnosu človeka do družbe, v dvoje nasprotujočih si pojmovanj.

»Po enem pojmovanju se pričakuje, da bo grupa opravila stvari, ki jih ne more opraviti človek sam, oziroma da bo nadzorovala njegove agresivne, samoljubne in izkoriščevalske zmožnosti. Brez kooperacije, družbene organizacije in grup različnih vrst človek ne bi bil sposoben ohraniti se biološko; brez grupnih standardov, družbenih vrednot, zakonov in drugih sredstev družbene kontrole civilizacija ne bi bila možna.

Po nasprotnem mnenju je človek po svoji naravi dober, družbene organizacije vseh vrst pa so slabe. Država, organizacija ali grupa le ovirajo in korumpirajo ljudi. Grupe zahtevajo slepo konformnost, pospešujejo mediokriteto, pospločujejo regresivno odvisnost in vztrajno ter iracionalno težijo k statusu quo . . .

Obe mnenji se opirata na prepričljive dokaze. Edina njuna napaka je enostranost. Posledica ekskluzivnega poudarjanja patoloških ali konstruktivnih lastnosti je močno popačena podoba o stvarnosti . . .« pravita omenjena pisca.¹¹

Podrobnejši ugovori proti posameznim teoretičnim posplošitvam o grupnem delu pa bi bili:

Cilji grupnega dela:

Nekateri med starejšimi pisци so vzeli družbeno realnost kot danost, s katero morajo računati posamezniki in družbene skupine in se ji prilagoditi (npr. Kleinova, Fenton).¹² Očitek takemu konceptu grupnega dela je, da je to manipulacija z ljudmi, usmerjena k ciljem, ki so zunaj grupe, npr. k ohranjanju statusa quo. V isti sklop ugovorov se uvršča ugovor funkcionalizma (zlasti v zvezi z grupnim delom v proizvodnji), ki služi zahtevam industrijske družbe.¹³

Sodobnejši pisци, ki se ukvarjajo s problemi grupnega svetovanja, se opravičenosti tega očitka zavedajo. Zato se zavzemajo za oboje: za spreminjanje družbenega sistema, za spoznanje, da spreminjanje dela ni možno brez spreminjanja celote po eni strani, hkrati

¹¹ Cartwright and Zander, str. 34, 35.

¹² Klein, str. 21, 123; Fenton: Intriduction, str. 9; Fenton: Handbook, str. 2, 3, 18.

¹³ Negt, str. 5.

s tem pa po drugi strani tudi za grupno delo (npr. MacLennan in Felsenfeld).¹⁴

Ena temeljnih premis grupnega dela je sprejemanje ljudi takih, kakršni so na začetku grupno dinamičnega procesa, in takih, kakršni postajajo v tem procesu. Po mnenju Marcuseja pomeni lahko tak prijem paraliziranje družbenih konfliktov in avtentične opozicije.¹⁵

Takih in podobni očitki so zelo pomembni in jih je treba upoštevati. Utemeljeni so, kadar so cilji grupnega dela takšni, kot jih imajo v mislih ti pisci. To pa pomeni, da je treba cilje grupnega dela ob vsakem konkretnem primeru posebej opredeliti. Kakor je mogoče moderne naravoslovno tehnične inovacije uporabljati človeku v korist ali v škodo, tako je mogoče uporabljati tudi znanje o človeku in družbi samemu v prid ali v škodo. Nobenega dvoma ni, da človek lahko izkorišča vsa sredstva, ki morejo vplivati na psiho ljudi (vzgojo, didaktiko, vse vrste terapij in svetovanj, beletrijo, avdivizionalna sredstva, množična komunikacijska sredstva, psihično in fizično prisiljevanje s kaznovanjem ipd.), za spreminjanje ljudi. Sama po sebi so vsa ta sredstva manipulativna v tem smislu, da so naravnana k določenim ciljem (lahko tudi za človeka osvobajajočim). Zato poglavitni problem ni v odpravi vseh teh sredstev. Ne samo, da bi bila taka težnja čisto nerealna, v skrajni posledici bi pomenila tudi popolno osiromašenje človeka in konec kulture. Osrednji problem sodobne družbe in znanosti je lahko le v iskanju in opredeljevanju ciljev vsakokratnega človeškega delovanja v kontekstu celovitosti, kakor je človek lahko dojame. Vprašanje je, ali uporaba teh sredstev v konkretnem primeru vodi k osvobajanju človeka ali ne.

Morda spada v ta sklop ugovorov tudi pomislek, da se je grupno delo razvilo v ZDA in da v bistvu pomeni pragmatistično prilagajanje ameriškim razmeram, kar za Evropo ni sprejemljivo. Nekateri pisci odgovarjajo na ta očitek, da je konceptualna zamisel grupnega dela nastala v Evropi in da so jo v ZDA razvijali zlasti nemški in avstrijski izseljenci (npr. Kurt Lewin, Karl Mannheim, Erich Fromm, Fritz Redl, Herta Kraus, Gisela Konopka, Walter Friedländer, J.L. Moreno).¹⁶ Zakaj so ti pisci naleteli za svoje ideje v ZDA na večjo odmevnost kot drugje, je drugo vprašanje. Res je namreč, da so od 30 let dalje ZDA pomenile zatočišče za znanstvenike iz fašističnih in nacističnih evropskih dežel in da so ideje po tem času v ZDA predvsem odtekale in se šele po drugi svetovni vojni polagoma vračajo v Evropo.

Ker pa je evropski človek skeptičen do ameriškega pragmatizma, je tudi previden pri uvajanju novosti, ki so nastale na drugem kontinentu. Toda ne samo to. Grupno delo izhaja iz spoznanja o koristnosti verbalnih komunikacij med ljudmi. Teže se uveljavlja v de-

¹⁴ MacLennan and Felsenfeld, str. V, 3, 45.

¹⁵ Marcuse: »Čovek jedne dimenzije«, str. 35, 110.

¹⁶ Schiller, str. 10, Moreno, str. III.

želah, kjer so ljudje manj komunikativni. L. Arn in C. Perris nava-
jata npr. Hardinga (1951) in druge, ki so mnenja, da je ena pogla-
vitnih ovir za širjenje ideje o pomenu grupnega dela na Švedskem
osebnostna naravnost Švedov, ki je zlasti v severnem delu dežele
taka, da Šved težko razkriva svoja čustva drugim ljudem.¹⁷ V zvezi
s pomisleki, ali sprejemati novosti iz ZDA ali ne, pa se nam dozdeva
sprejemljivo stališče Shillerja, ki pravi: »Opravičevati nepredelana
občutja in resentimente s stvarnimi razlogi in niti znanstveno niti
človeško sprejemljivo.«¹⁸

Etični problemi

Ameriško združenje socialnih delavcev je l. 1951 postavilo taka
etična načela za socialno delo nasploh (in s tem tudi za grupno delo):

1. neomajno zaupanje v dostojanstvo, vrednost in ustvarjalno
moč posameznika;

2. neomajno prepričanje o njegovi pravici, da lahko ima svoje
lastno mnenje in da ga lahko izraža ter se po tem mnenju ravna
vse dotlej, dokler s svojim vedenjem ne ograža pravic drugih;

3. nesporno prepričanje o imanentni in neodtujljivi pravici vsa-
kega človeka, da uresničuje svojo lastno usodo v okviru progresivne,
toda stabilne družbe.¹⁹

Pomisleki etične narave proti grupnemu delu so, da je težnja
po odprti diskusiji lahko napad na intimno sfero človekove osebnosti²⁰
in ena izmed možnosti za kontrolo nad ljudmi. Na to se navezuje
tudi problem tajnosti zaupnih izpovedb, ki drugače zavezujejo
strokovnjaka kakor druge udeležence grupe.²¹ Odgovor na te pomi-
sleke bi bil, da ima tudi grupno delo, tako kakor vsako drugo delo,
določene meje. Delo s posameznikom je neogibno dopolnilo grup-
nega dela vselej, kadar za to nastane potreba.

K tem pomislekom bi lahko dodali še, da imajo eksperimenti
z ljudmi, če jih ti sami ne želijo, če zanje niso motivirani, če zanje
ne vedo in se zanje sami ne odločajo, majhno znanstveno vrednost,²²
če pa so jim v škodo ali so jim nevarni, sploh niso dovoljeni.

Problemi v zvezi s principi grupnega dela

Kakorkoli je res, da grupni proces lahko ustreza nekaterim ima-
nentnim človeškim potrebam in jih zadovoljuje, se je treba zavedati
tudi, da ne more zadovoljevati vseh človeških potreb in je zato nje-
gov domet omejen.

¹⁷ Arn and Perris, str. 393.

¹⁸ Schiller, str. 10.

¹⁹ Po Schillerju, str. 58.

²⁰ Harrison, str. 32.

²¹ Kleinsorge, str. 435.

²² Moreno, str. VII.

Čeprav je treba pri obravnavanju osebnosti in grupe upoštevati psiho-, sociodinamske, ekonomske in kulturne dejavnike, pa teh dejavnikov ni mogoče razumeti v naravoslovnem smislu vzroka in posledice, temveč je treba upoštevati človeka kot aktivno, ustvarjalno bitje.²³

V zvezi z upoštevanjem in spoštovanjem razlik med ljudmi je pomemben ugovor Marcuseja, da je to stališče naklonjeno nevtralnosti, ki nima nič skupnega z osvobajanjem »nevezanega, kritičnega, radikalnega mišljenja in novih intelektualnih in nagonskih potreb...«²⁴ Glede na ta pomislek je treba povedati dvoje stvari. Predvsem je grupno delo samo po sebi dinamično približevanje določenemu cilju, ki ni brezbarven in mirujoč. Ta cilj je, kot bomo videli kasneje, odvisen med drugim tudi od poprečne zmogljivosti članov grupe. Poleg tega pa družbenih sprememb ne dosegamo le v dimenzijah radikalnih dialektičnih nasprotij, temveč tudi s pomočjo organskega razvoja in premagovanja konfliktov na višji ravni. Mnenja smo torej, da obstajajo grupe, ki imajo specifične cilje, ki lahko odigrajo v celoti pozitivno in progresivno vlogo med drugim tudi zato, ker »ne ogrožajo celote«, kar priznava Marcuse sam.

V isto kategorijo lahko uvrstimo nevarnost pragmatizma tedaj, če pojmujeemo demokratična pravila igre zgolj instrumentalno (Schiller po Deweyu).²⁵

Pospeševanje odprtih komunikacij med člani grupe pa ima negativne in pozitivne učinke hkrati. Individualnost posameznika in njegove specifične aspiracije se lahko v težnji po asimilaciji z grupo razblinijo. »Kolikor bolj se posameznik zaveda prisotnosti drugih, toliko več truda vloži v to, da se dobro vede... To, kar posameznik želi, je zlasti, da ga upoštevajo tisti, ki jih cenijo. Zaradi tega se bo prilagajal njihovim pričakovanjem. Če ti ne delajo trdo, zakaj bi trdo delal sam?... Ker se je lažje prilagoditi obstoječemu vedenju kot uiti utrjeni praksi, kar bi moral biti ideal, bo vedenje novega člana grupe uravnavala poprečna predstava (ali dejavnost) grupe ki je lahko, ni pa nujno idealna... Tako lahko grupni pritisk onemogoči posamezniku, da bi našel pravilno rešitev, včasih ga podpre v napačni rešitvi... Pripravi ga lahko do tega, da začne dvomiti o očitni pravilnosti svojih stališč... Učinek grupnega dela je redukcija deviacij okrog poprečja« (negativnih in pozitivnih).²⁶

To je verjetno problem, ki je grupnemu delu imanenten. Pospeševanju izjemnih ustvarjalnosti in angažiranosti grupno delo samo po sebi ni namenjeno, čeprav lahko v posebnih primerih služi tudi takim namenom. Toda to so primeri posebnih grup ali pa posebnih,

²³ Schiller, str. 31.

²⁴ Marcuse: »Ideen zu einer kritischen Theorie der Gesellschaft«, str. 179.

²⁵ Schiller, str. 31.

²⁶ Klein, str. 80, 83. Štajnberger meni, da je nagnjenost h konformizmu relativno stalna človekova karakteristika, ki prihaja do izraza v najbolj različnih življenjskih situacijah (str. 177). Glej tudi Rakić, str. 47–51; Rot; Fromm.

izjemnih osebnosti, kot vodij grup (na področju našega dela npr. Makarenko, Eichhorn, Redl, A. S. Neil ipd.). Praviloma zavzetost članov grupe za cilj ne more preseči zavzetosti vodje. Če jo preseže, se tak član polagoma iz grupnega procesa izloči, se v svojih aspiracijah in razvoju ali popolnoma osamosvoji ali pa oblikuje novo grupo dinamike. Problem je le v tem, da pomeni popolna osamosvojitve lahko osamitev, kar je ne samo uspeh, temveč tudi breme. V zadnji konsekvenci »vsebuje potencirani individualizem nevarnost, da se grupa spremeni v množico«. ²⁷

Problemi tehnik grupnega dela

Ti problemi so: neomajno zaupanje v metode dela, ki postaja dogma in si prilašča totalno zmogljivost, ²⁸ fetišizacija metod kot ideologija, ²⁹ postopno prehajanje v rutinstvo in možnost teroriziranja članov zlasti v primerih, če se grupa čuti ogroženo. ³⁰

To so nekateri izmed problemov, ki terjajo osveščenost tistih, ki se za grupno delo zavzemajo, in tistih, ki ga v načelu odklanjajo.

4. Sklep

Če sem rekla na začetku, da je poseben problem za teoretičnega delavca med drugim tudi iskati komunikacijo s prakso, potem sem dolžna odgovoriti na vprašanje, ali se je delavcem našega inštituta to doslej posrečilo. Na to vprašanje bi težko odgovorila docela pritrdilno. Če pa se zamislim nazaj v preteklih 17 let, v spremembe, ki so se v tem času zgodile v naši praksi (pedagoški, pri socialnem delu, v zakonodajni, pravosodni in družbeno preventivni praksi) mimo nas in tudi z našo pomočjo, potem se mi dozdeva, da naše ideje v družbeni praksi niso ostale čisto brez odmeva. K tej odmevnosti pa, kakršnakoli že je, je posebno prispevala tudi komunikacija s pomočjo grupnega dela.

Glede na cilje, ki jih želi uresničevati naš inštitut, menim, da nismo nikoli težili k ohranjanju statusa quo, pa čeprav smo se zavzemali za evolutivni način spreminjanja obstoječega; da z našim načinom dela nismo kršili etičnih načel in smo želeli spoštovati teoretična načela, iz katerih grupno delo izhaja. Tudi mi pa se nismo mogli izogniti tistemu učinku grupnega dela, ki pomeni »redukcijo deviacij okrog poprečja«, vsaj ne v času grupno dinamičnih procesov. Ugotavljamo pa, da je pozneje, pri praktičnem delu, nekaterim posameznikom uspelo seči čez tako postavljene okvire.

Grupno delo je danes na Slovenskem ena izmed delovnih metod v vzgojnih zavodih, v nekaterih centrih za socialno delo, v psi-

²⁷ Battegay, I, str. 9, 47.

²⁸ Schiller, str. 31.

²⁹ Negt, str. 13.

³⁰ Klein, str. 69, 99.

hiatričnih ustanovah (kjer se je razvilo na pobudo psihiatrov in kliničnega psihologa ne glede na prizadevanja inštituta), je učni predmet v višji šoli za socialne delavce, nekateri predavatelji pa ga uporabljamo pri pedagoškem delu s študenti ter na občasnih seminarjih. Vsekakor je posredno prisotno tudi na vseh strokovnih posvetih in tistih ožjih sestankih, ki so namenjeni problemom socialno pedagoške narave.

LITERATURA

ARN L. and PERRIS G.: Mentalhygienic Aspects of Group Therapy, v *Information und Rehabilitation in Group Psychotherapie*, Verl. der Wiener Medizinischen Akademie, Vol. I, Wien 1968, str. 393 i. sl.

BATTEGAY Raymond: *Der Mensch in der Gruppe*, Band I, II, Verl. Hans Huber, Bern und Stuttgart 1968.

BION W. R.: *Experiences in Groups*, Tavistock Publications, London 1961.

GARTWRIGHT Dorwin & ZANDER Alvin: *Group Dynamics*, ROW, Peterson & Comp., Evanston, Illinois-Elmsford, New York, 2nd ed., 1962.

FENTON Norman: *A Handbook on the Use of Group Counseling in Correctional Institutions*, Institute of the Study of Crime and Delinquency, Sacramento, California, 1965.

FENTON Norman: *An Introduction to Group Counseling in State Correctional Service*, The American Correctional Association, New York 1958.

FROM Erich: *Bekstvo od Slobode*, Nolit, Beograd 1964.

HARRISON Roger: *Some Criteria for choosing the Depth of Organizational Intervention Strategy*, v *Information und Rehabilitation in Group Psychotherapie*, Verl. der Wiener Medizinischen Akademie, Vol. I, Wien 1968, str. 25 i. sl.

HOFSTATTER R. Peter: *Gruppendynamik — Kritik der Massenpsychologie*, RORORO, München 1957.

KLEIN Josephine: *The Study of Groups*, Routledge and Kegan, London, 3rd Ed., 1967.

KLEINSORGE Hellmuth: *Medizinisch-Juristische Probleme bei der Gruppentherapie*, v *Information und Rehabilitation in Group Psychotherapie*, Verl. der Wiener Medizinischen Akademie, Vol. I, Wien 1968, str. 435 i. sl.

KOBAL M.: *Kontraverzna uloga terapeuta u grupnom radu s disocijalnim maloljetnicima v delu: Grupna psihoterapija*, II. Jugoslovenski psihoterapijski seminar, Mokrice, 3.—5. 6. 1968, izd. Sekcija za psihoterapiju Zbora liječnika Hrvatske i »Lek«, tvornica farmaceutske i kemijske proizvoda, Ljubljana, str. 63—67.

KOLAKOVSKI Lešek: *Filozofski eseji*, Nolit, Beograd 1964.

KONOPKA Gisela: *Soziale Gruppenarbeit: ein helfender Prozess*. Verl. Julius Beltz, Weinheim-Berlin-Basel, 2. Aufl., 1969.

LIFTON M. Walter: *Working with Groups*, John Wiley and Sons, New York-London-Sydney, 2nd Ed., 1966.

McCLENNAN W. Beryce and FELSENFELD Naomi: *Group Counseling and Psychotherapy with Adolescents*, Columbia University Press, New York-London 1968.

MARCUSE Herbert: *Čovjek jedne dimenzije*, Veselin Masleša, Sarajevo 1968.

MARCUSE Herbert: *Ideen zu einer kritischen Theorie der Gesellschaft*, Suhrkamp, Frankfurt am Main 1969.

MORENO J. L.: *Introduction to IV. International Congress in Group Psychotherapy*, v *Information und Rehabilitation in Group Psychotherapie*, Verl. der Wiener Medizinischen Akademie, Vol. I, Wien 1968, str. III. i. sl.

NEGT Oskar: *Soziologische Phantasie und exemplarisches Lernen*, Europäische Verlagsanstalt, Frankfurt am M. 1968.

RAKIC B.: *Vaspitno delovanje u malim grupama*, Zavod za izdavanje udžbenika, Sarajevo 1967.

ROT dr. Nikola: *Uticaj mišljenja većine na stepen uverenosti sudova različite psihološke strukture*, Sociologija, Beograd 1960, 1.

SCHILLER Heinrich: Gruppenpädagogik (Social Group Work) als Methode der Sozialarbeit, Haus Schwalbach, Wiesbaden-Dotzheim, 3. Aufl., 1966.

STAJNBERGER Ivan: Rukovođenje grupom, v delu: Rot dr. Nikola in ostali: Socijalna psihologija, Rad, Beograd 1968, str. 161—209.

Emil Milan Pintar

UDK 001.89(497.12)

Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike*

1. S skepso se spuščam v vsako novo analizo raziskovalne dejavnosti v SR Sloveniji in v vsako primerjavo našega stanja z raziskovanjem in razvojem (R and D) v drugih, nam bolj ali manj podobnih družbah. Zanj je nekaj tehtnih razlogov:

1. 1. Raziskovalna dejavnost je le navidezno samo eden izmed relativno samostojnih sektorjev družbe, podsistem zapletenega družbenega organizma. Bolj kot lastna struktura ta »sektor« namreč opredeljuje njegovo »relevantno okolje«, ki ga sestavljajo tako karakterne poteze celotne družbe kot tudi njena zunanja razmerja. Še mnogo več: celoten kompleks raziskovalne dejavnosti moramo razumeti kot organiziran napor, s katerim družbe iščejo zadovoljive odgovore in ustrezne rešitve za vprašanja in probleme, ki jih poraja čedalje bolj vrtoglavi razvoj. Raziskovalna dejavnost je način mišljenja, bivanja. Je obenem poskus, da se sama ta ekspanzija ujame v racionalne omejitve.

Vendar pa v analizah RD vse prevečkrat zajemamo le direktni input (kadrovske in materialne resurse), raziskujemo le interno sredino tega »sektorja« (strukturo) in iščemo načine za povečevanje neposrednega outputa, tj., rezultatov RD v vseh pojavnih oblikah — od invencije (odkritja, teoretičnega spoznavanja) do inovacije (uporabne novosti). Zunaj interesnega polja s tem ostaja tisto, kar je v resnici primarnejše, čeprav se »sektorju RD« kaže zgolj kot »družbeni referenčni okvir« (approach): socialno-ekonomska struktura družbe v celoti, njena psihosocialna klima, logika njene kadrovske politike, mobilnost itd.

* Tekst je nekoliko popravljen izvirček (peto poglavje) obsežnejše študije, ki jo je po naročilu raziskovalne skupnosti Slovenije pripravila skupina: ing. Marko Kos, ing. Milan Slokan, Rasto Mačus, Andrej Klemenčič in Milan Pintar. Študija ima naslov: Razvojno delo in RSS.

Dejansko je to metodološki problem; njegove posledice se kažejo v manjši znanstveni vrednosti dobljenih rezultatov, v njihovi parcialnosti in pogosto celo neuporabnosti. Še mnogo bolj pa so zanimivi vzroki te »metodološke napake«, ki le deloma temelje v nerazvisti te nove »znanosti o znanosti« (science of science), (v tistem torej, kar dr. Stevan Dedijer imenuje mehko znanosti), mnogo bolj pa v prevladi interesov tistih, ki jim samostojnost sektorjev ustreza — bodisi zato, ker iz te »osamosvojene parcialnosti« ni vrnitve v razmislek o družbi in njeni ustreznosti v celoti, bodisi zato, ker ta »samostojnost« zagotavlja udobno svobodo — mnogo pravic in malo dolžnosti.

1. 2. Skupni imenovalac številnih procesov v modernih družbah bi lahko imenovali »ekonomizacija«: njegova podlaga, izražena v prioriteti vprašanja o »učinkovitosti« slehernega dejanja, slehernega napora in dejavnosti nas vzpodbuja k ustanavljanju služb za spremljanje in merjenje učinkovitosti posameznih družbenih procesov. Tako tudi v znanosti; toda ker ni izdelana zadovoljiva metodologija merjenja (ta pomanjkljivost je prav tako organizacijsko-tehnične, ali celo politične kot znanstveno-teoretske narave), obseg surovih podatkov narašča z vrtoglavo naglico. Veliko teh podatkov je nepomembnih, številni so vznemirljivi le zato, ker razkrivajo novo in skrivnostno; toda nekateri izmed njih so izjemnega pomena, saj določajo tako dimenzije sedanjega sveta kot tudi trende njegovega spreminjanja. V parcialni analizi sedanjega stanja in gibanj »posebnega sektorja« pa teh podatkov praviloma ni moč osamiti in ovrednotiti. Njihova relevantnost bi se izrazila le v modelu globalne orientacije, ki pa ostaja daleč zunaj sedanjih možnosti.

1. 3. Tretji izvor moje skepse tiči v spoznanju, da je skupna količina družbene ustvarjalne energije lahko večja od vsote ustvarjalne energije vsakega posameznika v družbi, lahko pa tudi neprimerno manjša. Večja je le s pogojem, da je organizirana v sistem, v katerem lahko vsak posameznik večji del svoje ustvarjalnosti nameni iskanju, ustvarjanju in oblikovanju novega znotraj skupnega, vendar zelo široko opredeljenega koncepta. V številnih sistemih pa je obsežen del ustvarjalne moči posameznika usmerjen na ohranjanje individualnega položaja, torej zoper druge, in skupna družbena energija je minimalna. S tem pa je minimalizirana tudi možnost za dejansko, vsebinsko spreminjanje obstoječega stanja. Kljub tej statističnosti je družbena struktura nestabilna in plen neprestanih reorganizacij na isti ravnini.

V fragmentih, pripravljenih za kasnejše globalno oblikovanje nacionalne raziskovalne politike, bom poskušal preseči vse tri izvire subjektivne skepse. To pa me opredeljuje v temle:

— uporabljeni podatki še ničesar ne dokazujejo, temveč le ilustrirajo misli o sedanjem stanju in usmeritvi. Na današnji stopnji primerljivosti so lahko empirični podatki odločilni le v kontekstu globalnega programa, ne pa v naznačevanju kvantitativne različnosti;

— iz področja raziskovanja kot sektorja ali subsystema se bo morala misel nenehno vračati na sistem v celoti, ne da bi s tem menjala ravnino, temveč, da bi jo opredeljevala. Implicitno, čeprav nezadostno in včasih neutemeljeno, nastaja pri tem skica globalne usmeritve;

— na ravnini surovih podatkov je niz specialnih presekov dinamične strukture neskončen, omejuje ga le tehnologija analiziranja. Vedno znova lahko iščemo še te ali one »specialne poglede« in kvalifikacije podatkov. S tem postajam nezainteresiran za neskončnost tega kvantitativnega niza in prisiljen sem, da v kontekstu globalne usmeritve izdvojim karakteristična razmerja in jim zaupam opredeljujoč pomen, četudi jih včasih ni mogoče kvantitativno precizno izmeriti.

2. V zakonu o raziskovalni dejavnosti (Uradni list SRS, št. 26/70), v statutu Raziskovalne skupnosti Slovenije in v nekaterih gradivih, ki so jih pripravili ali sprejeli organi RSS (gradivo RSPK: Osnovne karakteristike razvoja znanosti v Sloveniji v letih 1971 do 1975, gradivo RSS: Sistem financiranja iz sredstev SKB, RSS) je jasno določeno, da mora RSS skrbeti za razvoj raziskovalnega dela v celoti, raziskovalno delo pa je opredeljeno kot fundamentalno, aplikativno in razvojno delo,¹ torej z enako vsebino, kot jo vsebujeta angleška ali francoska oznaka R&D, ki jo navadno prevajamo kot RR — raziskovanje in razvoj. S sistemom sedanje organizacije v SR Sloveniji so zbrana družbena sredstva za R&D v skladu Borisa Kidriča, raziskovalna skupnost pa je zadolžena, da oblikuje ustrezno raziskovalno politiko.

Intencija vseh teh normativnih aktov je jasna: vzpostaviti pogoje, v katerih bo mogoče oblikovati kompleksno raziskovalno politiko in zadolžiti zanjo poseben organ, RSS.

Ta raziskovalna politika naj bi organsko povezovala temeljno raziskovanje (raziskovanje, katerega cilj je teoretično spoznanje) z razvojem (raziskovanjem, katerega cilj je proizvodnja in uporaba novih produktov) in tako vzpostavila inovacijsko verigo kot podlago za dinamičen sistem družbenega razvoja; za tako raziskovalno politiko pa citirani zakon zavezuje en sam organ, ki mu daje na razpolago vsa danes v ta namen določena družbena sredstva: raziskovalno skupnost.

Ne da bi poskušali kritično opredeljevati sedanjo realizacijo tako zasnovane raziskovalne politike, nas hotenje, ki je vodilo

¹ Seveda se tu ponovno zastavlja vprašanje, ali je tako razlikovanje kljub ustaljenj rabi v mnogih državah (ponekod gre le za delno modifikacijo, ko med aplikativnim raziskovanjem razlikujejo še svobodno in usmerjeno aplikativno raziskovanje) v današnji orientaciji še ustrezno, saj nehote vsiljuje vrednostno razliko med »znanostjo in razvojem«. Ena izmed možnih klasifikacij, ki je v splošni usmerjenosti v inovacijsko performanso nedvomno ustrežnejša, je delitev glede na naravo cilja, ki ga želimo doseči: teoretično spoznanje, komercialni uspeh ali potrošni (uporabni) proizvod. Glej publikacijo gradiva simpozija: Rukovođenje istraživanjem i razvojem, 15—19 september 1969, Zagreb.

avtorje imenovanih normativnih aktov, sili, da poskušamo na novo opredeliti nekatera izhodišča in domneve, na katerih taka politika lahko temelji. Pri tem se predvsem javlja temeljna zahteva: razmisliti praktično razmerje in ustvarjalen, proporcionalen odnos »raziskovanja« in »razvoja« v pojmu »R&D«.

3. Prvo izhodišče je nedvomno stopnja vlaganja v R&D v odnosu na družbeni bruto produkt (GNP). Direktne primerjave podatkov nas opozorijo na tole:

3.1. Najvišjo stopnjo rasti javnih, tj. družbenih izdatkov za raziskovanje in razvoj so gospodarsko razvite države dosegle v letih 1962—1964: pri tem so letne stopnje rasti v označenih letih za posamezne države tele: ZRN (1961) — 27,8 %; ZDA (1961) — 26,4 %; Nizozemska (1963) — 25,8 %; Norveška (1964) — 29,9 %; Francija (1963) — 23,1 % itd.² Za podlago so vzete stalne cene iz l. 1961. Slovenija se s podobno stopnjo rasti seveda ne more primerjati. Ker mi uradni podatki o stopnji letne inflacije niso dostopni, je lahko izračun le približen: v tem času so naša sredstva za R&D realno naraščala v letno stopnjo rasti med 0,5 % in 6 %. Sedanja razlika v stopnji vlaganj v R&D med Slovenijo in temi državami je torej utemeljena predvsem v gibanjih v obdobju 1955—1965.

3.2. Po tem obdobju se je krivulja naraščanja vlaganja razvitih držav v R&D ublažila in v vrsti držav sredstva delo upadajo — Francija v letih 1969 in 1970 (−3,2 % in −6,0 %), Norveška v letu 1966 (−2,4 %), Švedska v letu 1968 (−10,0 %), Združeno kraljestvo v letu 1969 (−7,3 %) in seveda ZDA z največjo recesijo: 1963 (−4,2 %), 1965 (−0,3 %), 1966 (−7,4 %), 1967 (−4,5 %) in 1968 (−6,4 %). V tem času si je Slovenija z zakonom o stalnih sredstvih za financiranje raziskovalnih dejavnosti (Uradni list SRS, št. 40/1968) in dopolnili v letu 1971 sicer zagotovila minimalno realno stopnjo rasti sredstev za 2 % letno,³ ki pa je premajhna in zagotavlja za 4 % letno naraščajočemu raziskovalnemu kadru vsako leto slabše delovne razmere.

3.3. Če poleg družbenih sredstev za raziskovanje (Government expenditures — GE) upoštevamo, še sredstva gospodarstva (Business Enterprise Sector — BES) in druge vire, potem lahko po stopnji GERD (Gross National expenditures an R&D) od GNP razlikujemo tri skupine držav. V prvo skupino, ki vlaga od 1,5 — 3 % svojega GNP v R&D in jo torej smemo imenovati »države, ki svojo razvojno strategijo grade na svojem R&D« sodijo: ZDA, Francija, ZRN, Japonska, Nizozemska, Švedska in Združeno kraljestvo. Druga skupina investira v raziskovanje od 0,9 — 1,5 % svojega GNP (sem sodi tudi Slovenija): Kanada, Belgija, Norveška. V zadnjo skupino sodijo države, ki investirajo le do 0,7 % svojega GNP

² Podatki iz študije OECD: Research and Development in OECD member countries: Trends and Objectives. Str. 385. (odslej R & D in OECD)

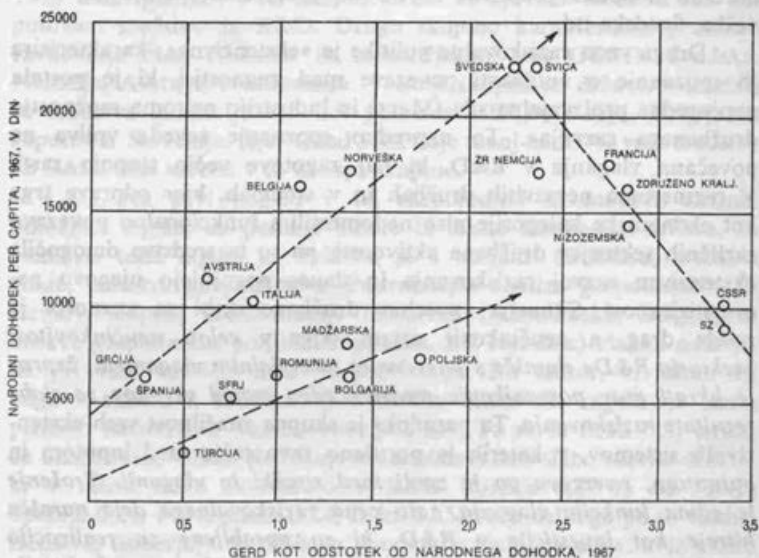
³ Glej študijo RSPK, osnovne karakteristike razvoja znanosti v SRS v letih 1971—1975, str. 10.

Tabela 1. R&D in OECD, 1971

GERD KOT % GNP — STRUKTURA VIROV

Države	Leto	Skupna GERD kot % od GNP po tržnih cenah	Vladna sredstva	Gospo- darstvo	Ostali
ZDRUŽENO KRALJESTVO	1961/62	2,27	1,31	0,92	0,05
	1964/65	2,15	1,17	0,89	0,09
	1967/68	2,24	1,15	0,97	0,12
AVSTRIJA	1963	0,29	0,12	0,10	0,01
	1967	0,58	0,22	0,33	0,01
KANADA	1963	1,07	0,57	0,35	0,15
	1965	1,29	0,66	0,41	0,22
	1967	1,44	0,77	0,45	0,22
	1969	1,67	0,90	0,50	0,27
ZR NEMČIJA	1964	1,38	0,57	0,79	0,02
	1967	1,72	0,71	0,99	0,02
GRČIJA	1964	0,15	0,12	0,03	0,00
	1966	0,17	0,10	0,06	0,01
IRSKA	1963	0,45	0,29	0,12	0,04
	1967	0,55	0,28	0,20	0,07
ITALIJA	1963	0,59	0,20	0,36	0,03
	1965	0,60	0,22	0,34	0,04
	1967	0,64	0,23	0,37	0,04
NIZOZEMSKA	1964	1,92	0,77	1,05	0,10
	1967	2,24	0,87	1,28	0,09
PORTUGALSKA	1964	0,27	0,19	0,05	0,03
	1967	0,24	0,17	0,04	0,03
ŠPANIJA	1964	0,15	0,11	0,04	0,00
	1967	0,21	0,09	0,11	0,01
ŠVEDSKA	1964	1,31	0,60	0,67	0,04
	1967	1,39	0,59	0,76	0,04
ZDA	1961/62	2,75	1,74	0,90	0,11
	1963/64	2,99	1,95	0,92	0,12
	1965/66	2,29	1,83	0,96	0,13
	1967/68	2,87	1,70	1,04	0,14
	1969/70	2,79	1,54	1,11	0,14
FRANCIJA	1961	1,38	0,89	0,45	0,04
	1963	1,56	0,99	0,51	0,06
	1965	2,04	1,32	0,63	0,09
	1967	2,21	1,44	0,68	0,09
BELGIJA	1963	0,98	0,30	0,64	0,04
	1967	0,90	0,28	0,55	0,07
JAPONSKA	1963	1,50	0,47	0,40	0,17
	1967	1,64	0,52	0,56	0,23
NORVEŠKA	1963	0,74	0,40	0,28	0,06
	1967	0,96	0,56	0,36	0,04

v raziskovanje in jih torej smemo imenovati »države, ki svoje razvojne strategije ne grade na raziskovalnem delu«. Poseben položaj med njimi (Italija, Avstrija, Portugalska, Španija, Grčija, Turčija, Jugoslavija) imata Italija in Avstrija zaradi svoje neprimerno večje vključenosti v evropsko »znanstveno tržišče« in svojih sposobnosti, da uspešno aplicirata tuje znanstveno spoznanje in tujo tehnologijo. Očitno torej ne moremo preprosto istiti stopnje investiranja v R&D s pogoji za letno stopnjo rasti GNP oziroma točneje: v nekaterih razmerah lahko z drugimi ukrepi kompenziramo nižjo stopnjo GERD⁴ (glej tabelo 1).

3. 4. Grafikon, v katerem na abscisi upoštevamo GERD v odstotku od narodnega dohodka, na ordinati pa narodni dohodek *per capita*, plastično prikazuje dve vrsti razvojne raziskovalne politike. Prvo vrsto ponazarja linija, ki povezuje štiri pare držav s kapitalistično družbeno ureditvijo: Grčijo in Španijo, Italijo in Avstrijo, Belgijo in Norveško ter Švedsko in Švico, drugi tip pa linija, ob kateri so nanizane vzhodnoevropske države: Jugoslavija, Romunija, Bolgarija, Madžarska in Poljska. Prvi tip raziskovalne politike bi

⁴ V primerih Italije in Avstrije je vrsta pogojev, ki to omogočajo: vključenost v skupni evropski trg oziroma skupni znanstveni trg, investicije tujega kapitala, ki zagotavljajo visoko stopnjo transfera tuje tehnologije, predvsem pa izredno nizka vlaganja v raziskovalne sektorje obrambe, vesolja in nuklearne energije. V celoti moramo na podlagi analize skleniti, da rasti GNP znanost ne more zagotavljati, ker je odvisna od cele vrste postavk, katerih večino lahko zajame v pojmu »družbeno-ekonomski sistem« oziroma njegovo funkcioniranje; znanost je za to rast le nujen pogoj, in sicer toliko bolj, kolikor je sistem sam usmerjen v stabilno rast.

lahko imenovali »klasični«: sredstva za GERD so neposredno odvisna od višine narodnega dohodka *per capita* in pomenijo, da je v strukturi tržnih ekonomij z razvojem naraščala potreba za znanostjo, kar je spodbudilo kapitalne investicije v R & D, hkrati pa vnaprej zagotavlja povezavo raziskovanja in proizvodnje (oziroma aplikacijo znanstvenih rezultatov tudi v upravo). Ta najpomembnejši člen inovacijske verige je pogoj visoke rentabilnosti vlaganj v R&D oziroma njihove vsakoletne ekonomske utemeljenosti. To je bilo izhodišče za oblikovanje »nacionalne razvojne strategije, ki temelji na lastnem R&D« — ki pa se je lahko uveljavilo šele v družbah, kjer je narodni dohodek približno 1500 \$ na prebivalca — Belgija, Norveška, Švedska itd.

Druga vrsta raziskovalne politike je »ekstenzivna«: karakterizira jo spoznanje o »nujnosti povezave med znanostjo, ki je postala neposredna proizvodjalna sila (Marx) in industrijo oziroma možnostjo družbenega razvoja«. To napredno spoznanje seveda vpliva na povečana vlaganja v R&D, ki naj zagotove večjo stopnjo rasti. V razmeroma nerazvitih družbah in v sredinah, kjer odprave trga kot ekonomske kategorije niso nadomestili s funkcionalno povezavo različnih sektorjev družbene aktivnosti, pa so ta sredstva omogočila ekstenziven razvoj raziskovanja in danes pogojujejo njegovo neorganiziranost. Situacija »posebne družbene skrbi za znanost« je rodila drag, a neučinkovit sistem, kjer v celoti *neučinkovitost »sektorja R&D« narašča s povečanim materialnim vlaganjem, čeprav je hkrati prav pomanjkanje sredstev eden izmed vzrokov za slabe rezultate raziskovanja.* Ta paradoks je skupna značilnost vseh ekstenzivnih sistemov, v katerih je porušeno ravnotežje med inputom in outputom, povezava pa je zgolj med stroški in vlaganji. *Trošenje je edina funkcija vlaganja, zato cena raziskovalnega dela narašča hitreje kot investicije v R&D, ki so porabljene za realizacijo temeljne tendence sistema: ekstenzivno razraščanje in revalorizacijo vlaganj z obsegom sistema.*

Grafikon kaže, da prek obeh razvojnih linij lahko potegnemo prečnico, ki povezuje države z najintenzivnejšim vlaganjem v znanosti: pri vseh je GERD več kot 2 % od narodnega dohodka: Švedska, Švica, Nemčija, Francija, Združeno kraljestvo, Nizozemska, ČSSR in Sovjetska zveza. Te družbe so na raziskovalnem področju nekakšna »razvojna fronta«. Narekujejo stopnjo vlaganja v R&D in s tem intenziteto njegovega razvoja ne glede na to, ali so sposobne vse ustvarjene rezultate tudi aplicirati. Nekatere analize kažejo, da npr. v SZ in ČSSR inovacijska veriga ni vzpostavljena v tisti meri, kot bi to dosežena stopnja znanosti omogočala ali politično izražena volja za razvojem družbe zahtevala.

Čeprav sicer je korelacija med narodnim dohodkom (ali GNP) in stopnjo vlaganja v R&D, na podlagi sedanje obdelave podatkov ne moremo preprosto sklepati, v kolikšni meri GERD vpliva na rast GNP. Prav tako je poenostavljena trditev, da je GERD odvisen

predvsem od obsega GNP in njegove stopnje rasti. Zvezo med njima lahko razumemo le kot medsebojno povratno delovanje (feed-back), pogojeno s strukturo družbene organizacije in sistema v celoti. To pa pomeni: *ne samo input v raziskovanje, temveč predvsem relevantno eksterno okolje determinira vlogo in položaj znanosti v posamezni družbi.*

4. Glede na viře GERD spet lahko po podatkih OECD oblikujemo tri skupine držav. V prvo skupino poleg nekaterih najbolj razvitih: ZDA, Francija, Kanada, Združeno kraljestvo, sodijo tudi najbolj zaostale evropske države: Portugalska in Grčija (in do leta 1966 tudi Španija); v tej skupini držav so »javna« sredstva več kot polovico sredstev za R&D. Drugo skupino karakterizira približno ravnovesje med vladnimi in industrijskimi viri GERD: Švedska, Nemčija, Avstrija, Nizozemska. V tretji skupini so države, v katerih so sredstva industrije več kot polovica GERD: Italija, Belgija in Japonska. Slovenija, kjer sklad SBK daje manj od 25 % vseh sredstev za R&D, sodi seveda v to zadnjo skupino.

4.1. Na prvi pogled v tej razporeditvi ni mogoče zaznati odločilne logike, na podlagi katere bi lahko razporejali države. In vendarle taka logika je. Prikrita je s termini: struktura, sredstva vlade, sredstva gospodarstva. Podrobnejša analiza gospodarskih sistemov, stopenj koncentracije industrije (Nizozemska, Belgija) in narave gospodarske politike (Japonska, ZR Nemčija) zlahka odkrije, da pri vseh razvitih državah prevladuje tisti sektor, ki lahko ali lažje v skladu z družbenoekonomskim sistemom zagotavlja kompleksno nacionalno raziskovalno politiko. To se še dosti bolj izrazi, če analiziramo sektor potrošnje teh sredstev: tiste slabo razvite države, ki v celoti malo investirajo v R&D (Grčija 0,17 % od GNP, Španija 0,21, Portugalska 0,24, Irska 0,55) večji del tega pa so vladna sredstva, usmerjajo ta sredstva ponovno v »sektor vlade«: to je v tisto področje, ki bi ga v naših razmerah izmenovali »samostojne raziskovalne institucije«. *Stopnja vračanja sredstev ustreza ekstenzivnosti razvoja celotnega sektorja*, ali drugače: (finančna) »samostojnost« samostojnih raziskovalnih institucij je pogosto samo drugo ime za drag in slabo učinkovit sistem raziskovalne dejavnosti.

Ustrezajoči odstotki vladnih sredstev, ki se vračajo in so trošeni zunaj sektorjev univerze in gospodarstva, so tile: Grčija 1964 — 72,2 %, 1966 — 43,4 %, Portugalska 1964 — 66,5 % in 1967 — 67,0 % itd. Šele na tej podlagi postanejo »čitljivi« podatki iz tabele 2; hkrati pa ti podatki opredeljujejo tudi slovenske razmere, *kjer iz družbenih sredstev praktično ne vlagamo v sektor gospodarstva* (institucionalizirana izjema so krediti za razvojne naloge) *oziroma vlagamo manj od 10 %*. Ena izmed posledic takega stanja (ki pa ima tudi druge vzroke) je situacija, kot jo poznamo pri nas: negospodarna znanost in neznanstveno gospodarstvo.

5. V analizi virov, iz katerih se oblikuje GERD, moramo upoštevati, da nekatere gospodarsko razvite države velik del vladnih

Tabela 2, R&D in OECD, 1971

VLADNO FINANCIRANJE R&D KOT ODSOTOTEK OD GERD

Sektor izvajanja

Države	Leto	Industrija	Vlada	Ne-profitne ustanove	Visoko šolstvo	Skupaj
AVSTRIJA	1963	8,5	9,0	0,1	22,7	40,3
	1967	5,2	9,9	0,1	25,1	38,3
BELGIJA	1963	3,3	8,4	0,4	18,4	30,5
	1967	4,4	8,0	0,3	18,7	31,4
KANADA	1963	6,1	40,2	0,0	6,8	53,1
	1965	7,4	34,3	0,0	9,4	51,1
	1967	5,2	35,0	0,0	13,2	53,4
	1969	5,3	33,9	0,0	14,7	53,9
FRANCIJA	1961	15,5	36,9	0,0	12,5	64,9
	1963	14,8	34,3	0,2	14,5	63,8
	1965	18,8	31,2	0,3	14,2	64,5
	1967	20,6	30,4	0,4	13,9	65,3
ZR NEMČIJA	1964	9,3	3,5	9,6	18,7	41,1
	1967	11,8	4,9	9,6	15,0	41,3
GRČIJA	1964	0,0	74,2	0,6	7,2	82,0
	1966	0,0	43,4	0,4	17,2	61,0
IRSKA	1963	2,8	56,7	2,9	1,6	64,0
	1967	0,7	47,2	0,0	2,7	50,6
ITALIJA	1963	0,5	22,6	0,0	10,5	33,6
	1965	1,7	24,9	0,0	9,8	36,4
	1967	1,3	25,7	0,0	8,2	35,2
JAPONSKA	1963	0,2	12,5	0,3	18,7	31,7
	1967	0,5	11,7	0,2	19,4	31,8
NIZOZEMSKA	1964	0,6	2,6	16,3	20,2	39,9
	1967	0,8	2,7	14,0	21,5	39,0
NORVESKA	1963	12,2	17,4	1,3	23,2	54,1
	1967	12,3	13,7	0,7	31,2	57,9
PORTUGALSKA	1964	0,6	66,5	0,0	3,6	70,7
	1967	0,7	67,0	0,0	3,8	71,5
ŠPANIJA	1964	0,0	68,4	0,0	5,3	73,7
	1967	0,6	39,4	0,0	2,0	42,0
ŠVEDSKA	1964	18,5	15,3	0,0	11,8	45,6
	1967	15,4	13,2	0,0	13,5	42,1
ZDRUŽENO KRALJESTVO	1961	26,4	25,9	1,0	4,2	57,5
	1964	23,4	23,0	1,8	6,3	54,6
	1967	20,9	22,6	1,4	6,4	51,3
ZDA	1961	41,1	13,4	2,0	6,9	63,4
	1963	40,2	14,8	2,3	8,0	65,3
	1965	37,4	14,5	2,4	8,5	62,8
	1967	34,0	13,8	2,4	9,0	59,2
	1969	31,2	13,4	2,2	8,2	55,0

sredstev namenjajo za obrambne, vesoljske in nuklearne raziskave — ZDA leta 1963/64 — 56 %, Združeno kraljestvo 40 %, Francija 43 %, Švedska 31 % itd.⁵ Vendar neposredni pomen teh številk dopolnjuje dvoje dejstev:

5. 1. Večji del raziskav v obrambne, vesoljske in nuklearne namene opravlja industrija, ki na podlagi povratnega dejstva ali po principu »stranskega učinka« iz tega raziskovanja potegne številne »civilne« koristi, ki jih običajno odlično komercializira.⁶

5. 2. Četudi popolnoma odštejemo vlaganja v te sektorje, je delež vladnih sredstev v GERD še zmeraj občuten in se giblje med 20 % in 40 %.⁷

6. Ugotovitev, da vlada mnogo investira v raziskovanja, ki jih opravlja sektor gospodarstva (ne glede na to, ali gre za »civilna« ali »vojaška« raziskovanja), nas seveda vzpodbuja, da poskušamo razumeti razmere, v katerih prihaja do tega pretakanja »družbenih« sredstev v »privatno« industrijo.

6. 1. Temeljna značilnost je v tem, da vlada vlaga predvsem v koncentrirano industrijo. Čeprav ne moremo povsem zanemariti praktičnih razlogov investiranja, je vendarle očitno, da se teoretično znanje mnogo laže oblikuje v velikih korporacijah *in tam v razmerah masovne produkcije postaja tudi mnogo laže rentabilno kot v majhnih podjetjih*. Očitno je, da je določen prag, ki ga določa kombinacija številnih faktorjev: razmerje vseh novih idej in uporabnih idej, raziskovalne režije, poprečnih izdatkov na enega raziskovalca, »poslovnega tveganja« itd. Upoštevajoč ta dejstva lahko sklepamo, da so vladna vlaganja v R&D postala *instrument investicijske politike*. Zlasti očitno je to v ZDA, kjer je vlada 91 % svojih sredstev za raziskovanje namenila podjetjem in korporacijam s prek 5000 zaposlenimi, 6 % podjetjem s 100—4999 zaposlenimi in le 3 % manjšim podjetjem. Ta sredstva torej niso samo instrument splošne ekonomske politike, temveč posebne, selektivne, specialne ekonomske politike, oblikovane in prirejene za vsako večjo korporacijo posebej.

6. 2. V naših razmerah so ameriške dimenzije podjetij seveda povsem nerealne, izredno aktualna pa je logika, ki hkrati obravnava obe razsežnosti morebitne raziskovalne investicije: kvaliteto pričakovanih raziskovalnih rezultatov na eni in ekonomski učinek za podjetje, ki bo vladno naročilo dobilo oziroma sprejelo, na drugi strani. Šele v teh razmerah, ko sta jasno vidna oba konca te vzgojne palice, ki jo lahko imenujemo »družbena razvojna politika«, postajajo odločitve o raziskovalnih usmeritvah in pogojih relevantne.

6. 3. Vsaj približno orientacijo o »normalnih« lastnih stroških za R&D v podjetjih, katerih velikost ustreza našim razmeram,

⁵ Podatki iz študij OECD: Tehnološki jaz, INTDI, Beograd 1969, str. 14.

⁶ Tu ne govorimo o tem, ali bi do vseh teh rezultatov lahko prišli ceneje z direktnim usmerjanjem raziskav v te »civilne« namene; to je povsem drugo vprašanje.

⁷ Tehnološki jaz, *ibid.*, str. 199.

Tabela 3. Poprečni stroški raziskovanja in

Podjetja s skupno zaposlenimi od:	ZDA 1964	Francija 1963	Kanada 1963	Belgija
I manj od 500		142.402	65.893	85.458
II 500—900	53.770	397.101	185.000	122.151
III 1000—1999		620.037		187.588
IV 2000—4999	1.441.900	1.028.151	994.265	1.078.814
V 5000—9999		3.082.450		1.659.000
VI 10.000 ali več	27.770.000	9.896.665		3.195.570
Skupno poprečje	1.000.000	1.084.139	312.673	269.673

nam lahko posredujejo nekateri starejši podatki OECD; pri tem moramo upoštevati, da je delež gospodarstva v GERD nasproti družbenim sredstvom naraščal praktično v vseh državah in da so ustrezni podatki danes temu primerno (za približno 15—25 %) višji. Podjetja s 1000—2000 zaposlenimi dajejo za R&D v Franciji 620.037, v Belgiji 187.588, na Švedskem 505.854, v Avstriji 192.100, na Norveškem 273.068, v Španiji po 103.218 ameriških dolarjev⁶ (za ostala podjetja glej tabelo 3).

6. 4. Mnogo značilnejši so seveda podatki, koliko posamezno podjetje vlaga v R&D glede na svojo letno bruto realizacijo. V teh meritvah izginjajo razlike, ki jih določa velikost podjetja, uveljavljajo pa se nove. Njihov skupni imenovalac je na eni strani profitna stopnja na drugi pa *delež raziskovanja pri pripravi produciranega proizvoda* — torej element, ki razporedi vse industrije z ozirom na propulzivnost, in ki s svoje strani spet utemeljuje profit oziroma ekstraprofit. Če upoštevamo samo ameriška podjetja, za katera imamo najpopolnejše podatke, ugotovimo, da sta prav na vrhu lestvice CDC in Xerox, torej podjetji z računalniško in sorodno industrijo, ki jo danes odlikuje najhitrejši razvoj. Ta podjetja dajejo za R&D naslednji odstotek sredstev od prodaje (Per cent of Sales):

CONTROL DATA corp.	13,0 %	Ampex Corp.	6,1 %
XEROX	9,0 %	G. E.	6,0 %
TEXAS (instruments)	7,2 %	EASTMAN KODAK	6,0 %

6. 5. Tako se počasi oblikuje pojem »znanstvenih industrij«, ki jih eksperti OECD opredeljujejo kot posebno skupino industrijskih panog, v katerih ni razmeroma statične tehnologije: te industrije temelje na organiziranem in kontinuiranem dotekanju novih spoznanj

⁶ Ibid., str. 228, 229.

razvoja glede na velikost podjetja (v ZDA \$)

Svedska 1964	Avstrija	Norveška 1963	Španija 1964	Japonska 1964
2.709	57.974	41.882	32.886	13.725
98.387	160.400	100.479	67.043	71.627
505.854	192.100	273.068	103.218	198.912
912.184	421.166	259.900	177.250	
2,152.823	780.800	2,964.700	325.480	727.390
7,419.330			112.471	3,833.200
217.464	133.912	182.574	97.044	81.573

v tehnološke procese in proizvode. Na tej podlagi razlikujejo štiri skupine industrij:⁹

I. skupina	II. skupina	III. skupina	IV. skupina
industrije utemeljene na znanosti	mešane industrije	poprečje	klasične industrije
letalska	strojna	barvna metal. črna metal.	tekstilna papirna
elektronska farmaceutska ind. električnih aparatorov	kovinska	ostala transportna oprema	prehrambena itd.
ind. kemikalij ind. instrumentov			

7. Da bi razumeli relacije, moramo torej hkrati upoštevati vse tri elemente: utemeljenost posamezne industrije na raziskovanju, koncentracijo proizvodnje v velika podjetja in usmerjenost posamezne države na eno ali več teh industrij: tiste panoge, ki jih opredeljujejo vse te tri lastnosti, se glede na druge odlikujejo z izredno visoko stopnjo vlaganja v R&D, merjeno ob bruto letni realizaciji oziroma z izredno razvojno ekspanzijo. (CDC, Xerox). Hkrati je seveda očitno, da razvite kapitalsko sposobne države usmerjajo investicije predvsem v te industrijske panoge in poskušajo na njih graditi politiko nacionalnega prodora (ZDA, Japonska). Iz razumljivih razlogov je v to ekonomsko strategijo v celoti vključena raziskovalna politika, kar na poseben način ilustrirajo podatki o tem, kolikšen delež fundamentalnega raziskovanja realizirajo v sektorju gospodarskih organizacij. Karakteristična je seveda ugotovitev, da je ta

⁹ Ibid., str. 210.

odstotek najvišji v državah, kjer se »razvojna politika« posameznega podjetja ali korporacije praktično izenačuje ali vsaj močno približuje splošni ekonomski politiki ali celo strategiji nacionalnega prodora — v Nizozemski (Philips) in Belgiji (glej tabelo 4).

Tabela 4. Tehnološki jaz, INTDI, Beograd

SEKTOR REALIZACIJE FUNDAMENTALNIH RAZISKOVANJ

	ZDA	Francija	Združeno kraljestvo	Nizozemska	Italija	Belgija	Norveška	Avstrija
Industrijska podjetja	22	10	24	39	16	33	11	27
Vlada (samostojne RO)	14	21	27	2	23	18	14	11
Visoko šolstvo	57	67	45	46	67	48	67	62
Skupaj	100	100	100	100	100	100	100	100
Fundamentalna raziskovanja kot % R & D (1963)	13,4	17,8	13,2	27,1	18,1	20,9	22,2	22,6

7. 1. Ustrezne podatke za Slovenijo je zbral in analiziral ing. M. Slokan,¹⁰ iz njegovega teksta pa izhaja:

— da Slovenija nima izvedene koncentracije industrije oziroma da je ta koncentracija navidezna in ne ustvarja prednosti, v katerih poslujejo velike korporacije v tujini. Posebej je to očitno v elektroniki, kjer združeni raziskovalni inštitut (Zavod za avtomatizacijo Iskra) posluje kot inštitut, ki je v glavnem odtujen »matičnim« proizvodnim organizacijam in se financira iz lastne proizvodnje (specialne serije), iz sredstev tujih naročnikov (predvsem JLA) in samo del iz naročil ZP Iskra. Isto velja tudi za združeno podjetje Slovenske železarne, kjer fuzija ni uveljavila pogojev za skupen R&D in so posamezne enote na raziskovalnem področju med seboj slabše povezane kot popolnoma tuja, konkurenčna podjetja;

— da so sredstva, ki jih v te industrijske panoge vlaga vlada (družbe prek SBK) v obliki financiranja R&D, minimalna in nikakor ne izražajo posebnega interesa vlade za dolgoročen razvoj teh panog oziroma podjetij;

— da so lastna vlaganja teh panog v R&D v odnosu na bruto letno realizacijo sicer na spodnji meji evropskega poprečja (ZP Iskra 2,70 %, ZP Slovenske železarne 1,42 %, barvna metalurgija, 1,80 %, Sava Kranj 1,9 % itd.), vendar le za države, kjer te indu-

¹⁰ Ing. M. Slokan: Raziskovalno razvojno delo v industriji, 4. poglavje omenjene študije: Razvojno delo in RSS.

strijske panoge niso »nacionalne industrije« in kjer družbe svoji gospodarski prodor načrtujejo na drugih, propulzivnejših industrijah.

7. 2. Zbrani podatki zbujaajo vtis in nekatera razmišljanja ga potrjujejo, da je Slovenija brez jasnega gospodarskega koncepta; da se nahajamo v situaciji, kjer smo preokupirani s stoletnimi zgodovinskimi vprašanji družbenega sistema in preutrujenosti od iskanja ideoloških rešitev, hkrati pa blokirani s pat-pozicijo v politični konstelaciji sil in čisto nepripravljeni družbeno enotno reagirati na sodobne socialno-ekonomsko-tehnološke dimenzije civilizacije, ki se očrtava. Kakor da nam zgodovinsko argumentirani slovenski konservativizem, hranjen z mnogimi prenačljenimi odločitvami in navideznimi rešitvami, narekuje previdnost, ohranjanje obstoječih razmerij in minimalen, polzeč razvoj na vseh področjih hkrati. Kdor pri nas raste prek teh dimenzij, raste splošni situaciji navkljub in v nasprotju s sistemom, ki je programiran na poprečje.

8. V oblikovanju nacionalne raziskovalne politike moramo nedvomno upoštevati še en element: razliko med velikimi družbami, ki jim človeški in materialni viri omogočajo (ZDA in SZ) in zagotavljajo (Kitajska), da so neposredno udeležene v oblikovanju svetovnih razmerij nastajajoče planetarne civilizacije človeške družbe, in med tistimi družbami, ki jim njihova lastna zožena razmerja narekujejo ta razvoj predvsem spremljati vse dotlej, da bodo začele razlike, ki opredeljujejo nacionalne »dele« te svetovne celote, izginjati.¹¹ Kot izredno drago se lahko skaže nacionalno gojenje iluzij, da je naša prihodnost odvisna od tega, koliko bomo prispevali v svetovno zakladnico znanja: nasprotno, naša prihodnost je odvisna samo od tega, koliko bomo iz te zakladnice sposobni črpati.

Analiza OECD o novih proizvodih na področju umetnih snovi kaže, da je bilo npr. v Angliji registriranih mnogo več odkritij kot v ZRN, vendar je ZRN prva uporabila veliko več teh odkritij v svoji industriji kot Anglija, kar je pripomoglo k prednosti nemške kemične industrije pred angleško; značilen primer je seveda Japonska, ki je registrirala eno samo inovacijo — uvozila in aplicirala pa praktično vso najsodobnejšo tehnologijo in je danes sposobna konkurirati na slehernem tržišču.

8. 1. Če izvzamemo tista raziskovanja, ki temelje na tem, da smo kot narod univerzum v malem, in ki jih torej moramo šteti v »nacionalno režijo«, moramo vse drugo raziskovanje uravnavati iz naših razmer v smeri definiranih družbenih ciljev: zapustiti probleme »svetovne znanosti« kot edina žarišča našega raziskovalnega interesa je danes prvi pogoj, da se bomo tej znanosti lahko še kdaj približali, toda na temelju drugačne kvalitete raziskovalne in družbene strukture, kot jo imamo danes. Ta zahteva preprosto pomeni, da se mora naša praktična znanost posvetiti problemom našega razvoja in naše

¹¹ Ta misel nas seveda pelje v jedro nacionalnega vprašanja; toda ni možnosti, da bi jo tu ekspliciral.

bodočnosti in se v svetu uveljaviti (tudi komercialno) z rešitvami teh problemov.¹²

9. Na teh vprašanih lahko skiciramo tele pomanjkljivosti sedanje raziskovalne politike:

9.1. stopnja vlaganja v raziskovanje (GERD/GNP) je prenizka, zlasti pa so premajhna investirana sredstva na enega raziskovalca, saj jih je komaj za eno tretjino sredstev v razvitih državah.¹³

¹² To vprašanje je seveda eno izmed ključnih vprašanj slovenske raziskovalne politike, zato pa tudi neprestano jabolko spora in vedno znova predmet bolj ali manj uspešnih preinterpretacij v soglasju s posamičnimi interesi. Zahteva, da naj se slovenska raziskovalna dejavnost intenzivneje posveti našim razvojnim problemom, tistim torej, od katerih rešitev ni odvisen samo abstraktno pojmovan »razvoj slovenske družbe« temveč zelo neposredno tudi sredstva za jutrišnje raziskovalno delo, pač niti zdaleč ne pomeni koketiranja z mislijo, da imamo lahko neko domačo, vaško, tam za plankami rastočo slovensko znanost. Zahteva za *relevantnostjo* slovenskih raziskovalnih projektov in nalog poskuša plodno povezati danes dvoje preveč neodvisnih dejstev: zelo določne omejenosti slovenskega raziskovalnega potenciala (kadrov in sredstev) in neomejenega, neskončnega števila problemov znanosti. Zato je enako deliplansirano spreverčati to zahtevo o »slovensko-koristni« usmerjenosti naše raziskovalne aktivnosti z različnimi špekulacijami na temo »za nas je koristno, kar je koristno za svet«, ali pa jo diskvalificirati s pozdravnimi govori raziskovalnemu izolacionizmu, ki je vselej le uvertura v tragična obdobja amaterizma in šarlatanstva. Zakaj ta zahteva v resnici ne pomeni »zapuščanja svetovne znanosti«, njenih kvalitativnih učinkovitosti, temveč nasprotno: pomeni poskus, da bi pripeljali to znanost sem k nam in jo tu »pustili delati«. Seveda pa je ta selekcioniran, na lastni raziskovalni dejavnosti temelječi uvoz tujega znanja, znanstvenikov, metodologije, tehnologije itd. mnogo naporejši kot doseganje avreole »svetovno pomembnega znanstvenika«, »mednarodno priznanega znanstvenika« itd. z občasnim publiciranjem v tujih revijah (od katerih nekatere poslujejo celo po *daj-dam* principu), predvsem pa v nasprotju z njim. Zato je razumljivo, da to zahtevo največkrat napadajo prav iz tistih krogov naše raziskovalne dejavnosti, ki zagovarjajo »svobodo« in »svetovne kvalitete« raziskovalne dejavnosti. Toda, ker zahteva za večjo relevantnostjo in večjo uporabnostjo raziskovalnih dosežkov v slovenskem družbenem prostoru ne zavrača niti svobode niti kvalitete, ustvarjajo žolčne polemike zoper »koristnost« vtis, da za tema »svetima pojmomaa« naše raziskovalne dejavnosti branijo vse kaj drugega: pravico do samovolje, ležernost in cenenost.

¹³ Glej podatke v že citirani študiji RSPK: Osnovne karakteristike razvoja znanosti v letih 1971—1975, pa v študiji: Milan Pintar, Humanizem znanosti in izhodišča za funkcionalističen model razvoja, Problemi, Ljubljana, 1971 št. 102, str. 15 in 16. Če vzamemo za enoto investicije na enega raziskovalca v Jugoslaviji, potem za ostale države dobimo cele faktorje: Jugoslavija 1, Slovenija 2,01, Grčija 1,43, Belgija 5,5, Nizozemska 5, Kanada 6,66, Francija 8,13, ZR Nemčija 6,1. Hkrati so karakteristični tudi podatki o dohodkih od raziskovalnega dela na enega raziskovalca v Jugoslaviji po vedah v letu 1968:

raziskovanje skupaj	93.000,— din
naravoslovno-matematične vede	92.000,— din
Tehniške vede	111.000,— din
biotehniške vede	83.000,— din
medicinske vede	62.000,— din
družbene vede	55.000,— din

Vir: Studije za pripravo srednjeročnog plana razvoja istraživačke delatnosti u SFRJ, SSKND, 1971, str. 105. Če podatke povečamo za približno 25 %, dobimo podlago za primerjanje z inovacijami v R&D na enega raziskovalca v tujini (čeprav je treba upoštevati realno kupno moč), kar nam spet daje isto podobo: cenenega, ekstenzivno nerazvitega, nizko kvalitetnega raziskovanja.

9. 2. Neustrezna je sedanja stopnja rasti, ki povzroča poslabševanje delovnih razmer raziskovalcev, saj sredstva realno rastejo počasneje kot število raziskovalcev;

9. 3. Neustrezno je sedanje razmerje med družbenimi sredstvi in sredstvi gospodarstva. Ob ohranitvi sedanje stopnje rasti sredstev gospodarstva bi morali družbena sredstva povečati za dvakrat do trikrat, *seveda ob ustreznih drugih ukrepih, ki bi zagotovili učinkovitost povečanih sredstev v smeri povečanja obsega, kvalitete in uporabljivosti raziskovalnih rezultatov.*

9. 4. Neustrezen je način sedanjega vlaganja, ker ohranja in povečuje prepad med »znanostjo« oziroma »samostojnim raziskovanjem« na eni strani (ki investicije v R&D razume kot »svoja eksistenčna sredstva«), in na drugi strani »usmerjenim razvojem«, ki je ujeto v logiko vsakodnevne koristnosti.

9. 5. Neustrezna je sedanja razporeditev realizacije R&D, ker sektor univerze in samostojnih raziskovalnih organizacij praktično ne pozna »razvoja«, sektor gospodarstva pa ne fundamentalnega raziskovanja ne njegovih rezultatov.

9. 6. Neustrezna je organizacija resornih organov: z uveljavitvijo raziskovalne skupnosti smo vse druge upravne organe razrešili skrbi za raziskovanje na njihovih področjih, v RSS pa realizirali interes »čistega raziskovanja« (»znanosti«), tj. interes full-time raziskovalcev — interes trošenja. Zaradi sedanje organizacije in relativno premajhnih sredstev je poudarek neutemeljeno premaknjen na fundamentalna raziskovanja in na zagotavljanje eksistence raziskovalnih institucij, očitno pa je opuščena usmeritev na inovacijsko verigo; tj. na financiranje vseh členov, ki zagotavljajo učinkovito realizacijo rezultatov raziskovalnega dela.

9. 7. Neustrezno je oblikovanje raziskovalne politike, ki je preveč prepuščeno samo full-time raziskovalcem. Ti se nasproti »svojim« sredstvom uveljavljajo le kot porabniki in ne hkrati tudi kot ponudniki znanja. *Rezultat take politike je lahko le poskus neposrednega zadoščanja interesa vseh, ki jim je družbeno priznan status raziskovalca, kar pa pomeni niveliranje in upadanje kvalitete raziskovalnega dela.* Skupen interes je na področjih rasti in razvoja lahko realiziran *le posredno dolgoročno.* V oblikovanje raziskovalne politike bi se morali aktivno vključiti vsi elementi, ki so danes samo »referenčni družbeni okvir«: na eni strani tisti, ki oblikujejo cilje družbenega razvoja (vlada), na drugi gospodarstvo. Šele v tem kontekstu je mogoče razvijati igro, ki se imenuje demokracija: na funkcionalnih temeljih samoorganizacije.

10. Te negativne ugotovitve seveda ne pomenijo, da je stanje »slabo« ali da »ni boljše« od situacije pred leti; vendar nas opozarjajo, da bo treba raziskovalno politiko določeneje oblikovati in jo tudi določeneje uresničevati. Enako kot pomanjkljivosti lahko skiciramo tudi nekatere elemente take usmeritve:

10. 1. Povečati bo treba sredstva za R&D in povečati stopnjo letne rasti s spremembo sedanje zakonodaje tako, da se:

a) spremeni sedanji zakon o stalnih sredstvih tako, da se kot računska podlaga za določanje sredstev za raziskovanje jemlje družbeni bruto produkt *iz prejšnjega leta in ne za dve leti nazaj*;

b) isti zakon spremeni tako, da se faktor 1,02, s katerim se obračunava letni odstotek sredstev za raziskovanje nasproti DBP, upošteva za vsa sredstva za R&D, tako za prejšnja »republiška« kot »prejšnja zvezna« sredstva; (zdaj velja le za »republiška« sredstva, ki so manj kot polovica vseh družbenih sredstev);

c) sprejme in uresničuje misel, da je raziskovalna politika ustrezen instrument za intervencije v gospodarstvu in da bi morali za to uporabiti sredstva sklada za interveniranje, s čimer bi R&D postal element selektivne stimulacije in usmerjanja gospodarskega razvoja;

d) doseže samoupravni sporazum in uveljavi družbena praksa, da so upravni organi in samoupravne skupnosti na svojem področju življenjsko zainteresirane za razvoj in zato tudi *pripravljene investirati v analizo pogojev in znanstveno politiko uresničevanja tega razvoja*. To pomeni, da bi raziskave o šolstvu morala financirati izobraževalna skupnost, raziskave o kulturi kulturna skupnost, raziskave o cestah in prometu cestni sklad, raziskave o gospodarstvu sekretariat za gospodarstvo, gospodarska zbornica, IS itd. *Hkrati pa bi v proizvodno-komercialne raziskave morali pritegniti tudi poslovna združenja in banke* — na komercialni podlagi skupnega tveganja in skupne udeležbe vseh soinvestitorjev pri dobičku.

10. 2. Na področju financiranja raziskovalne dejavnosti, realizirane v samostojnih in univerzitetnih raziskovalnih inštitucijah, bi morali zaostri selekcijo raziskovalnega dela z namenom:

a) usmerjati raziskovalno delo v skladu z načrtom družbenega razvoja,¹⁴

b)boljšati relevantnost in kvaliteto raziskovalnega dela in ga povezati z razvojem in transferom tehnologije,¹⁵

¹⁴ Pri tem nimam v mislih sedanjih načrtov družbenega razvoja, republiškega in zveznega, ki sta oba neustrezna. Problem je v tem, ker oba izhajata iz podmene, da je mogoče in potrebno razvoj znanosti definirati v posebnem poglavju o znanosti ali R&D. V resnici pa znanost ni odvisna od tega, kako je opredeljena v tem, samo njej namenjenem delu, temveč prav nasprotno: njen razvoj in dejanski vpliv se očitava v tem, koliko in kako je navzoča v vseh drugih delih razvojnega programa in kako je bila navzoča pri oblikovanju programa samega — in zato sta oba omenjena programa neustrezna, saj potiskata znanost v recesijo in pasivnost, pa čeprav je v specialnih poglavjih o znanosti predviden celo neuresničljiv razvoj npr. povečanje števila raziskovalcev za 50 % itd.

¹⁵ »V strategiji modernizacije naše družbe, predvsem pa gospodarstva, mora biti povsem jasno postavljena kot glavna pot: prenos tujega znanja, lastno raziskovalno-razvojno delo pa tretiramo kot predpogoj za sposobnost naše sredine, da vrši pravilen izbor tujega znanja, da tega po potrebi prilagaja našim specifičnim pogojem, da ga uspešno uporablja ter da prenešeno znanje naprej razvija. V principu bi morali našo lastno raziskovalno dejavnost programirati kot komplementarno dejavnost

c) podražiti ceno raziskovalnega dinarja,

d) izvršiti selekcije raziskovalcev po njihovih rezultatih na podlagi mednarodnih standardov, kar bi ostalim omogočilo boljše delovne razmere;¹⁶

e) zadržati del doslej uporabljenih sredstev in jih spremeniti v »udarno intervencijsko rezervo«, ki mora omogočiti koncentracijo na »linije nacionalnega prodora«;

10. 3. Na področju organizacije bi morali dopolniti sedanji vertikalni sistem s horizontalno linijo tako kot v točki 10. ld. To dopolnilo nikakor ni reorganizacija sedanjega sistema, temveč samo kombinacija s sektorskim modelom (department), kar v resnici ni organizacijski ukrep, temveč karakteristika kvalitetne družbene politike, ki bo silila investitorje v temeljito analizo pogojev investiranja. *Znanstveni rezultati navsezadnje ne dokazujejo genioznosti znanstvenikov temveč ustrezno v razvoj uravnano funkcionalnost družbenega sistema!*

10. 4. Zaradi nefunkcionalnosti in medsebojne blokiranosti večine upravnih in političnih institucij oziroma njihovega protislovnega interesa ostaja oblikovanje nacionalne razvojne politike nedovršeno, proporciji pa neusklajeni in jih zaradi vsakodnevnih pritiskov spreminjajo; kaže se torej potreba po nekem organu, ki ne bi usklajeval le sektorskih odločitev o R&D, temveč bi jih vezal na izdelavo politike nacionalnega razvoja in na racionalno opredelitev pororcev, kar je za sedanji skupščinski sistem očitno prezahtevna in preobsežna naloga. Menim, da bi bilo smotrno ustanoviti »komite za narodni razvoj« kot medresorski organ pod predsedstvom predsednika ali podpredsednika izvršnega sveta. V tem organu bi se definirala kompleksna nacionalna politika (tudi raziskovalna), prek njega pa bi imel predsednik IS s svojimi povečanimi pooblastili možnost neposredneje uveljavljati sprejete in v skupščini potrjene usmeritve.

11. Ker pa je očitno, da so nekateri od nujnih in predlaganih ukrepov v sedanji situaciji neuresničljivi, to hkrati pomeni, da ni mogoče pričakovati sprememb, ki bi kakorkoli zagotavljale kvalitetnejšo podlago za prihodnji razvoj. To dejstvo — obsojenost naše

dotoku tujega znanja, za originalnostjo pa težiti le na skrbno izbranih malštevlinih področjih ter na področjih, ki so posebnost naše družbene sredine.

Izogibati bi se morali vsem tendencam po avtarkiji na raziskovalno-razvojnem področju . . .

Raziskovalna skupnost Slovenije in Sklad Borisa Kidriča bi morala vključiti v svoj delokrog poleg programiranja in financiranja našega raziskovalno-razvojnega dela tudi *prenos tujega znanja* . . .« Rasto Mačus, poglavje o licencah iz pripravljene gradiva za teze o znanosti, 1971.

¹⁶ Ta selekcija je tudi pogoj za zboljšanje izrazito neustrezne starostne strukture raziskovalcev. Čeprav imamo ekstenzivno razvijajoč sektor R&D, so raziskovalci v poprečju na zgornji meji »ustvarjalnega obdobja« oziroma že prek nje; pomlajevati ni mogoče z dotokom, temveč z »razpolovitvijo«, ki bi nudila tudi realne pogoje za povečanje sredstev na enega raziskovalca in izhodišča za uvajanje »profesionalnih odnosov« v ta sektor, ki je prav tako kot sektor politike preobremenjen z amaterizmom.

družbe na zaostajanje — moramo razumeti kot dejstvo, da kot narod nismo dozoreli in nismo sposobni uveljavljati sistema, v katerem bi bila skupna količina družbene ustvarjalnosti večja od vsote ustvarjalnosti vseh posameznikov. Ali drugače: *uveljavljamo drag in neracionalen sistem*, ki sam porabi preveč energije, da bi lahko zagotavljal izhodišče za hitrejši razvoj družbe v celoti.

Ilustrativno je v tej zvezi razmišljanje Servan-Schreiberja o podobni situaciji, ki je vladala v ZDA, pa se je v petdesetih in šestdesetih letih bistveno spremenila:

»V današnji Ameriki ostvarjajo vladni administrator, industrijski manager, inženir in znanstvenik racionalno tehniko povezovanja produkcijskih faktorjev, ki povzročajo v industrijski proizvodnji neprestano izboljševanje, to, kar se imenuje »cross-fertilization« ...

To je vse kaj drugega kot nekdanja slika ZDA, kjer ni bilo svobodno podjetje samo daleč od vlade, temveč v boju z njo ... v letu 1967 tvori vse to ogromen integriran kompleks, ki ga je J. K. Galbraith krstil za »tehnostrukturo«.¹⁷

Matija Golob

Neposredno opazovanje z udeležbo (v družboslovju podeželja)

Neposredno opazovanje z udeležbo je sodoben, čeprav včasih nekoliko tvegan način raziskovanja družbenih razmer in odnosov na vasi. Tako so največkrat raziskovali v primerih, ko je bilo treba na hitro ugotoviti splošne družbene razmere v posameznih vaseh ali kvečjemu v manjšem številu vasi. Rezultati takih raziskovanj so bile tako imenovane »pilotske študije in študije primera — case studies«. Tudi takrat, ko so si hoteli na hitro odgovoriti na posamezna vprašanja ob čisto določenih pojavih, so to neposredno opazovali na primerih posameznih vasi — v tako imenovanih vaških monografijah. Ker so bila takšna raziskovanja navadno le uvodna (preliminarna), je bila zanje značilna ne samo naglica, ampak neredko še na moč površno zbiranje oziroma ugotavljanje raznih dejstev, ali točneje — bolj ali manj jasnih vtisov o njih.

Ko smo leta 1970. v poletnih mesecih in potem še tudi v jeseni neposredno opazovali družbena dogajanja in odnose v dveh med

¹⁷ J. J. Servan-Schreiber, Ameriško izzivanje, DZS 1969, str. 49, 274 strani.

seboj precej različnih vaseh tako, da smo tam živeli in pomagali ljudem tudi pri delu na polju, samo ravnali nekoliko drugače. Ničesar nismo ugotavljali kar vnaprej in z naglico. Preskušali smo namreč nekatere ugotovitve iz naših prejšnjih raziskovanj. Zato smo morali biti pri delu temeljiti in natančni. Le tako smo lahko dobro uveljavljali znanstveno raziskovalni način ali metodo monografskega preskušanja (testiranja) na podlagi neposrednega opazovanja z udeležbo — kot intenzivno metodo.

S to metodo, ki jo skrajšano imenujemo »monotest«, je bila naša naloga vsebinsko takšnale:

— dognati, kako dejansko poteka družbeno razslojevanje na kraju samem (kako je z ruralnimi stratifikacijskimi procesi »de facto loci«);

— ugotoviti še razna nova z razslojevanjem povezana dejstva, ki jih z drugimi načini raziskovanja (metodami in raziskovalnimi tehnikami) še niso odkrili.

Preden opišemo, kako smo v teh svojih prizadevanjih uspeli, in obrazložimo najznačilnejše rezultate raziskovanja, pa naj še nekoliko teoretično označimo in utemeljimo našo metodo.

Posebnosti neposrednega opazovanja kot intenzivne metode

Ta znanstveno raziskovalni način in pristop zahteva precejšnjo mero duševne in v okviru te zlasti miselne zbranosti (psihične in intelektualne koncentracije); čut za opazovanje navzven (zunanjih pojavov) in hkrati za samoopazovanje (tj. za kritično opazovanje lastnih psihičnih zaznav in predstav); ter še telesno odpornost in vzdržljivost, povezano z ročnimi sposobnostmi za uspešno in tudi tehnično pravilno opravljanje raznih fizičnih del v kmetijstvu. Napor raziskovalca, ki uporablja to metodo, je torej dvojen, da, včasih celo trojen:

Njegov splošni duševni napor je zlasti v tem, da se prilagodi ljudem in jih hkrati miselno ter čustveno obvlada. V bistvu namreč le neradi privolijo v to, da jih kdo neposredno opazuje, pa četudi pri njihovem normalnem, čisto vsakdanjem delu ter pri prav takšnih medsebojnih odnosih. Če v to že privolijo (in njihovo privolitev si mora pošten raziskovalec vedno zagotoviti vnaprej ter na čisto prostovoljni podlagi), storé tako prej zaradi vljudnosti, kot pa zaradi dejanske naklonjenosti in zaradi nekakšnega zaupanja »na prvi pogled«. Ljudi obdrži v njihovi začetni vljudnosti navadno ugled ustanove (npr. univerze), s katere prihaja mednje raziskovalec in še daleč ne njegova osebnost. Sevé pa si mora pozneje pridobiti ljudi zase ali točneje — za namen svoje naloge, predvsem z vso možno privlačnostjo svoje osebnosti, se pravi — s privlačnostjo svojih ustreznih duševnih lastnosti. V tem pa ni samo njegov prirojeni čut, ampak vsekakor tudi njegov splošen duševni napor in to neredko hud napor.

Razumski, miselni napor raziskovalca je pri metodi neposrednega opazovanja z udeležbo usmerjen predvsem takole: obvladovati mora

taktiko in strategijo svojega opazovanja na eni strani; ter tehnologijo svojega fizičnega dela (opazuje pač z udeležbo!) na drugi. Telesni in hkrati tudi duševni napor je v tem, da raziskovalec vzdrži kot ne-kmetovalec oziroma kot ne-rutiniran kmetijski delavec pri delu ves delovni čas. Ta pa traja zlasti v zasebnem kmetijstvu in ob sezonah precej dlje, kot na kakršnihkoli drugih delovnih mestih.

Če omenjeno zdaj prenesemo na naše lastne skušnje, lahko povemo nekoliko manj teoretično tole:

V času največjih sezon smo delali pri kmetih in neposredno opazovali čisto normalne, vsakdanje odnose med ljudmi; oziroma prek teh — odnose med družinami v vasi. Zlasti v začetku smo opazovali predvsem vizuelno in si pri tem nismo napravili vpričo ljudi niti najmanjšega zapiska. Tudi nekaj pozneje, ko so nam ljudje že zaupali in smo se z njimi lahko neprisiljeno pogovarjali o vsakdanjih rečeh, smo uporabljali enako taktiko. Vendar smo tedaj že natančno in sistematično opazovali, čeprav nam je hkrati fizično delo jemalo ves čas (posvečati smo mu morali vso skrb, in ga opravili kvalitetno in v enakem času kot drugi poprečni delavci). Oboje smo povezovali z neprisiljenim in kar se le da vedrim občevanjem z ljudmi. Po opravljenem delavniku, ki je v poletnem času dosegel tudi deset, enajst ur učinkovitega fizičnega dela, smo zvečer kronološko obnovili in zapisali vse dogodke dne. V zelo zgodnjih jutranjih urah naslednjega dne, pa smo vsebino teh zapiskov vnesli v sistematično prirejeni *protokolarni dnevnik*. Ta je imel poleg prostora za kratko besedno formulacijo še prostor za:

— šifre gospodinjstev, ki so komunicirala (med seboj socialno občevala; se pravi imela razne medsebojne družbene, gospodarske in družabne stike);

— šifre opazovanih pojavov (odnosov — stikov po določenih vrstah oziroma kategorijah); ter

— prostor za konkretna števila odnosov (»n«).

Z natančnim vodenjem protokolnega dnevnika smo k naši neposredni opazovalni metodi tako rekoč sproti dodajali tisto, kar naj bi iz nje napravilo intenzivno induktivno metodo v polnem, modernem pomenu besede.

K izpopolnitvi te naše metode so nemalo prispevale še razne druge na novo uporabljene metode in raziskovalne tehnike. Predvsem smo se že pri zbiranju podatkov trudili, da bi ugotovljena dejstva lahko pozneje obdelali v tako imenovanih kvadratnih simetričnih maticah.

Zelo zadovoljni smo bili, da se nam je to posrečilo zlasti pri sorodniških odnosih (obstoječih med gospodinjstvi oziroma družinami, ki so bile v vasi »navzoče«), ki jim je vzratnost (tj. za to vrsto znanstvenih obdelav tako potrebna inverznost) tako rekoč imanentna. V precejšnji meri pa se nam je to posrečilo tudi še pri tako imenovanih »vzajemno enakovrednih« odnosih, ki so sicer bolj ali manj recipročni (tj. medsebojni), ne pa vedno nekako avtomatično ter ima-

nentno inverzni. S točno klasifikacijo in nato s porazdelitvijo vseh teh odnosov v inicialnih (začetnih) kvadratnih matrikah smo si zagotovili možnost za nadaljnje metodološke in tehnične postopke.

Formalno družbeno razslojitveno podobo vasi, ki smo si jo izdelali na podlagi uradnih podatkov, smo pozneje med opazovanjem soočali s stanjem tistih vrst odnosov, v katerih se je nekako kazala dejanska slojevitost (socialna stratifikacija). Pravzaprav smo v tej zvezi nanašali na formalno stratifikacijsko shemo (tj. na uradno ugotovljeno razslojitveno ogrodje) celotno komunikacijsko in interakcijsko (občevalno in »medsebojno udejstvovalno«) mrežo konkretnih odnosov vseh v vasi navzočih gospodinjestev — in to za neko omejeno časovno razdobje. Te odnose smo poleg onih, ki smo jih opazili neposredno — vizualno, ugotavljali na podlagi izjav ljudi in iz raznih posrednih okoliščin za približno dve leti nazaj.

Na formalno stratifikacijsko mrežo nanešeni dejanski odnosi, ki odgovarjajo na izhodiščno vprašanje: »kdo s kom v vasi socialno občuje?«, so bili v primeru naše raziskave tista entiteta — tj. realna bistvenost, na kateri smo zidali ves naš raziskovalni preskus oziroma test. S tem ko smo ugotavljali, kdo se s kom v vasi družijo, kako se družijo oziroma kako intenzivno se družijo ter socialno občuje kot nekak predstavniki svojega gospodinjstva, smo opazovali dejansko oblikovanje ter nastajanje družbeno razslojitvenih skupin. Za vse te skupine je značilno, da niso natanko takšne kot tiste v formalni stratifikacijski shemi. V razlikah med uradno ugotovljenimi, »formalnimi« družbeno razslojitvenimi skupinami ter dejansko obstoječimi družbeno razslojitvenimi skupinami, pa je bil poglobljen namen naše raziskave, ki smo jo imenovali »monografsko testiranje ruralnih stratifikacijskih procesov«. Z metodo neposrednega opazovanja z udeležbo smo lahko precej zanesljivo ugotavljali usmerjenost (trend) nekaterih odnosov od ene družbeno razslojitvene skupine k drugim ter prehajanje ljudi oziroma celih gospodinjestev iz ene družbene razslojitvene skupine v drugo.

Nekak višek metodoloških prizadevanj smo dosegli tedaj, ko se nam je posrečilo na podlagi kubiranja inicialnih kvadratnih in hkrati simetričnih matic eliminirati (izdvojiti) vsa tista gospodinjstva — člane nekaterih družbenih razslojitvenih skupin, ki so kot takšna še posebej sestavljala latentne, neformalne skupine, v literaturi včasih imenovane z nekoliko temnim izrazom — »klike«. To smo dosegli s pomočjo razmeroma preprostega matematičnega obrazca (formule) o kubiranju matic.¹ Razumljivo je, da inicialnih matic s po šestdesetimi rubrikami in kolonami (tako velike so bile te matrice v obeh

¹ Formula za kubiranje inicialnih (kvadratnih, simetričnih) matic:

$$A_{rk}^3 = A_{rk} A_{rl}^2 + A_{2k} A_{r2}^2 + \dots + A_{nk} A_{rn}^2$$

A = matematična označba matrice (v našem primeru za posamezno vas)

r = matrična rubrika

K = matrična kolona

raziskovanih vaseh, ki sta imeli vsaka po ca 60 gospodinjstev) ni bilo mogoče kubirati »ročno«, niti ne z navadnim računskim strojem. Nalogo je lahko opravil le elektronski računalnik.

Ugotovitve o stratifikacijskih procesih v dveh vaseh

Najsplošnejšo razslojitveno podobo smo si zagotovili že z izdelavo starostnih piramid. Potek razslojevanja (stratifikacijski proces) npr. v posamezni vasi se nazorno kaže že v razlikah med dvema starostnima piramidama; če je npr. ena izdelana na podlagi individualne družbeno razslojitvene pripadnosti vaščanov (posamezniki kot pripadniki poklicno zaposlitvenih in premoženjskih skupin), druga pa na podlagi pripadnosti gospodinjstvu in šele prek njega neki družbeni razslojitveni skupini. Zaradi položaja poglavarja gospodinjstva (ki je v poprečju še vedno večinoma iz starejšega dela aktivne populacije), je piramida izdelana po kriteriju »pripadnosti gospodinjstvu« nekoliko »konservativnejša« od piramide, izdelane na podlagi individualne družbeno razslojitvene pripadnosti. Zato torej že razlika med tema dvema vrstama piramid odraža neki stratifikacijski proces, čeprav gre pri obeh za isto populacijo. Še značilneje pa se kaže stratifikacijski proces, če primerjamo tako izdelana para starostnih piramid dveh vasi — zlasti če je ena od vasi že precej pomestena, druga pa še ni. Kakšne so v tej zvezi nekatere naše konkretne ugotovitve?

V prvi vasi, ki je v marsičem že pomestena, nam je starostna piramida, izdelana po kriteriju »individualne družbene razslojitvene pripadnosti«, pokazala 50,9 % ne-kmečkih, 16,9 % pol-kmečkih in samo še 31,2 % kmečkih prebivalcev. Kriterij »po pripadnosti gospodinjstvu« pa je v ustrezni starostni piramidi pokazal, da je vas vendarle še 42,0 odstotka kmečka, 25,1 odstotno pol-kmečka in 31,9 odstotno ne-kmečka. — V drugi, nepomesteni vasi pa je bila razlika med obema vrstama starostnih piramid sevó neprimerno manjša, kar že samo po sebi dokazuje manj intenzivne stratifikacijske procese. Starostna piramida »po individualni pripadnosti« je bila ne-kmečka 10,4 odstotno, pol-kmečka 25,7 odstotno ter kmečka 63,9 odstotno. Starostna piramida »po pripadnosti gospodinjstvu« pa je bila kmečka 70,0 odstotno, pol-kmečka 27,1 odstotno in ne-kmečka le 2,9 odstotno. Menda je skoraj odveč posebej naglašati, da je bila zaradi teh in še raznih drugih ugotovitev v zvezi s starostnimi piramidami razlika med obema vasema tolikšna, da je tako rekoč že sama po sebi govorila o pospešenih stratifikacijskih procesih v prvi vasi in o precej počasnejših procesih te vrste v drugi.

Etažne posebnosti starostnih piramid so npr. v celoti potrdile splošne karakteristike stratifikacijskih procesov v obeh vaseh. Pokazale pa so tudi še marsikaj drugega. Na primer: nasledke obeh vojn pri moškem in ženskem delu populacije; »ostarelost« oziroma »postranost« populacije; »beg z dežele« zlasti v starostnem razredu

oziroma etaži »21 do 30 let« (to zadnje zlasti v še ne pomesteni, manj razviti vasi) itd.

Sorodniški odnosi, njihova frekventnost, porazdeljenost med posamezne družbeno razslojitvene skupine ter zlasti še njihov odločilen vpliv na oblikovanje neformalnih skupin, »klanov« oziroma »klik« — nam povedo o stratifikacijskih procesih prav toliko kot starostne piramide. V detajlih nam povedo morebiti še več.

Prva (pomestena) vas je imela ob času naše raziskave 268 sorodniških vezi oziroma odnosov med navzočimi gospodinjstvi. Te vezi smo šteli do stopnje pravih bratranstev. Zajeli smo torej odnose: otroci — starši; vnuki — stari starši; bratje in sestre medsebojno (kolikor so bili člani različnih gospodinjstev) — vključno polbratje in polsestre medsebojno; strici in tete — nečaki, nečakinje; ter končno, pravi bratrance medsebojno. Druga (še tradicionalna) vas je imela 294 sorodniških vezi med navzočimi gospodinjstvi.

V prvi vasi so bili na podlagi sorodniških odnosov tako imenovani indeksi grupne kohezije² tile:

kmečke družbeno razslojitvene skupine	0,3
polkmečke družbeno razslojitvene skupine	0,03
nekmečke družbeno razslojitvene skupine	0,1

V drugi vasi so bili enakovrstni indeksi tile:

kmečke družbeno razslojitvene skupine	0,3
polkmečke družbeno razslojitvene skupine	0,1
nekmečke družbeno razslojitvene skupine	0,0

Iz tega, kar smo povedali, je videti, da je bila v obeh vaseh še vedno najmočnejša notranja skupinska povezanost na podlagi sorodstev med tistimi gospodinjstvi oziroma družinami, katerih poglavarji so se tedaj ukvarjali še izključno s kmetijstvom (torej: v kmečkih družbeno razslojevalnih skupinah). Polkmečke skupine, ki so bile v prvi, razvitejši vasi že v razkroju, so imele temu ustrezno zelo majhen indeks grupne kohezivnosti. Polkmečke skupine, ki so bile v drugi, še tradicionalni vasi šele v nastajanju, pa so imele sorazmerno velik indeks notranje grupne kohezivnosti. Nekmečke skupine so se v prvi vasi že toliko uveljavile ter ustalile (pa tudi številčno okrepile, ker zajemajo zmerom večje število gospodinjstev), da je bil v času raziskave tudi že njihov indeks notranje grupne kohezivnosti sorazmerno zelo velik. Nekmečke skupine so bile v drugi, tradicionalni vasi tako

² Formula za izračun indeksa grupne kohezije:

$$I_g = \frac{VKS}{N \frac{N-1}{2}}$$

I_g = generalni indeks

VKS = vezi krvnega sorodstva med gospodinjstvi v družbeni razslojevalni skupini

N = (numerus) število gospodinjstev v družbeni razslojevalni skupini

rekoč v zarodku, zaradi česar še niso mogle pokazati indeksa notranje kohezivnosti.

Porazdeljenost sorodniških odnosov po detajlneje razčlenjenih družbeno razslojitvenih skupinah nam pove o stratifikacijskih procesih še precej več. Žal tega zaradi pomanjkanja prostora ne moremo nazorno ter v celoti prikazati — in to niti v tabelarični obliki (npr. navadne indekse v izpeljanih kvadratnih simetričnih maticah); niti v obliki grafičnih prikazov (indekse grupne kohezivnosti po posameznih skupinah, poprečna števila na posamezno gospodinjstvo družbeno razslojitvene skupine).

Omenimo naj samo to, da so take družbeno razslojitvene skupine kot npr. skupina kmetov s 3.001. — in več dinarji letne katasterske dohodninske osnove (skupina A/b7) in tudi še skupina srednjih kmetov (= A/b8 s 701.—do 3.000. — din k. d. o.) pokazale v obeh vaseh še znatno večje indekse notranje grupne kohezivnosti od že omenjenih okvirnih indeksov. To velja v primeru prve, razvitejše vasi tudi še za skupino C/23 (nekmetje, delavci s hišami ali z drugimi ne-agrarnimi nepremičninami). Vzroki za to so bili v glavnem isti, kajti vse tri družbeno razslojitvene skupine (A/b7, A/b8 in C/23) so bile pravzaprav odločilne nosilke tistega, kar smo v tej zvezi že povedali. Konkretno smo ugotovili pri teh treh skupinah tele indekse notranje grupne kohezivnosti:

skupine:	A/b7	A/b8	C/23
prva vas	2,2	0,3	0,6
druga vas	0,6	0,4	0,0

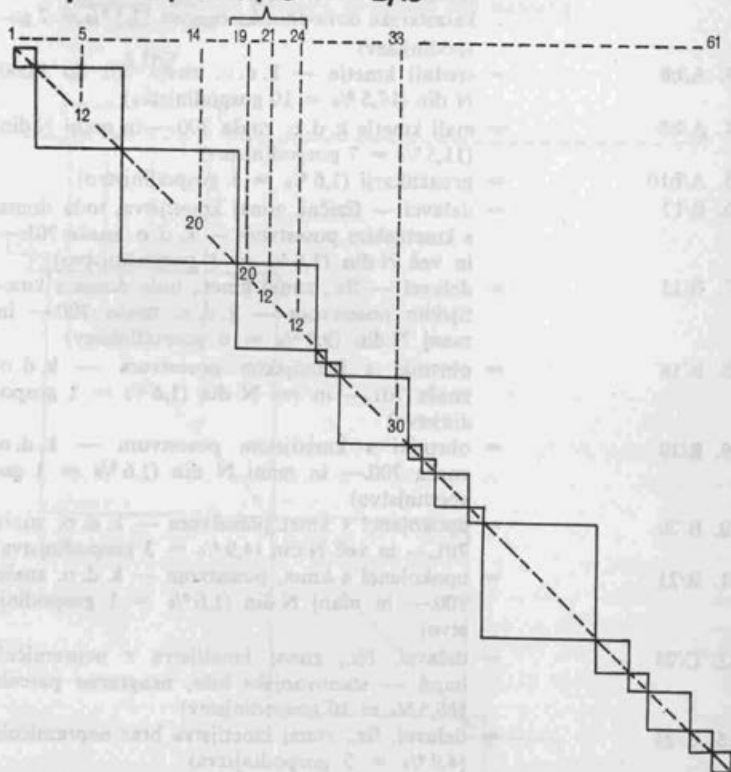
Edina grafična prikaza, ki ju želimo v našem članku objaviti, sta prikaza »klanskih indikatorjev« sorodniških vezi. Izdelali smo ju za vsako izmed raziskanih vasi posebej. Prvo, že dokaj pomesteno vas smo označili z »A«; drugo, še tradicionalno vas pa z »B«. Prikaza, tehnična pojasnila ob njiju, potem pa tudi interpretacija njune vsebine — vse to je nekakšna kulminacijska točka raziskave, s katero smo hoteli uveljaviti metodo monografskega testiranja ruralnih stratifikacijskih procesov. In prav pri sorodniških odnosih, katerih obstoj ali neobstoj tako odločilno vpliva na dejansko ruralno stratifikacijo, nam je nekako najbolje uspelo pokazati na ozadje njenih procesov. Neformalne skupine, »klani«, »klike«, ali kakor jih že imenujemo, se ob natančnem zbiranju podatkov te vrste in njihovem točnem vnašanju v inicialne kvadratne matrice izrazijo prek gospodinjstev (družin) — »nosilcev« neformalnih odnosov. Več ima gospodinjstvo, (družina), ki je »nosilec«, dejanskega neformalnega vpliva v vasi (ta vpliv sevé ni od včeraj, ampak se kulminira v življenjskem obdobju več generacij — v tem časovnem prostoru so tudi pravi stratifikacijski procesi!), tem večje je število družin, ki spadajo k njegovemu »klanu«. V obeh raziskovanih vaseh smo ugotovili deset gospodinjstev (družin),

»nosilcev« klanskih odnosov. K devetim od njih so spadale po štiri družine — članice »klana«, zaradi česar lahko govorimo o devetih petčlanskih »klanah«; k enemu gospodinjstvu (družini), pa je spadalo celo pet družin (torej: šestčlanski klan). Kako smo vse to konkretno ugotavljali, in sicer ne samo na podlagi neposrednega opazovanja z udeležbo, ampak tudi pozneje, v obdelovalni fazi raziskovalne naloge, je jasno videti iz teh dveh grafičnih prikazov, iz pripadajočih tehničnih pojasnil (legend) in iz detajlne interpretacije:

Vas »A«

Značilnejši »klanski« indikatorji sorodniških vezi (odnosov) med gospodinjstvi

A/b7 A/b8 A/b9 B/13

LEGENDA k značilnejšim »klanskim« indikatorjem sorodniških vezi med gospodinjstvi v vasi »A«:

A/b7, A/b8, A/b9, B/13 = v grafičnem prikazu so označene samo tiste družbeno razslojitvene skupine, v katerih so (z arabskimi števkami — samo s temi!) navedena gospodinjstva »nosilci klanskih indikatorjev«

- 5, 14, 19, 21, 24, 39 = zaporedne številke gospodinjstev — »nosilcev« v inicialni kvadratni in hkrati simetrični matrici (ki vsebuje v primeru vasi »A« 61 gospodinjstev)
- A/a2, A/b7, A/b8 ... = celotna struktura družbeno razslojitvenih skupin, ki so prikazane vzdolž diagonale inicialne kvadratne matrice (od zgornjega levega, do spodnjega desnega kota) v ustrezno velikih kvadratih, je v vasi »A« konkretno tale:
1. A/a2 = kmetijski (fizični, ročni) delavci v družbenem sektorju, ki imajo nepremičnine (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 2. A/b7 = zasebni kmetje — individualni kmetijski proizvajalci s 3.001.— in več N din letne davčnokatasterske dohodninske osnove 11,5 % = 7 gospodinjstev)
 3. A/b8 = srednji kmetje — k. d. o. znaša 701 do 3.000 N din (16,5 % = 10 gospodinjstev)
 4. A/b8 = mali kmetje k. d. o. znaša 700.— in manj N din (11,5 % = 7 gospodinjstev)
 5. A/b10 = preužitkarji (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 6. B/12 = delavci — fizični, zunaj kmetijstva, toda doma s kmetijskim posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 7. B/13 = delavci — fiz., zunaj kmet., toda doma s kmetijskim posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (9,9 % = 6 gospodinjstev)
 8. B/18 = obrtniki s kmetijskim posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 9. B/19 = obrtniki s kmetijskim posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 10. B/20 = upokojenci s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (4,9 % = 3 gospodinjstva)
 11. B/21 = upokojenci s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 12. C/23 = delavci, fiz., zunaj kmetijstva z nepremičninami — stanovanjske hiše, neagrarne parcele (16,5 % = 10 gospodinjstev)
 13. C/24 = delavci, fiz., zunaj kmetijstva brez nepremičnin (4,9 % = 3 gospodinjstva)
 14. C/25 = uslužbenci zunaj kmetijstva z nepremičninami (stanovanjske hiše, neagrarne parcele) (1,6 % = 1 gospodinjstvo)
 15. C/31 = upokojenci z nepremičninami (6,5 % = 4 gospodinjstva)
 16. C/32 = upokojenci brez nepremičnin (3,3 % = 2 gospodinjstvi)
 17. C/33 = socialni podpiranci (3,3 % = 2 gospodinjstvi)

števila v kvadratih razvrščena vzdolž diagonale

= to so »klanski indikatorji«, izračunani z elektronskim računalnikom. Spadajo k gospodinjstvom »nosilec«, ker okoli njih nastajajo nekakšni »klani« oziroma klike. Iz vsakega »kanskega indikatorja« (števila) se da izračunati število članov »klana«, ki so povezani z »nosilec«. Formula za število gospodinjstev, ki so člani »klana«, je tale:

$$\text{Klind (klasni indikator)} = (n-1)(n-2)$$

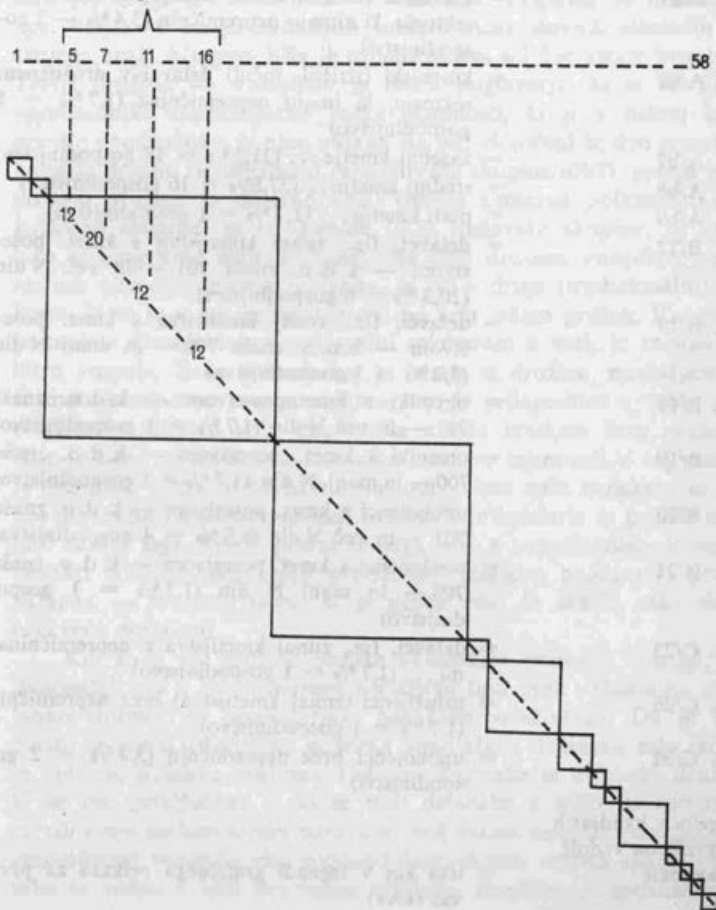
$$\text{npr. klind } 12 = (5-1)(5-2) = 4 \times 3 = 12$$

$$n = 5$$

Vas »B«

Značilnejši »klanski« indikatorji sorodniških vezi (odnosov) med gospodinjstvi

A/b7

LEGENDA k značilnejšim »klanskim« indikatorjem sorodniških vezi med gospodinjstvi v vasi »B«:

- A/b7 = v grafičnem prikazu so označene samo tiste družbene razslojitvene skupine, v katerih so (z arabskimi številkami — samo s temi!) navedena gospodinjstva »nosilci klanskih indikatorjev«
- 5, 7, 11, 16 = zaporedne številke gospodinjstev — »nosilcev« v inicialni kvadratni matrici (ki ima v primeru vasi »B« 58 gospodinjstev)
- A/a1, A/a2, A/b7... = celotna struktura družbeno razslojitvenih skupin, ki so prikazane vzdolž diagonale inicialne kvadratne matrice (od zgornjega levega, do spodnjega desnega kota) v ustrezno velikih kvadratih, je v vasi »B« konkretno tole:
1. A/a1 = kmetijski (fizični, ročni) delavci v družbenem sektorju, ki nimajo nepremičnin (3,4 % — 2 gospodinjstvi)
 2. A/a2 = kmetijski (fizični, ročni) delavci v družbenem sektorju, ki imajo nepremičnine (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 3. A/b7 = zasebni kmetje ... (31,2 % = 18 gospodinjstev)
 4. A/b8 = srednji kmetje ... (27,8 % = 16 gospodinjstev)
 5. A/b9 = mali kmetje ... (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 6. B/12 = delavci, fiz., zunaj kmetijstva s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (10,3 % = 6 gospodinjstev)
 7. B/13 = delavci, fiz., zunaj kmetijstva s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (5,2 % = 3 gospodinjstva)
 8. B/18 = obrtniki s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 9. B/19 = obrtniki s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 10. B/20 = upokojenci s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 701.— in več N din (6,8 % = 4 gospodinjstva)
 11. B/21 = upokojenci s kmet. posestvom — k. d. o. znaša 700.— in manj N din (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 12. C/23 = delavci, fiz., zunaj kmetijstva z nepremičninami ... (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 13. C/26 = uslužbenci (zunaj kmetijstva) brez nepremičnin (1,7 % = 1 gospodinjstvo)
 14. C/32 = upokojenci brez nepremičnin (3,4 % = 2 gospodinjstvi)

števila v kvadratih razvrščena vzdolž diagonale

= isto kot v legendi grafičnega prikaza za prvo vas (»A«)

Najprej bi ob teh prikazih opozorili na tole:

Vsa tista gospodinjstva oziroma družine, pri katerih se je s kuiranjem inicialne matrice pokazalo, da vključujejo v svoji neformalni skupini (»klanu«) še določeno število drugih gospodinjstev (družin), so bila v prvi vasi že v različnih družbeno razslojitvenih skupinah. V drugi, tradicionalni in še ne tako močno razslojeni vasi, pa so gospodinjstva (družine) — »nosilci klanskih odnosov« — ostala še vsa, brez izjeme v kmetski skupini (A/b7).

Štiri kmetijske družine »nosilke klanskih odnosov« v tradicionalni vasi, so se v času raziskave kazale še v vsej svoji moči in ugledu. Čeprav bogate in kot takšne tudi ne brez gospodarskih in gospodinskih inovacij, so bile vendarle še vedno predvsem konservativne in naklonjene izročilu. Prva od teh družin je imela v svojem »klanu« vključene še štiri druge družine — vse iz iste družbene razslojitvene skupine, kot je bila sama (A/b7). Nekaj podobnega smo ugotovili tudi pri drugi takšni družini — »nosilki«. Poglarar te družine je npr. veljal za enega najboljših pridelovalcev slovitih domačih vin svojega kraja. Njegova hiša je uživala sloves solidne »stare bogatije«. Tretja družina — »nosilka« je imela poglararja, ki je bil hkrati »predsednik« tradicionalne vaške skupnosti, ki ji v tistem kraju pravijo »podružija«. V njen »klan« sta bili vključeni še dve prav tako kmetski družini (iz družbeno razslojitvene skupine a/b7), potem pa še po ena družina iz skupine B/20 (boljše situirane polkmečko-upokojenske skupine) in iz skupine C/23 (delavske skupine, ki imajo hišo in neagrarne nepremičnine). Na čelu družine, »nosilke« neformalnih odnosov četrtega »klana«, je bil v drugi (tradicionalni) vasi kmet, ki se je v vas priženil in bil po tem takem prišlek. Ker pa se je znal ta človek dobro prilagoditi razmeram v vasi, je razmeroma hitro »uspel«. Žena domačinka, ki izhaja iz družine, nositeljice neformalnih odnosov prvega »klana«, mu je prilagoditev v veliki meri olajšala in tolikšen vpliv zagotovila v zelo kratkem času nekaj let (kar je sicer za tradicionalne vaške razmere izjemno!). V tej vasi, ki je bila med vojno za partizane (in tudi v času naše raziskave ni bilo opaziti večjih nasprotovanj naši ureditvi), je vendarle ta prišlek uspel tudi zaradi tega, ker je poslal svojega sina v bogoslovnico. S tem je nekako pokazal tudi svojo privrženost staremu poglararju prvega »klana« — svojemu tastu, ki je nečak zdaj že umrle, zelo visoke cerkvene osebnosti.

Ker so si vse družine nosilke »klanskih« odnosov v drugi, tradicionalni vasi v medsebojnem sorodstvu tudi prek »klanskih« meja, lahko trdimo, da predstavljajo nekakšen »nad-klan«. Da je tako čvrsto in gosto sorodniško povezan »nad-klan« dejansko zelo močan in vpliven, si lahko mislimo. Tiste upokojenske in delavske družine, ki so mu priključene in ki se tudi dejansko z njim identificirajo, zaradi svoje ne-kmetovske narave in tudi zaradi manjših gospodarskih zmogljivosti vendarle niso socialno degradirane, ampak spadajo prav tako še vedno v višji sloj vaške »žlahte«. Značilno je spoznanje, da

za pravi podeželski proletariat in polproletariat v tej tradicionalni vasi ob takšni »klanski« sorodniški konstelaciji praktično še sploh ne more biti pravega mesta in ga tudi dejansko ni. Vas se socialno razslojuje v bistvu precej drugače kot naša že delno urbanizirana podeželska naselja; hkrati pa vendarle tudi že precej drugače kot klasična, prenaseljena vas preteklosti.

»Klanska struktura«, ki smo jo ugotovili v prvi, že dokaj pomestni vasi, je precej drugačna. To lahko takoj vidimo že iz površne primerjave med obema grafikonoma oziroma grafičnima prikazoma. V kmetiski skupini (A/b7) imamo pravzaprav le še eno samo družino nosilko »klanskih« odnosov. Ena takšna je potem še v srednje-kmečki skupini (A/b8); in ena v manj premožni pol-kmečko-delavski družbeno razslojitveni skupini (B/13). Presenetljiva pa je ugotovitev, da ima malo-kmečka družbeno razslojitvena skupina (A/b9) v tej vasi kar tri družine, ki so nosilke »klanskih« sorodniških odnosov. V tem dejstvu se nazorno kažejo veliko bolj intenzivni stratifikacijski procesi in to vsaj dve desetletji nazaj, če ne več.

V skupini A/b7 te vasi je nosilec sorodniških vezi »klana« — družina najbogatejšega kmeta. Vendar tistih nekaj družin, ki sodijo k temu »klanu«, drži vkup samo še prav malo rahlih bratranskih vezi med starejšimi člani (ki so vsi stari nad šestdeset let). Ta sorodniški »klan« je torej na tem, da v nekaj letih izumre. Tri družine v njem so kmetске (A/b7), ena pa ni.

Zaenkrat še vedno najmočnejši (7 članski) sorodniški »klan« v pomestni vasi je oni, katerega vezi nosi gospodinjstvo oziroma družina št. 33, ki sedaj sodi v družbeno razslojitveno skupino B/13. Nekoč je bila ta družina sicer gruntarska in iz nje izhajajo gospodarji in gospodinje tistih družin, ki povečini še zdaj spadajo v isto skupino (kmetovsko skupino A/b7). Gre konkretno za štiri takšna gospodinjstva oziroma družine, od katerih pa spet za tri, povezane z družino že omenjenega najbogatejšega kmeta (nosilca »bratranskega klana«). Nadalje spada v ta sedemčlanski »klan« še ena srednje-kmečka družina (skupine A/b8) in ena malo-kmečka družina (skupine A/b9). Ta, precej heterogeni sedemčlanski »klan« sestavlja z »bratranskim klanom« nekaj »nad-klan« v močno transformirani vasi že v precejšnji defenzivi pred mlajšimi »klani prišlekov.«

Zlasti je v tej zvezi nevaren staremu »nad-klanu« parvenijski »klan«, katerega nosilec je gospodinjstvo št. 21.³ To pomeni, da izhaja »klan« iz malo-kmečke družine (pripadajoče skupini A/b9). Lahko rečemo, da je v vseh pogledih značilna izjema med klani, ki smo jih opazovali v obeh vaseh. Sorodstveno je namreč izoliran, ker nima skupnih članov z drugimi »klani«. Vendar s stališča formalne logike našega matematičnega modela (kubov v matrični diagonali) naravnost idealno izpolnjuje pogoje za »kliko«, ki nekako mora biti

³ Označba »gospodinjstvo št. 21« nima nič skupnega s hišno številko, niti s kakršnokoli drugo identifikacijsko okoliščino.

izolirana. Sicer pa je to štiričlanski »klan«. Posebno mlajši člani tega »klana« (tri družine, ki so člani družbene razslojitvene skupine C/23) se v zadnjem času kar hitro uveljavljajo. Drugi vaščani pravijo — in to je tudi dejansko videti — da bogaté. Vse tri družine imajo nove hiše, avtomobile in še marsikaj drugega kar gre zraven. Menda se posamezniki iz teh družin ukvarjajo tudi s šušmarstvom. So dokaj predrzni ter znani tudi med vaškim ženstvom. V vasi sta še dva sorodniška »klana«, izhajajoča iz družbeno razslojevalne skupine A/b9. Delno veljajo omenjene karakteristike tudi zanju. Vendar nista v tolikšni meri izolirana in tudi ne do tolikšne stopnje vsiljiva. Kljub vsemu pa tudi ta dva močno vplivata na stratifikacijske procese, ki so v tej vasi že v diametralnem nasprotju s tradicionalno stratifikacijsko podobo.

Za uveljavitev metode neposrednega opazovanja z udeležbo je bilo v primeru naše naloge kar največjega pomena tudi še to, kako smo soočili formalno podobo družbene razslojitve z *vzajemno enakovrednimi odnosi* v obeh vaseh. Jedro teh odnosov oziroma konkretnih komunikacij med navzočimi gospodinjstvi so bili predvsem delovno vzajemni odnosi, potem pa še razne vrste drugih odnosov — vse do delovno-rekreacijskih odnosov (temelječih še na raznih ljudskih običajih), in čisto rekreacijskih odnosov. Šele potem, ko smo najprej sistematično opazovali te odnose in jih tudi že v znatni meri analizirali, smo lahko prek njih prodrli v strukturo delikatnejših sorodniških odnosov. V tako usmerjeni strategiji in metodologiji smo lahko prodrli celo do odvisnih in nadrejenih odnosov ter še do vrste drugih problematičnih odnosov, ki smo jih zaradi nekaterih nejasnosti upravičeno imenovali kar »klandestine odnose«.

Razumljivo je, da so večina našega raziskovalnega gradiva prav vzajemno-enakovredni odnosi. Če bi upoštevali samo ta kriterij, bi morali biti ti odnosi glavni predmet razpravljanja v tem članku. Vendar nas je od njih odvrnila predvsem velika količina tehnično obdelanega raziskovalnega gradiva (raznih tabel, grafikonov itd.), ki bi jih v prostorsko utesnjenem članku ne mogli niti prikazati, kaj šele razložiti. Zato smo se odločili za prikaz in kratko obrazložitev tistega, kar je po svoje še zanimivejše, za stratifikacijo pa morebiti še bolj značilno — za sorodniške odnose. Čeprav je ostal zaradi tega članek le nekakšen torzo naše obsežne raziskovalne naloge (ki so ji dodani še nadvse zanimivi »protokolni dnevnik« ter prav tako nadvse zanimivo tehnično »prvogradivo« — vključno »depouillement tabele«⁴ — in velike inicialne matrice⁵, ki so jih kubirali na elektronskem

⁴ Tableaux de dépouillement = tabele »splačenja kože«, kar dejansko pomeni prvo vnašanje zbranih dejstev v tabele v znani obliki grabljic, kombinacij točk in črt itd.

⁵ Čeprav dveh velikih inicialnih matric vzajemno enakovrednih odnosov (za prvo in drugo vas nismo dali kubirati, je vendarle obsežnost gradiva, ki je v njiju zbran, dokument o kvantitativni večini naših izsledkov. Za prvo vas smo v tej matrici razčlenili 5822 vzajemno enakovrednih odnosov; za drugo, še tradicionalno vas pa

računalniku inštituta »Jožef Stefan«), vseeno upamo, da bo bralce zanimal. Posebno pa bi nas veselilo, če bi jih prepričal, da se da tudi s takšno metodo, kot je to neposredno opazovanje z udeležbo, doseči prav dobre raziskovalne rezultate — s pogojem sevé, da to ni več navadna »preliminiarna tehnika«, ampak prava, sodobna intenzivna metoda.

LITERATURA (samo najožji izbor):

— FESTINGER Léon, SCHACHTER Stanley, BACH Kurt: *Analyse matricielle des structures de groupe* (LAZARSELD-BOUDON: *Le vocabulaire des sciences sociales*, Paris 1965).

— KLAUA Dieter, *Allgemeine Mengenlehre I.*, Berlin 1968.

— SAKSIDA Stane, *Kvantitetni modeli za proučevanje družbene stratifikacije in družbene mobilnosti*, Pregled dejavnosti Inštituta za sociologijo in filozofijo pri univerzi v Ljubljani, Ljubljana 1968.

— MLINAR dr. Zdravko, TOŠ Niko, *Vrednotenje enakosti in družbeni razvoj*, *Anthropos*, 1/1970, Ljubljana.

— GORICAR dr. Jože, *Teoretični pogledi na socialno dezorganizacijo*, *Anthropos*, 2/1970, Ljubljana.

— OKROGLA MIZA, *Socialna diferenciacija in družbeni razvoj*, *Teorija in praksa*, 3/1970, Ljubljana.

— CLAUS Günther, EBNER Heinz, *Grundlagen der Statistik für Psychologen, Pädagogen und Soziologen*, Frankfurt a. M., und Zürich 1970.

— FICHTER Joseph, *Sociologie*, Paris 1963.

— KOSTIĆ dr. Cvetko, *Sociologija sela*, Beograd 1969.

— LÉVI-STRAUSS, *Les structures élémentaires de la paranté*, Paris 1949.

— KOETTER Herbert, *Agrarstrukturpolitik, Offene Welt*, Opladen 97/98-1968.

— TOENNIES Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft*, Berlin 1922.

— GALESKI Boguslav, *Social Organisation and Rural Change*, *Sociologia Ruralis*, Vol. VIII, No. 3—4/1968, Assen — The Netherlands.

— MENDRAS Henri, *Sociologie du milieu rural*, *Traité de sociologie* (publié sous la direction de George Gurvitch), Paris 1962.

— KOETTER Herbert, *Landbevölkerung in sozialen Wandel*, Düsseldorf—Köln 1958.

— ATTESLANDER Peter, *Methoden der empirischen Sozialforschung*, Berlin 1969.

kar 36.382 takšnih odnosov. Tolikšna razlika v številu odnosov je v tem, ker je v drugi vasi večina takšnih odnosov, ki so nekakšen tradicionalni balast. Gospodinjstva oziroma ljudje imajo v tej zvezi sicer v resnici vse polno raznih komunikacij, vendar bolj zato, da zadostijo običajem, ne pa zaradi praktične učinkovitosti. Prva vas je tradicionalni balast v odnosih že v precejšnji meri zavrgla. Oklepa se čedalje bolj sodobnejših oblik sodelovanja, ki so kvantitativno vzeto manj frekventne, zato pa veliko učinkovitejše. Delno je vzrok za manjše število vzajemno enakovrednih odnosov v prvi vasi sevé tudi v večji odsotnosti dnevnih migrantov. Ti tudi po vrnitvi z dela komunicirajo redkeje, da po nepotrebnem ne zapravljajo svojih moči.

Delna in popolna prepoved jedrskih poskusov

Dne 10. oktobra 1963 je začel veljati »moskovski sporazum« o prepovedi poskusov z jedrskim orožjem v atmosferi, v vesolju in pod vodo. Odtlej je minilo že več kot osem let, zato se lahko vprašamo, ali so se uresničila vsa velika pričakovanja, ki so se na svetu prebudila ob sprejetju tega sporazuma. Pričujoči članek hkrati obravnava tudi vprašanje, zakaj v vseh teh letih niso bile prepovedane tudi podzemeljske jedrske eksplozije, ter proučuje znanstveno-tehnične in politične ovire za sklenitev mednarodnega sporazuma o popolni prepovedi vojaških jedrskih poskusov.

Zakaj se jedrski poskusi nadaljujejo?

Skupen potencial jedrskega orožja na svetu znaša, tako vsaj cenijo, 50 milijard ton TNT, kar pomeni okoli 15 ton TNT na vsakega prebivalca našega planeta.¹ Človek se ob teh dveh številkah vpraša, ali ta potencial ni več kot zadosten in čemu so poskusi z jedrskim orožjem sploh še potrebni.

Jedrske sile² so za nadaljevanje vojaških jedrskih poskusov zainteresirane iz štirih razlogov:

1. kontrola zanesljivosti delovanja uskladiščenega orožja. Zaradi »utrujenosti materiala« in nepričakovanih napak v proizvodnji lahko vsako orožje odpove. Kemično sestavo jedrskega naboja je sicer moč kontrolirati s konvencionalnimi metodami in verižna reakcija ob določenih pogojih še nikdar ni odpovedala, toda vojaške oblasti kljub temu zahtevajo nadaljevanje jedrskih poskusov, da bi se popolnoma prepričale o zanesljivosti delovanja »strateškega orožja«;

2. ustvarjanje realističnih pogojev, v katerih preizkušajo npr. delovanje elektronskih sistemov in odpornost betonskih zaklonišč;

¹ SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1969/1970, Stockholm 1970, str. 381.

² Z izrazom »jedrske sile« so v nadaljnjem besedilu mišljene ZDA, SZ, Velika Britanija, Francija in LR Kitajska.

3. preizkušanje izpopolnjenih modelov starih tipov jedrskega orožja. V to kategorijo poskusov sodi naprimer serija francoskih jedrskih eksplozij na Tihem oceanu junija 1971, katerih namen je bil izpopolnjevati jedrsko oborožitev francoskih podmornic. Seveda je moč ugovarjati, da vsako jedrsko orožje ne sestoji samo iz jedrskega naboja, temveč tudi iz številnih drugih komponent (npr. varnostnega, prenosnega in vžigalnega sistema), ter da bi zagledelj zadostovalo samo preizkušanje »nejedrskih« komponent. V resnici je zadeva bolj zapletena.

Preizkušanje zgolj »nejedrskih« komponent bi pomenilo, da bi novi modeli orožja morali temeljiti na obstoječih načrtih jedrskih nabojev (bomb). Velesile pa so (žal) zainteresirane za izdelavo takih modelov, ki naj bi ustrezali spremenjenim dimenzijam, oblikam, načinom delovanja in teži jedrskih nabojev. Na take modele orožja se vojaški voditelji po vsej verjetnosti ne bi upali zanesti, če bi bili primorani preizkušati samo »nejedrskie« komponente, pričakovano delovanje novega modela jedrskega naboja pa bi bilo intrapolirano na papirju³;

4. preizkušanje popolnoma novih vrst jedrskega orožja. Intenzivne raziskave potekajo na primer za izdelavo »čiste« fuzijske bombe z laserskim vžigom; taka bomba naj bi ohranila svojo mehansko razdiralno moč, povzročila pa naj bi veliko manj radioaktivnega žarčenja kot dosedanje termonuklearne bombe. V to kategorijo vojaških raziskav sodi tudi »nevtronska bomba«, ki naj bi imela ravno nasprotno učinke: manjšo razdiralno moč in veliko več škodljivega nevtronskega žarčenja.

Ali so bili cilji »moskovskega sporazuma« uresničeni?

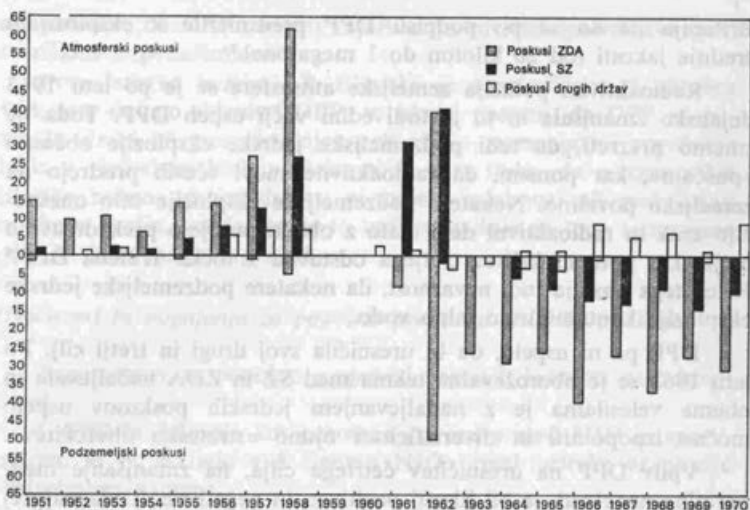
Mednarodni sporazum o delni prepovedi jedrskih poskusov, tako imenovani »moskovski sporazum«, so zunanji ministri SZ, ZDA in Velike Britanije podpisali 5. avgusta 1963 v navzočnosti generalnega sekretarja OZN.⁴ Sporazum je imel pet izrecnih ciljev zapisanih v preambuli: »končati kontaminacijo človekovega okolja z radioaktivnimi snovmi«, prispevati k ustavitvi oboroževalne tekme in k »odpravi spodbud za proizvodnjo in preizkušanje vseh vrst orožja, vštveši jedrsko orožje«. Sporazum je bil podpisan devet mesecev po »kubanski krizi«, zato je vseboval tudi dva implicitna cilja: pripomoči k popuščanju mednarodne napetosti in onemogočiti, da bi še več držav začelo uporabljati jedrsko orožje.

Ali je bilo teh pet ciljev doseženih?

³ J. C. Marks, »Nuclear Weapons Technology«, v knjigi *Impact of New Technologies on the Arms Race*, Cambridge (ZDA) 1971.

⁴ Za izraz »delna prepoved poskusov« bom v nadaljnjem besedilu uporabljal okrajšavo DPP.

⁵ Izvirno (angleško) besedilo sporazuma o DPP glej v knjigi *The United Nations and Disarmament 1945—1965*, New York 1967.

Ameriški, sovjetski, britanski, francoski in kitajski jedrski poskusi 1951—1970; vir: The test Ban (SIPRI Research Report), Stockholm 1971, grafikon 3

Najprej si pogledjmo, ali je sporazum sploh kaj učinkoval na frekvenco jedrskih poskusov. Kot kaže grafikon, se je preizkušanje jedrskega orožja nadaljevalo tudi po letu 1963, le da je bila večina poskusov preusmerjena iz atmosfere pod zemljo.⁶ Jedrske poskuse nad zemljo sta še naprej delali samo Francija in LR Kitajska, ki se k DPP nista pridružili. Velika Britanija je po podpisu DPP izvedla samo dva poskusa, pred DPP pa 23. Če upoštevamo samo preostali jedrski sili, SZ in ZDA, ki sta v letih 1945—1970 izvedli več kot 1250 poskusov, pa moramo, žal, ugotoviti, da se je poprečna letna frekvenca njihovih jedrskih poskusov po ratifikaciji DPP *povečala* za 16 odstotkov! Od leta 1945 do 10. oktobra 1963 (ko je začela veljati DPP) sta SZ in ZDA opravili poprečno 37,2 poskusa letno, od 10. oktobra 1963 do 3. julija 1970 pa 43,2 poskusa letno.⁷

Ugotovimo lahko torej, da DPP *ni* uspela zmanjšati frekvence jedrskih poskusov na svetu. DPP je samo spremenila statistično strukturo jedrskih poskusov: SZ, ZDA in Velika Britanija so se popolnoma preusmerile na podzemeljske eksplozije, Francija in LR Kitajska pa na nadzemeljske; ZDA so poleg tega začele večati delež manjših eksplozij (pod 20 kiloton) v svojem programu, SZ in Velika

⁶ *The Test Ban (SIPRI Research Report)*, Stockholm 1971, grafikon 3. Na str. 46 piše, da je število uradno objavljenih jedrskih poskusov brez dvoma manjše od dejanskega, toda ni znano, v kolikšni meri.

⁷ *SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1969/1970*, Stockholm 1970, razpredelnica 2C.1, str. 386.

Britanija pa so se po podpisu DPP preusmerile k eksplozijam srednje jakosti (od 20 kiloton do 1 megatone).⁸

Radioaktivna polucija zemeljske atmosfere se je po letu 1963 dejansko zmanjšala in to je tudi edini večji uspeh DPP. Toda ne smemo prezreti, da tudi podzemeljske jedrske eksplozije občasno »puščajo«, kar pomeni, da radioaktivne snovi včasih prodrejo na zemeljsko površino. Nekatere podzemeljske eksplozije celo onesnažijo zrak in radioaktivni delci nato z oblaki potujejo prek državnih meja, kar pomeni kršitev tretjega odstavka 1. točke 1. člena DPP.⁹ Poleg tega obstaja tudi nevarnost, da nekatere podzemeljske jedrske eksplozije kontaminirajo talno vodo.

DPP pa ni uspelo, da bi uresničila svoj drugi in tretji cilj. Po letu 1963 se je oboroževalna tekma med SZ in ZDA nadaljevala in obema velesilama je z nadaljevanjem jedrskih poskusov uspelo močno izpopolniti in diverzificirati njuno »strateško oborožitev«.

Vpliv DPP na uresničitev četrtega cilja, na zmanjšanje mednarodne napetosti, je bil hkrati pozitiven in negativen. Toda najprej moram ugotoviti, da DPP verjetno ni imela nobenega vpliva na nastanek ali zmanjšanje napetosti v nerazvitih državah in med nerazvitimi državami (Vietnam, Srednji vzhod, Kongo, Nigerija, Indija-Pakistan, Indonezija-Malezija). Bolj verjetno je, da je DPP imela določen *posreden* vpliv na popuščanje napetosti med ZDA in SZ v prvih letih po sklenitvi »moskovskega sporazuma«. Toda zdi se, da je šele ravnotežje med udarnimi silami ZDA in SZ ustvarilo v zadnjih letih enega temeljnih in neposrednih pogojev za sporazumevanje med Vzhodom in Zahodom (npr. sporazum o neširjenju jedrskega orožja¹⁰ in pogovori o omejitvi strateške oborožitve¹¹).

DPP je pozitivno vplivala na zmanjšanje napetosti med SZ in ZDA, toda hkrati je DPP bila, žal, tudi eden izmed neposrednih vzrokov za spor med SZ in LR Kitajsko. Po drugi svetovni vojni je SZ najprej dajala LR Kitajski pomoč za jedrske raziskave. Pozneje so to pomoč ukinili in SZ je leta 1963 sklenila z ZDA sporazum o DPP, ki so ga mnoge države razlagale kot ukrep, katerega glavni namen naj bi bil preprečiti nejedrskim državam izdelavo lastne jedrske oborožitve. Razumljivo je, da LR Kitajska in Francija — ki sta v razvoju jedrskega orožja zaostali za SZ, ZDA in Veliko Britanijo — tega sporazuma nista podpisali, temveč sta zahtevali popolno jedrsko razorožitev vseh jedrskih sil. Sporazum o DPP je bil podpisan 5. avgusta 1963 in pet dni poprej je LR Kitajska sprožila svoj prvi splošni napad na SZ. Iz Pekinga je bilo hkrati slišati

⁸ *The Test Ban (SIPRI Research Report)*, Stockholm 1971, razpredelnica 1.

⁹ Kanada je že večkrat uradno protestirala zaradi »dopuščanja« ameriških podzemeljskih jedrskih eksplozij, švedska pa zaradi sovjetskih.

¹⁰ Za izraz »neširjenje jedrskega orožja« bom v nadaljnjem besedilu uporabljal okrajšavo NJO.

¹¹ V nadaljnjem besedilu: SALT — Strategic Arms Limitation Talks.

tudi obtožbo, da DPP pomeni kapitulacijo sovjetskega vodstva pred ameriškim imperializmom.¹²

Prva jedrska bomba LR Kitajske je eksplodirala 16. oktobra 1964, leto dni po sklenitvi DPP; to hkrati pomeni, da DPP ni pomagala, da bi bil uresničen njen peti cilj — onemogočiti povečanje članic v »jedrskem klubu«. Priznati je sicer treba, da z izjemo LR Kitajske nobena druga država ni začela izdelovati ali preizkušati jedrskega orožja, vendar pa je to tudi precejšnja zasluga sporazuma o NJO, sklenjenega leta 1968.

Argumenti in pogajanja za popolno prepoved jedrskih poskusov

Argumentov za popolno prepoved vojaških jedrskih poskusov¹³ je več:

1. PPP bi delovala kot potrebna povezava med NJO in sporazumom, ki bi vskladu s 5. členom NJO urejal jedrske eksplozije v miroljubne namene.

2. PPP bi pomenila obveznost jedrskih sil nasproti obveznostim, ki so jih nejedrske države sprejele s podpisom NJO. To pomeni, da bi PPP naredila NJO bolj sprejemljiv za tiste države, ki se še obotavljajo podpisati NJO.

3. PPP bi imela ekonomski pomen, ker bi bilo del materialnih sredstev in intelektualnih naporov moč preusmeriti iz vojaških jedrskih raziskav v civilne.

4. Mednarodna kontrola PPP bi zmanjšala kontaminacijo človekovega okolja z radioaktivnimi snovmi, ki včasih nastaja ob podzemeljskih jedrskih eksplozijah.

5. Ne glede na materialne posledice bi PPP zmanjšala kritiko na račun ZDA in SZ, češ da ti velesili nista pripravljene storiti nič bistvenega za razorožitev. PPP bi bila torej simboličen korak, ki bi pomenil političen uspeh vseh miroljubnih sil na svetu.

PPP bi torej imela več pozitivnih učinkov, toda kako naj bi bilo sporazum o PPP moč doseči? Seveda s pogajanjem. Toda ob tem bi rad najprej pripomnil, da obstajata dve stališči do razorožitve pogajanj. Prvo je »idealistično« in cilj tega je popolna odprava orožja. Drugo je »realistično« (v izrazoslovju velesil) ali »strateško«, njegov cilj pa je, naj bi omejitev vojaških sistemov pripeljala do zanesljivejše in cenejše uporabe oborožene sile. Prvo se po svoji politični naravi navezuje na OZN, drugo pa na »ravnotežje strahu« med velesilama ZDA in SZ.

¹² »Statement of the Chinese Government Advocating the Complete, Thorough, Total and Resolute Prohibition and Destruction of Nuclear Weapons and Proposing a Conference of the Government Heads of All Countries of the World«, 31. julija 1963, v izjavi *People of the World, Unite, for the Complete, Thorough, Total and Resolute Prohibition and Destruction of Nuclear Weapons*, Peking, 1963, str. 1–6. Glej tudi *Peking Review*, 2. avgusta 1963, str. 7–8.

¹³ V nadaljnjem besedilu: PPP — popolna prepoved poskusov.

Ozračje, v katerem poteka konferenca razorožitvenega odbora v Ženevi,¹⁴ priča o »strateškem« lotevanju problema, ki ga je v odnosu do PPP uspelo uveljaviti ZDA in SZ. Vse delegacije na CCD se ogibajo vsakršne »propagande« in zahtevajo »stvaren pogovor«. Nihče ne omenja takih reči, kot je na primer ameriški imperializem ali sovjetske hegemonistične težnje. Tihi dogovor med ZDA, SZ in Veliko Britanijo o »strateškem« ali »realističnem« obravnavanju razorožitvenih vprašanj je imel največji uspeh leta 1967, ko nobena delegacija uradno sploh ni omenila vojne na Srednjem vzhodu. Tudi ameriška intervencija v Vietnamu ali sovjetska v ČSSR leta 1968 nista povzročili nobenega uradnega odmeva na konferenci. Najbolj čudno pa je, da niti SALT ni neposredno usklajen z razorožitvenimi pogajanjmi v Ženevi.

Neuvrščene države so na svojih srečanjih, v OZN in v Ženevi že mnogokrat zahtevale PPP.¹⁵ Na posvetovalnem sestanku nevezanih držav, 30. septembra 1971 v New Yorku, so neuvrščene države podprle tudi U Tantov predlog, po katerem naj bi se število sopedrednikov na CCD povečalo na tri, tako da bi udeležba nevezanih omogočila »bolj uravnoteženo vodstvo« ženevskih pogajanj.¹⁶ Žal so vse te zahteve, memorandumi, resolucije in komunikeji naleteli pri ameriški in sovjetski delegaciji na CCD na gluha ušesa. Še več, švedska zastopnica na CCD in veteranka na razorožitvenih pogajanjih v Ženevi ministrica Alva Myrdal je večkrat rekla, da SZ in ZDA nočejo razpravljati niti o konkretnih predlogih nevezanih držav na CCD. Po njenem mnenju prisostvujejo nevezane države pri teh pogajanjih zgolj kot neke vrste talci.¹⁷

Zakaj kot talci? Zato, ker se SZ in ZDA glede omejevanja oborožitve vedno bolj dogovarjata izključno med seboj in zunaj CCD,¹⁸ nevezane države pa na to ekskluzivno sporazumevanje — katerega posledice zadevajo ves svet — nimajo nobenega vpliva.

¹⁴ V nadaljnjem besedilu: CCD — Conference of the Committee on Disarmament. Konferenci prisostvuje šest zahodnih držav (ZDA, Velika Britanija, Italija, Kanada, Nizozemska, Japonska), šest vzhodnih držav (SZ, Poljska, ČSSR, Bolgarija, Romunija, Mongolija) in dvanajst nevezanih držav (Švedska, Jugoslavija, Brazilija, Mehika, Argentina, Indija, Burma, Pakistan, ZAR, Etiopija, Nigerija in Maroko).

¹⁵ Glej na primer Leo Mates, *Nesvrstanost*, Beograd 1970; *The United Nations and Disarmament 1945—1965*, New York 1967; M. Samir Ahmed, *The Neutrals and the Test Ban Negotiations*, 1967.

¹⁶ Glej 21. točko komunikeja; izvirno besedilo je ponatisnila revija *International Politics*, Beograd, 5. oktobra 1971. Romunska delegacija je 16. marca 1972 predlagala v Ženevi, naj bi za predsedniško funkcijo na CCD veljala rotacija, ki bi zajela vseh petindvajset držav — udeleženk konference.

¹⁷ Govor Alve Myrdal v Centro Italiano di Studi per la Conciliazione Internazionale, Rim, aprila 1970. Glej tudi *Dagens Nyheter*, 26. marca 1971.

¹⁸ Sporazumi o miroljubni uporabi vesolja in Antarktike ter o prepovedi jedrskega orožja v Latinski Ameriki niso bili sklenjeni na CCD. SALT poteka izključno med ZDA in SZ. Sporazum o NJO so obravnavali na CCD, toda formuliran je bil pretežno v dvostranskih pogajanjih med SZ in ZDA.

Ta težnja ZDA in SZ, da bi delegate nevezanih držav na CCD spremenile v zgolj pasivne opazovalce, ki naj bi s svojim kimanjem samo odobraval dvostranske pobude obeh velesil, se jasno kaže v nekaterih poskusih za poplitvitev sporazuma o DPP. Omenil sem že, da sovjetske in ameriške jedrske eksplozije pod zemljo včasih »puščajo« radioaktivne snovi, kar pomeni kršitev sporazuma o DPP. Obe velesili sta zadnje čase začeli trditi, da bo uporaba jedrskih eksplozij v miroljubne namene (npr. za izkoriščanje naravnega plina, nafte, rud itd.) v prihodnje vse pogostejša in da bodo tovrstne »nezgode« neizogibne. Zato so bile — po informacijah švedske ministrice Alve Myrdal — v mednarodni agenciji za jedrsko energijo na Dunaju (IAEA) že izražene pobude, naj bi bil sporazumu o DPP dodan amandma ali pa uradno tolmačenje, po katerem take »nezgode« pri jedrskih eksplozijah pod zemljo ne bi bile več označene kot »bistveno ogrožanje zdravja«.¹⁹

Kot pripadniki nevezanega dela sveta se ob takih pobudah lahko vprašamo: cui bono, v čigavo korist? Ali bi bil takšen amandma v interesu večine držav na svetu, to se pravi, nejedrskih držav? Ne, ravno nasprotno, že zdavnaj je napočil čas, ko bi bilo treba pooprstiti tolmačenje sporazuma o DPP in hkrati tudi dopolniti 5. člen sporazuma o NJO s sklenitvijo mednarodne pogodbe, po kateri naj bi Združeni narodi (oziroma njihova agencija za jedrsko energijo — IAEA) dobili pravico odločati, komu, kdaj in kako naj bi bilo dovoljeno opravljati podzemeljske jedrske eksplozije v miroljubne namene. Navsezadnje to ni samo zdravstveno vprašanje, temveč tudi vprašanje gospodarske konkurence med velesilami in nejedrskimi državami.

Te in druge, tukaj neomenjene težnje SZ in ZDA je treba torej upoštevati pri presojanju ozračja, v katerem potekajo skoraj brezplodni pogovori na CCD v Ženevi.

Vprašanje kontrole morebitnega sporazuma o PPP

Ženevska pogajanja za PPP so formalno obtičala na mrtvi točki zaradi nesoglasja o načinu nadziranja morebitnega sporazuma o PPP.

Tehničnim in političnim vprašanjem nadzora sporazuma o (delni ali popolni) prepovedi jedrskih poskusov je bilo posvečeno veliko pozornosti že v pogajanjih pred letom 1963, torej pred sklenitvijo sporazuma o DPP. Ne smemo pozabiti, da sta ZDA in SZ že takrat dosegli načelno soglasje o dveh važnih zadevah: o inšpekcijah na kraju samem, kadar bi bilo treba identificirati sumljiv seizmični dogodek, in o personalni sestavi kontrolnih postaj na ozemlju obeh jedrskih velesil. Žal pa se ZDA in SZ nista mogli sporazumeti o letnem številu takih inšpekcij in zato je bil sklenjen

¹⁹ Govor Alve Myrdal v Centro Italiano di Studi per la Conciliazione Internazionale, Rim, aprila 1970.

kompromis: na podlagi ameriško-britanskega alternativnega predloga z dne 27. avgusta 1962 je bil 5. avgusta 1963 podpisan sporazum o delni prepovedi jedrskih poskusov. Ta sporazum ni prepovedal podzemeljskih poskusov in ne vsebuje nobenih določb o načinu mednarodne kontrole.²⁰

Po letu 1963 ni bilo o vprašanju kontrole podzemeljskih jedrskih eksplozij nobenega političnega napredka. SZ in ZDA sta ves čas trdno vztrajali na svojih stališčih: ZDA zahtevajo določeno minimalno število inšpekcij (v državi, za katero bi nastal sum, da je opravila nedovoljen jedrski poskus), SZ pa se inšpekcijam upira, češ da bi postale priložnost za vohunstvo. Po sovjetskem mnenju je sodobna znanost dosegla raven, na kateri je zmožna identificirati podzemeljske jedrske eksplozije zgolj z »nacionalnimi sredstvi detekcije« in brez kakršnihkoli tujih inšpekcij na kraju samem.

Tako se pogovori na CCD o popolni prepovedi jedrskih poskusov še vedno vrtijo predvsem okrog tehničnih vprašanj. Pripomnim naj samo, da Velika Britanija nikoli ni delala problema iz tega, ker nikdar ni skrivala svojih podzemeljskih jedrskih eksplozij. Nasprotno, za Veliko Britanijo lahko rečem, da si je večkrat prizadevala zgladiti ameriško-sovjetsko nesoglasje glede nadziranja podzemeljskih poskusov.

Tako smo končno prišli do točke, na kateri moramo preiskati, kaj povzroča formalno nesoglasje med SZ in ZDA. Ali je podzemeljske jedrske eksplozije res nemogoče identificirati zgolj z nacionalnimi sredstvi detekcije? Z drugimi besedami, ali so mednarodne inšpekcije na kraju samem res potrebne? Odgovor nam bo pokazal, ali je ameriško-sovjetsko nesoglasje posledica določenih nezmožnosti znanosti in tehnike ali pa SZ in ZDA s tem, da vztrajata pri vprašanju kontrole, samo prikrivata pomanjkanje volje za sklenitev sporazuma o PP.

Metode za odkrivanje jedrskih eksplozij

Naštel bom samo metode in sredstva za odkrivanje jedrskih eksplozij pod zemljo in v atmosferi, zato ker so jedrske eksplozije pod vodo zelo redke. (Do julija 1970 jih je bilo uradno objavljenih samo šest, in sicer pet v ZDA in ena v SZ.²¹)

Za odkrivanje tako podzemeljskih kakor tudi atmosferskih jedrskih eksplozij je moč uporabljati tele metode:

1. fotografiranje in filmanje z umetnih satelitov (o tem več pozneje);

2. prisluškovanje radijskih komunikacij. To je moč najbolje storiti z umetnimi sateliti, toda prisluškovanje poteka tudi na kop-

²⁰ Več o tem glej v knjigi *The United Nations and Disarmament 1945-1965*, New York 1967, 9. poglavje.

²¹ *SIPRI Yearbook of World Armaments and Disarmament 1969/70*, Stockholm 1970, razpredelnica 20.3, str. 387.

nem, na ladjah in na letalih. V javnost so prodrle informacije, da imajo Američani takšne prisluškovalne postaje v Turčiji,²² v kraju Bada Beir v Pakistanu²³ in na japonskem otoku Hokaidu.²⁴ Američani lahko med drugim razločno slišijo, kako Rusi ali Kitajci po radiu odštevajo sekunde pred jedrskimi eksplozijami;

3. tradicionalne metode, na primer vohunstvo, zasliševanje političnih beguncev in proučevanje javnih informacij v tisku, na radiu itd.;

4. vojaški raziskovalni inštitut na švedskem (FOA) je razvil metodo, po kateri je moč izolirati posamezne delce v radioaktivnih ostankih, ki z oblaki potujejo po svetu, in jih nato proučevati pod mikroskopom. Švedske trgovske ladje, vojna in civilna letala v enostavnih filtrih zbirajo vzorce radioaktivnih ostankov v ozračju nad Švedsko in nad mednarodnimi vodami. S to švedsko metodo je moč natančno ugotoviti, odkod izvirajo radioaktivni delci in kako se radioaktivni oblaki selijo čez državne meje.²⁵

Seveda je nekatere metode (npr. fotografiranje z umetnih satelitov in prisluškovanje radijskih zvez) moč narediti neučinkovite, če so priprave na jedrsko eksplozijo zakamuflirane. Podzemeljsko eksplozijo je moč izvesti npr. v starem rudniku, za komunikacijo pa je moč uporabljati npr. žične zveze. Toda taki ukrepi povečujejo stroške za izvedbo jedrskega poskusa in otežujejo njegov potek.

Za odkrivanje in proučevanje samo jedrskih eksplozij v atmosferi so poleg tega na voljo še tele metode:

5. detekcija svetlobe, ki nastane v gornjih plasteh atmosfere zaradi sprostitve rentgenskih žarkov pri eksploziji;

6. spektralna analiza radioaktivnih »ostankov« eksplozije;²⁶

7. merjenje sprememb frekvence, pod katero se radijski signali odbijajo od ionosfere;²⁷

8. merjenje sprememb v atmosferskem pritisku, kakor jih zaznajo mikrobarografske naprave na zemlji;²⁸

9. merjenje sprememb v zemeljskem magnetnem polju in merjenje inducirane električnega toka v zemlji.²⁹

²² E. Weatherall, »Bada Beir Exit Ends U. S. 'Spy' Era«, *Christian Science Monitor*, 14. januarja 1970.

²³ Prav tam.

²⁴ R. S. Elegant, »U. S. Military Role in Japan Unique«, *Japan Times*, 10. februarja 1970.

²⁵ G. Ström, »FOA får brev: Kärnskräp från 14.000 m«, *Dagens Nyheter*, 21. avgusta 1971; A. Karsberg, »Franska kärnvapenprov hotar service av flygplan«, *Dagens Nyheter*, 15. septembra 1971.

²⁶ »Photometers Detect Nuclear Debris«, *Aviation Week and Space Technology*, 19. novembra 1962.

²⁷ H. A. Buchmaster in J. D. Skirrow, »V. L. F. Phase Anomaly Induced by a Nuclear Explosion«, *Nature*, 13. aprila 1968.

²⁸ T. G. Varghese in V. Kumar, »Detection and Location of an Atmospheric Nuclear Explosion by Microbarograph Arrays«, *Nature*, 17. januarja 1970.

²⁹ »High Altitude Nuclear Explosion Detected with Simple Equipment«, *Naval Research Reviews*, septembra 1962, str. 23—25.

Za odkrivanje podzemeljskih jedrskih eksplozij obstajata dve vrsti metod: seizmične in druge. Seizmične bom opisal malo kasneje; tokrat naj se dotaknem nekaj načinov uporabe umetnih satelitov.

Umetni sateliti so zelo koristni za fotografiranje krajev, na katerih navadno potekajo podzemeljski jedrski poskusi. Strokovnjaki lahko izvedejo obilo ugotovitev iz takih podatkov, kot so, na primer, višina vrtnalnih stolpov, dolžina kablov in velikost kupa jeklenih prstanov premera okoli 3 m, s katerimi je treba obložiti vrtino vse do globine okoli 150 m.³⁰ Optične sposobnosti umetnih satelitov so velike: na fotografijah je moč identificirati predmete, ki so veliki najmanj 30 cm.³¹ (To velja v vseh dimenzijah, tako da je moč identificirati tudi dolge predmete, ki so tanjši kot 30 cm.)

Umetni sateliti pa zmorejo še vse kaj drugega kot samo opazovati priprave na jedrske poskuse. Posebno važno je proučevanje pojavov po podzemeljski eksploziji, saj podatki o tem — skupaj s podatki, dobljenimi s seizmičnimi metodami — dajejo boljšo osnovo za oceno jakosti določene jedrske eksplozije. Pojavi, ki jih je po podzemeljski eksploziji moč registrirati z umetnih satelitov, so:

a) kraterji na zemeljski površini; teh udrtin ni mogoče preprečiti ali skriti;³²

b) dvig prašnega oblaka zaradi nastanka kraterja; ta pojav je treba opazovati takoj po eksploziji, ker kmalu izgine;³³

c) dvig prašnega oblaka s premerom več kilometrov; tak oblak nastane zaradi same eksplozije, to se pravi, zaradi vala, ki iz središča eksplozije udari na površje Zemlje; tak velik oblak prahu se počasi poleže;³⁴

d) isti udarni val uniči travo in drugo rastlinstvo navpično nad središčem podzemeljske jedrske eksplozije. Ta posledica, skupaj s posledicami v talni vodi in gostoti tal, utegne povzročiti spremembe v odboju infrardečih žarkov.³⁵

Seizmološke metode

Z zgoraj naštetimi metodami (1—9) je moč zvedeti, da se določen podzemeljski jedrski poskus pripravlja ali pa da je bil opravljen. Za ugotavljanje magnitude (jakosti) podzemeljskih eksplozij pa so seizmološke metode najučinkovitejše med vsemi metodami, ki jih je moč uporabljati na daljavo.

³⁰ *Newsweek*, 15. decembra 1969, str. 69, in 4. januarja 1971, str. 33; *New York Sunday Times Magazine*, 27. julija 1969, str. 6—7.

³¹ A. Chayes in J. B. Wiesner (ed.), *ABM, An Evaluation of the Decision to Deploy an Antibalistic Missile System*, New York 1969, str. 193—198.

³² *Newsweek*, 15. decembra 1969, str. 69, in 4. januarja 1971, str. 33.

³³ Prav tam.

³⁴ A. Ripley, »A Nuclear Device Fired in Colorado«, *New York Times*, 11. septembra 1969.

³⁵ W. H. Westphal in S. Rubin, »Techniques of On-Site Inspections«, *Geophysics*, aprila 1964, str. 253.

Odkar je bil leta 1963 sklenjen sporazum o DPP, je seizmologija (potresoslovje) bistveno razvila svojo metodologijo in njene merilne naprave so bile izpopolnjene. Toda vsako leto se v Zemlji zgodi veliko potresov (več tisoč) in seizmologi nikdar ne morejo zanesljivo reči, da določen potres ni naraven, temveč da ga je povzročila podzemeljska jedrska eksplozija. Čeprav je med naravnimi in umetno povzročenimi potresi precej razlik, pa večine teh seizmičnih razlik na velike razdalje žal ni mogoče zaznati (detekcija) ali pa jih je moč zaznati, vendar pa ne hkrati tudi uporabiti za razlikovanje naravnih potresov od umetnih (identifikacija).

Najuspešnejši način seizmične identifikacije podzemeljskih jedrskih eksplozij je način, ki uporablja odnos med frekvenco površinskih in globinskih valov, ki jih je povzročil potres. Ta odnos se imenuje »diskriminanta $M_p : m_g$ «. ³⁶ Seveda obstajajo tudi drugi, dopolnilni načini seizmične identifikacije. ³⁷ Toda vse tehnike seizmičnega odkrivanja in proučevanja potresov morajo upoštevati, da zemeljsko jedro in skorja nimata homogene gostote, zaradi česar se globinski in površinski valovi na svoji poti izgublajo, lomijo, koncentrirajo, razpršijo itd.

Glede na sedanje izkušnje o potresni dejavnosti določenih delov Zemlje, tehnične zmogljivosti obstoječih seizmoloških postaj in razpoložljive seizmološke metode je sedaj moč identificirati večino potresnih pojavov na zahodni obali ZDA, na Kamčatki in na Aleutskih otokih. ³⁸ Potrese na evropski celine in na sovjetskem delu Azije je moč identificirati do magnitude (jakosti) 3,2 po Richterjevi lestvici. Žal pa je za nekatera zemeljska območja identifikacija podzemeljskih jedrskih eksplozij še zelo nezanesljiva, na primer za vzhodno obalo ZDA in za vzhodno Kitajsko. ³⁹ Poleg tega tudi ni nobenih metod, da bi ugotovili, ali gre za podzemeljske jedrske eksplozije v vojaške ali v miroljubne namene.

Za identifikacijo jedrskih poskusov pod zemljo je seveda izredno važno, da isti potres registrira čimveč seizmoloških postaj v različnih delih sveta, tako da bi bilo iz primerjave podatkov moč dobiti čimbolj zanesljivo in čimbolj »plastično« podobo potresa. Žal vsa potresna področja — zlasti pacifiško — niso zadovoljivo »pokrita« s seizmološkimi postajami.

³⁶ Seizmologi merijo frekvenco globinskih valov na 1 sekundo in frekvenco površinskih valov na daljša razdobja, npr. 20 sekund. Poenostavljeno lahko zapišem: kadar je frekvenca globinskih valov na sekundo enaka za podzemeljske jedrske eksplozije in za naravne potrese, nastane pri eksplozijah okoli desetkrat večja frekvenca površinskih valov (na vsakih 20 sekund) kot pri naravnih potresih. Z drugimi besedami, odnos med magnitudo površinskih valov (M_p) in magnitudo globinskih valov (m_g) je drugačen za naravne potrese kot za podzemeljske jedrske eksplozije.

³⁷ *Seismic Methods for Monitoring Underground Explosions*, (SIPRI), Stockholm, 1971, str. 12 in 15.

³⁸ *Progress Report of the Seismic Study Group*, (SSIPRI), Stockholm 1970, str. 2.

³⁹ Prav tam.

Druga težava je, da vse seizmološke postaje ne sodelujejo v hitri izmenjavi podatkov. Švedska je že leta 1965 na zasedanju gibanja Pugwash v Benetkah predlagala, naj bi ustanovili mednarodni »detekcijski klub«, toda ta zamisel se ni uresničila.

Tretja težava pri mednarodni identifikaciji potresov pa so razlike med samimi napravami za registracijo potresnih valov. Seizmološke postaje za Zahodu si precej pogosto izposojajo seizmometre, tako da je bilo na primer ugotovljeno, da francoski seizmometri kažejo do 0,5 enote večje magnitude kot ameriški.⁴⁰ Posebno razveseljivo je, da so Rusi bili pripravljeni primerjati svoje seizmometre z zahodnimi, in sicer na seizmološki postaji Hagfors na Švedskem.⁴¹

Kakšne sklepe lahko torej povzamemo o sedanjih zmožnostih za odkrivanje podzemeljskih jedrskih eksplozij?

Leta 1963, ko je bil podpisan sporazum o DPP, je bila spodnja meja za identifikacijo ameriških in sovjetskih podzemeljskih poskusov 4,75 za globinske valove, kar ustreza 10-kilotonski eksploziji v trdi skali. ZDA so torej trdile — in na tem stališču so vztrajale vse doslej — da je ta meja previsoka in da se pod njo lahko manjše podzemeljske jedrske eksplozije »izmuznejo« detekciji ali identifikaciji z obstoječimi seizmološkimi metodami ter da je kontrolo morebitne PPP zato treba dopolniti z inšpekcijami na kraju samem.

To stališče je postalo nevzdržno. Po letu 1963 je seizmologija zelo napredovala. V območjih, na katerih poteka večina podzemeljskih jedrskih poskusov (zahodna obala ZDA in osrednja Azija), je sedaj moč identificirati podzemeljske eksplozije od magnitude 4,5, kar ustreza 5-kilotonski eksploziji v trdi skali. Sedanje znanstvene in politične razprave se vrtijo okoli vprašanja, ali bi bilo mogoče identificirati eksplozije do magnitude 4,0. Vse kaže, da problemi identifikacije eksplozij pod magnitudo 4,0 (ki ustreza 1—2 kilotonama v trdi skali) niso deležni velike pozornosti.⁴²

Poleg seizmoloških metod je treba upoštevati seveda tudi druge metode za odkrivanje jedrskih eksplozij pod zemljo (npr. opazovanje z umetnih satelitov, vohunstvo, prisluškovanje radijskih komunikacij itd.). Ne smemo pozabiti, da te metode niso odvisne od jakosti eksplozije. Te metode so zelo važne, ker se država, ki opravi podzemeljski jedrski poskus, nikoli ne more zanesti, da druge države na ta ali oni način ne bodo odkrile eksplozije. Pomenljivo pa je, da se SZ in ZDA na CCD zelo previdno ogibata temu, da bi kakorkoli omenili te neseizmične metode, brez dvoma iz strahu, da bi razkrile svoje prave obveščevalne zmožnosti ali pa da bi na nasprotni strani povzročile varstvene ukrepe.

⁴⁰ »Seismologiska Uppsalaprove«, *Dagens Nyheter*, 14. decembra 1971.

⁴¹ A. Karsberg, »FOA prövar Sovjet-röns«, *Dagens Nyheter*, 12. decembra 1971.

⁴² *The Test Ban (SIPRI Research Report)* Stockholm 1971, str. 21—22.

Po tem kratkem pregledu metod za odkrivanje jedrskih eksplozij pod zemljo lahko lažje razumemo memorandum, ki ga je 30. septembra 1971 predlagalo devet od dvanajstih nevezanih držav na CCD v Ženevi; v tem memorandumu sta izražena zadovoljstvo spričo napredka seizmologije in optimistično prepričanje, da bo ta napredek pomagal rešiti vprašanje kontrole.⁴³ Zdaj je namreč že postalo jasno, da SZ in ZDA uporabljata nesoglasje o tehnični kontroli kot pretvezo za odlaganje pravih pogajanj o PPP.

Za sporazum o PPP je bilo izdelanih več predlogov. Prva vrsta predlogov temelji na zamisli, naj bi bila jedrskim silam najprej priznana letna kvota podzemeljskih jedrskih eksplozij, ta kvota pa bi se nato iz leta v leto zmanjševala, dokler ne bi bila odpravljena. Druga vrsta predlogov temelji na zamisli, naj bi bili takoj prepovedani vsi podzemeljski jedrski poskusi nad določeno magnitudo⁴⁴ (magnitudo, nad katero je sedaj možna identifikacija potresov). Žal pa nobena verzija sporazuma, najsij je še tako spretno formulirana, ne bo sprejeta, če jedrske sile ne bodo pokazale volje, da se poskusi popolnoma prepovejo.

Tako smo prišli spet na začetek celotnega problema. Vprašajmo se torej, kakšna so stališča različnih skupin držav do sporazuma o PPP.

Za nejedrske države ni težko ugotoviti, da sporazum o PPP zanje ne bi pomenil žrtev, temveč le koristi. Drugo velja za »skoraj-jedrske« države⁴⁵; pri proučevanju njihovih stališč moramo upoštevati dve vrsti dejavnikov, vojaške in politične. Švedska verjetno ne bo izdelala jedrskega orožja zaradi svoje politike nevtralnosti. Japonska in Zahodna Nemčija sta izgubili zadnjo svetovno vojno in jima zmagovalci ne bodo »dovolili« izdelati lastne jedrske bombe. Stališče Italije in Kanade pa je vezano na jedrsko strategijo pakta NATO.

Ostanejo tri »skoraj-jedrske« države, ki bodo o PPP zavzele tako stališče, ki bo v skladu z njihovo obrambno politiko. Na nje-

⁴³ F. S., »Vertagung der Genfer Abrüstungskonferenz«, *Neue Zürcher Zeitung*, 2. oktobra 1971. Memorandum so podpisale Etiopija, ZAR, Burma, Jugoslavija, Maroko, Mehika, Nigerija, Pakistan in Švedska.

⁴⁴ Take vrste predlog o besedilu sporazuma o PPP je izdelala Švedska in ga predlagala na CCD dne 1. aprila 1969. Švedska je 27. julija 1971 predlagala na CCD popravljeno besedilo istega predloga. V tem drugem besedilu je bila predvidena meja 3 kilotone, vprašanje kontrole pa naj bi bilo rešeno šele po sklenitvi morebitnega sporazuma o PPP. Besedilo ni vključevalo pravne ureditve opravljanja podzemeljskih jedrskih eksplozij v miroljubne namene. Alva Myrdal, »Tiden inne förbjuda även underjordsprova«, *Dagens Nyheter*, 28. julija 1971.

⁴⁵ Z izrazom »skoraj-jedrske« države so mišljene države, ki bi bile v bližnji prihodnosti znanstveno-tehnično in ekonomsko sposobne izdelati lastno jedrsko bombo: Izrael, Južna Afrika, Japonska, Zahodna Nemčija, Kanada, Švedska, Indija in Italija.

govo stališče bo zelo vplivalo vedenje držav v njihovi soseščini. Če bo Indijo začel skrbeti razvoj kitajske jedrske oborožitve, bo morda tudi sama začela izdelovati jedrske bombe. Po drugi strani pa se Kitajci ne morejo zanesti, da tudi Indijci ne bodo podpisali morebitnega sporazuma o PPP, če ga bodo podpisali najprej sami. Podobno razmišljanje lahko uporabimo tudi pri proučevanju izraelskega stališča (v odnosu do ZAR) in južnoafriškega stališča (v odnosu do držav »črne« Afrike).

V analizo stališča »skoraj-jedrskih« držav je treba vključiti tudi sporazum o NJO in se vprašati, katere od teh držav bi bile pripravljene podpisati samo sporazum o PPP, katere bi podpisale sporazum o PPP kot dopolnilo sporazuma o NJO in katere ne bi hotele podpisati nobenega teh dveh sporazumov. Žal mi za takšno analizo tukaj manjka prostora.

Od »srednjih jedrskih državah« bi bila verjetno edinole Velika Britanija pripravljena kmalu podpisati sporazum o PPP (če ne bo prej prišlo do oživitve zamisli o »evropskih jedrskih silah«⁴⁶). Francija se mora od svojih bodočih jedrskih eksplozij še veliko naučiti, zato se verjetno ne bi hotela priključiti k PPP, kot se tudi k DPP noče. Zanja bi bil verjetno sprejemljiv samo sporazum o popolni jedrski razorožitvi vseh jedrskih sil. »Srednja jedrska država« je tudi LR Kitajska, katere stališče pa bom obravnaval v drugačni zvezi.

Ostaneta torej obe vodilni jedrski sili ZDA in SZ. Kot je bilo že večkrat rečeno na CCD v Ženevi, na sedežu OZN in drugod, bi se ti državi lahko sporazumeli o rešitvi vprašanja kontrole PPP. ZDA bi zaradi napredka seizmologije lahko opustila svojo zahtevo po rednih mednarodnih inšpekcijah na kraju samem ali pa bi SZ lahko oživila svoj stari predlog o treh letnih inšpekcijah. Možen bi bil tudi kompromis, ki ga je predlagala Švedska na CCD, namreč da bi bilo sumljive potrese moč kontrolirati z »izzivom« osumljeni državi, naj na kraju potresa sprejme mednarodno inšpekcijo.

Toda dvomljivo je, ali ZDA in SZ sedaj resnično želita sporazum o PPP. Njuna glavna pozornost na področju razorožitve je zdaj posvečena pogovorom o omejitvi strateškega orožja (SALT). V tem kontekstu sporazum o PPP ne bi bil toliko važen kot tehnično dopolnilo k sporazumu za »zamrznitev« strateške oborožitve, temveč kot sredstvo za izboljšanje sovjetsko-ameriških odnosov. Poleg drugih koristi PPP, ki sem jih naštel na začetku tega članka, obe velesili tudi ne smeta pozabiti ugodnega vpliva, ki bi ga sporazum o PPP mel na druge države. Seveda pa velja tudi nasprotno:

⁴⁶ Zamisel o ustanovitvi »evropskih jedrskih sil« so podprli Alain Poher v predvolilni kampanji za izvolitev novega francoskega predsednika republike, tedanji voditelj britanske opozicije Edward Heath med svojim obiskom v Washingtonu 25. in 26. maja 1969 ter tedanji zahodnonemški finančni minister Franz Josef Strauss 19. maja 1969 v Londonu.

uspešen konec SALT utegne imeti dobrodejen vpliv na »odtjanje« ameriških in sovjetskih stališč v Ženevi.

V te špekulacije o sovjetskih in ameriških stališčih do PPP vnaša kitajska politika precejšnjo stopnjo negotovosti, zato je čas, da si ogledamo tudi stališča LR Kitajske do razorožitve.

Kot sem že omenil, je kitajska vlada 31. julija 1963 izjavila, da sklenitev sporazuma o DPP pomeni kapitulacijo sovjetskega vodstva pred ameriškim imperializmom. Po kitajskem mnenju pomeni ta sporazum poskus utrditi sovjetsko-ameriški jedrski duopol.⁴⁷ Podobna reakcija je prišla iz Pekinga tudi po sklenitvi sporazuma o NJO,⁴⁸ pozneje pa je LR Kitajska s številnimi namigi dala ZDA in SZ vedeti, da tudi na SALT gleda kot na novo sovjetsko-ameriško zaroto.

Kakšne so bile razorožitvene alternative LR Kitajske? Ta država je že v svoji izjavi 31. julija 1963 zahtevala uničenje vsega jedrskega orožja na svetu in pozvala šefe vseh držav, naj se sestanejo na svetovni konferenci o razorožitvi. Ta dva predloga je ponovila 14. maja 1965 ter julija in avgusta 1971.⁴⁹ Lanskoletni ponovitvi teh dveh predlogov sta hkrati pomenili tudi zavrnitev sovjetskega predloga o konferenci petih jedrskih sil, ki ga je izrekel Leonid Brežnjev na 24. kongresu KP SZ (30. marca 1971). LR Kitajska je sovjetsko pobudo zavrnila z obrazložitvijo, da noben omejen sporazum po drugi svetovni vojni ni mogel preprečiti izpopolnjevanja jedrske oborožitve v ZDA in SZ. To mnenju Pekinga so narodi sveta popolnoma izgubili zaupanje v dosedanja razorožitvena pogajanja, zato bi omogočila napredek samo svetovna konferenca o razorožitvi, na kateri naj bi enakopravno sodelovale vse države sveta.

Sklepi

Najprej naj še enkrat poudarim, da bi bilo napak, če bi vprašanje sporazuma o PPP obravnavali zgolj kot tehnični ali pravni problem. Ta sporazum — enako kot vsi drugi sporazumi o omejitvi oboroževanja — je neposredno odvisen od politične volje jedrskih sil.

Na politično voljo velesil v tej zadevi najbolj vplivata dva dejavnika. Prvi je stanje v oboroževalni tekmi: jedrske sile se bodo odločile za prepoved vseh vojaških jedrskih poskusov šele tedaj, ko od nadaljevanja teh poskusov same ne bodo imele več kake večje koristi.

Drugi dejavnik se deloma navezuje na prvega, izvira pa iz rezultante odnosov med SZ, ZDA in Kitajsko. Tukaj moramo razlikovati dva možna položaja. Prvič: razvoj kitajske jedrske oboro-

⁴⁷ Glej opombo 12.

⁴⁸ Glej *Peking Review*, 21. junija 1968.

⁴⁹ Glej npr. *The Times* (London), 21. julija in 9. avgusta 1971.

žitve utegne kmalu prisiliti SZ in ZDA, da bosta LR Kitajsko vključili v formalna sovjetsko-ameriška pogajanja o razorožitvi, na primer v okviru OZN ali pa na CCD v Ženevi.⁵⁰ To bi LR Kitajski dalo tudi možnost, da bi neposredno vplivala na pogajanja o PPP. O kitajskem stališču do PPP pa ni težko sklepati: LR Kitajska se po vsej verjetnosti ne bo hotela sprijazniti s PPP, dokler bi tak sporazum pomenil zgolj »zamrznitev« sedanjega kitajskega zaostanka v jedrski oborožitvi v primerjavi z ZDA in SZ.

Druga možnost: prihodnji sporazumi o omejevanju oboroževanja med SZ in ZDA bodo neformalni, tako da bi bil izključen neposreden vpliv LR Kitajske. Toda že dejstvo, da bi se ZDA in SZ odločili za tak sporazum, bi pričal o precejšnjem *posrednem* vplivu LR Kitajske na sovjetsko-ameriška pogajanja.

V kontekstu te trojne igre se morebiti sporazum o PPP kaže kot manj pomembna igralna karta kot SALT. Sklenitev sporazuma o PPP verjetno ne bi spodbudila LR Kitajske, da bi se mu pridružila, ker zaostaja v oboroževalni tekmi. Uspešen zaključek SALT pa bi imel verjetno ugoden vpliv na kitajsko stališče do PPP. Res je treba upoštevati, da je LR Kitajska na SALT gledala doslej zelo skeptično in da bi uspeh SALT utegnil spet zaostriiti sovjetsko-kitajski spor. Toda po drugi strani bi uspeh SALT hkrati koristil tudi LR Kitajski, ker bi posredno potrdil veljavo že obstoječih kitajskih zmožnosti za jedrski udarec proti SZ ali proti ameriškim zaveznikom in vojaškim oporiščem na Daljnem vzhodu. Torej je malo upanja, da bo LR Kitajska po uspehu SALT čutila manjšo potrebo po nadaljevanju svojih jedrskih poskusov, ker ji bo za obrambo zadostovala že njena sedanja jedrska oborožitev.

Kakorkoli že, če bo sporazum o PPP nekoč vendarle sklenjen, mu bodo morali čimprej slediti novi koraki na poti k splošni razorožitvi, sicer bo njegov pomen zbledel prav tako hitro kot pomen delne prepovedi jedrskih poskusov.

29. marca 1972

⁵⁰ Novi generalni sekretar OZN Kurt Waldheim je v svojem govoru na CCD dne 29. februarja 1972 med drugim dejal, da bi se morala LR Kitajska čimprej pridružiti Ženevski razorožitveni konferenci. Šef ameriške delegacije Joseph Martin je izrazil določeno podporo Waldheimovi zamisli, a ni neposredno omenil LR Kitajske. Sovjetski delegat Aleksej Roščin ni omenil LR Kitajske v svojem govoru niti ni uporabil besedne formule »vse jedrske sile«, kot je to storil njegov ameriški kolega. »Neue Züricher Zeitung« je 10. marca 1972 objavil kratko novico iz Ženeve, čes da v krogih CCD dvomijo, da sta ZDA in SZ pripravljene sprejeti udeležbo LR Kitajske na konferenci, saj bi tako prišla v nevarnost sovjetsko-ameriška hegemonija v predsedstvu CCD. Kako pa na ta sondiranja reagirajo Kitajci? Oni sami sondirajo teren: kitajski generalni konzul v Ženevi baje rad vabi na čaj različne delegate s konference.

O objektivnem poročanju

Če »objektivno« opredeljujemo, pristajamo na presojo in na sklepanje na podlagi podatkov, ki niso prilagojeni že vnaprej določenim konkretnim ciljem, pa tudi izločujemo subjektivno komponento v presoji in predstavljanju neke snovi. Na splošno je torej najlažje opredeliti objektivno poročanje kot razliko od subjektivnega. Ob tem ni dvoma, da absolutnega objektivnega ni in se v okviru družbenih razmer oblikujejo pravila tako imenovane relativne objektivnosti, objektivnosti torej v konkretnih razmerah.

Čeprav torej absolutnega ni, to ne more biti izgovor, da ne bi težili za relativnim, ki v tej svoji funkciji (v okviru družbe, države) dobi elemente absolutnega. Z drugimi besedami, absolutna resnica je fikcija, kar pa ne pomeni, da resnice ni mogoče spoznati ali se ji vsaj v danih razmerah maksimalno približati.

Najbrž ni odveč, da se vprašam, čemu navsezadnje iščemo resnico, čemu težimo k objektivnosti in k izključevanju škodljive subjektivnosti? Nedvomno je ta težnja tesno povezana z naravnimi željami vedno bolj izraženega in za odločanje sposobnega sodobnega človeka, katerega razum hoče biti angažiran in potrebuje podatke, ki v prejšnjih stopnjah, preden so prišli do njega, niso bili tako obdelani, da mu dajejo samo še končno rešitev.

Če navežem na misel na začetku, to pomeni, da človek zaradi izkustev, zaradi pisanih in nepisanih pravil, ki mu odrejajo življenje v nekem okolju, ne pričakuje absolutne objektivnosti, torej neke abstraktne absolutne resnice, ki bi zahtevala nenehno vnovično preverjanje vseh pravil za življenje, ampak tisto resnico, ki je določena z ustavo, zakoni, programi, statuti. V tem okviru je še vedno nujno iskati resnico, ki je še vedno dostopna samo z objektiviziranjem danosti in z objektivnim sporočanjem o njenih elementih vsem, ki želijo aktivno sodelovati v življenju družbe.

Objektivno poročanje v naših razmerah je torej poročanje o vseh dogodkih, o vsem dogajanju, ki sestavlja našo politično resničnost, o elementih za načrtovanje prihodnje politike, o napakah, ki ovirajo že sprejete politične odločitve. O že minulem dogajanju, torej, ki morda nima več neposredne zveze s prihodnjim, in o tekočem dogajanju, na podlagi katerega se bodo šele izoblikovali sklepi.

Odveč je poudarjati, da so ustavne, zakonske in drugačne pravice ljudi v samoupravni družbi bistveno povezane s tem, kako dobro in kako točno so ljudje obveščeni o temeljnih elementih, ki so potrebni za sklepanje. V tem prostoru se naloga množičnih komunikacijskih sredstev iz nekega internega pravila pisati o stvareh objektivno spremeni v družbenoekonomsko nujnost. Tokovi objektivnega obveščanja gredo lahko tudi drugod, toda množična sredstva ostajajo še vedno osrednje pomagalo za tako ali drugačno obveščanje samoupravljavcev.

Zaradi nedvomne pomembnosti objektivnega obveščanja ni čudno, da v naši družbi pogosto opredeljujemo »objektivno«. Slišati je bolj in manj utemeljena premišljanja, kako bi bilo treba klasično pravilo novinarstva prirediti našim razmeram. Pri tem pa pogosteje kot konkretno opredeljevanje slišimo kritike zaradi domnevne nagnjenosti k prehudemu objektiviziranju, kar naj bi škodilo našemu občutljivemu samoupravljanju. Tega je zlasti veliko v tako imenovanih kritičnih situacijah, ko gre za tole dilemo: za dve mnenji gre. Eno podpira priznana politična ali gospodarska ali kakršna že struktura, drugo zastopajo politično bolj ali manj anonimni ljudje. Vprašanje je, ali poročati o obeh stališčih enako široko, enako podrobno in enako prizadeto. Odgovor ni tako preprost, kot je videti na prvi pogled: praviloma so na odgovornih političnih položajih najboljši in najbolj razsodni ljudje, torej jim njihovo znanje omogoča, da imajo tudi družbeno pravilnejše stališče. Poročanje naj bi se zato omejilo nanj, drugega pa naj bi v podtekstu prikazali le kot možnost, ki ni uspela. Brez podrobnosti, brez objektiviziranja torej, ki bi še drugim dalo možnosti neposredne presoje.

Tako razmišljanje je po svoje logično, toda zdi se, da vendar ima napako. Tako »objektiviziranje«
poročanja, ki naj ljudem prihrani utrudljivo proučevanje stališč, ki niso imela možnosti na uspeh, utegne biti v resnici družbi koristno v devetih primerih, v desetem pa se skaže, da tudi najpametnejši niso nezmotljivi in tak sistem dolgoročno ne zagotavlja popolne obveščenosti. *Audiat et alter pars* je zato pravilo, ki je enako potrebno naši družbi, kot kateri drugi. Objektivno poročanje o dogajanju je del sodobnega političnega odločanja, ker se odgovorni nenehno soočajo z mnenji ljudi, ki sodelujejo v upravljanju na nižjih ravneh.

Objektivno poročanje zato ni neka meščanska sleparska izmišljotina, ampak nujnost v procesu usposabljanja ljudi za sprejemanje odgovornih odločitev, za samostojne pobude. Objektivno poročanje je (v okvirih, ki sem jih opredelila na začetku) konkretizacija skrbi za delovnega človeka, poročstvo zanj in za politične odločilne dejavnike, da ne more biti govor o manipuliranju z množicami.

V naši novejši zgodovini je bila že vrsta primerov, ko je bilo ugotovljeno, da ni primerno objaviti vseh podatkov, ker bi neprijetnosti utegnile zmeti delovne ljudi, jih prestrašiti in zavreti v njihovih delovnih naporih.

Kaka demagogija skrbeti za ustvarjalnost in čilost ljudi s prikrivanjem resničnih podatkov! Učinki takega uvidevnega prikrivanja so lahko kratkoročno ugodni, ker se pač nihče ne vznemirja za stvari, o katerih ne ve, toda v daljšem obdobju so v navzkrižju z družbenimi interesi. Storjeni sta dve usodni napaki: 1) s prikrivanjem anomalij dajemo zakonito kritje neposrednim ali posrednim krivcem zanje 2) ko je prvič prekršeno pravilo objektivnosti sporočanja podatkov, taka praksa utegne postati pravilo. Druga posledica pa je še v tem, da javnost sčasoma dobi vtis,

da ima tisti, ki se boji javnega soočenja na ravni argumentiranja, »nekaj zadaje«. Pride najhujše: javnost zgubi zaupanje v zakonita sredstva obveščanja in išče dodatne podatke po neuradnih kanalih, ki so praviloma neurejeni, izkoriščani v najrazličnejše namene in ustvarjajo dualizem v razumevanju družbenega dogajanja. Eno za zunanjo rabo in eno za notranjo.

Nobenega dvoma ni, da se vsaka moderna država sooča z dosti bolj zapletenimi nalogami kot v preteklosti in da je vladanje zdaj dosti bolj zapleteno, kot je bilo v času absolutizma. Še toliko težje je vodenje samoupravne socialistične države, kjer naj bi imel praktično vsak, ne glede na znanje in na politično moč, pravico sodelovati v procesu političnega odločanja. Tako vodenje še posebej ne more izključevati pravila o vsestranskem obveščanju ljudi ali se zatekali k enostranskemu obveščanju javnosti z nekim abstraktnim ciljem »skrbi za delovnega človeka«. Socialistična družba ni popolna že vnaprej in ljudje v njej niso že vnaprej najpopolnejši. Resnica tudi ni vedno privilegij človeka s političnim vplivom in tudi v samoupravni socialistični družbi je zdravo, če njegov pogled na resnico korigira pravilo **auditura et altera pars**.

M. D. MURKO

Koroške impresije*

Pedagoško znanstveno ekskurzijo na slovensko Koroško je ljubljanska fakulteta za sociologijo, politične vede in novinarstvo organizirala z dvojnimi namenoma. Prvi — pedagoški — je bil v skladu z interesi študentov: seznanili naj bi se s političnimi, sociološkimi in komunikacijskimi problemi in specifičnostmi sosedske Avstrije, zlasti pa slovenske Koroške. Ekskurzija naj bi torej omogočila študentom sistematično spoznavanje različnih dejavnikov, ki povečujejo ali omejujejo afektivno (vrednostno) in instrumentalno (ne)odvisnost slovenskega prebivalstva na Koroškem v razmerju do avstrijskega in slovenskega naroda. Pedagoško delo s študenti je bilo torej priprava za empirično raziskovanje — to je bil drugi namen ekskurzije — nasprotij, ki nastajajo znotraj slovenske narodnosti na Koroškem in ki zadevajo razmere z matičnim in avstrijskim narodom. Nad 50 študentov je bilo razdeljenih v 8 raziskovalnih skupin, ki so pod vodstvom mentorjev — profesorjev FSPN — proučevale intenzivnost in odvisnost nasprotij med različnimi (ne)formalnimi skupinami v obeh državah ter zlasti na Koroškem od geografskih relacij, razlik v stopnji ekonomskega razvoja in diferenciacije, kulturnih in verskih razlik, delitve na razrede in sloje s specifičnimi interesi ter do velikosti proučevanih skupin, organizacij in institucij.

Ekskurzija je bila izpeljana v času, ko se je na Koroškem (ponovno) aktualiziralo vprašanje moči posamičnih političnih skupin in njihovega vpliva na politiko države, ko so se manifestirali konfliktni interesi teh

* Za uredništvo je mnenja študentov zbral, jih uredil in napisal uvod Slavko Splihal.

skupin. V naelektrenem političnem vzdušju na slovenskem Koroškem se je bilo pri raziskovanju silnic, ki neposredno zadevajo položaj Slovencev v Avstriji, treba podrediti danemu »političnemu trenutku«, kar je nedvomno vplivalo na produktivnost raziskovalnega dela.

Nizka indikativnost pogovorov na Koroškem kajpak ne pomeni, da ekskurzija ni dosegla svojega namena. V to nas prepričujejo dokaj jasna in kritična mnenja študentov, ki so si jih ustvarili v pogovorih s predstavniki slovenskega in avstrijskega življa na Koroškem.

O ravni (ravneh) pogovorov pravi Bojko Bučar: »Že prvi dan našega obiska avstrijske Koroške sem dobil nekakšen nejasen občutek, da nekaj ne more biti v redu: sestali smo se z levimi in prodesnimi, s Slovenci in Avstrijci in povsod so nas, kot je pač običaj v civilizirani družbi, lepo sprejeli. Vsi so sicer res govorili o problemih, ki jih tarejo, da pa so — ti preveč kompleksni in zakriti, da bi jih mi kot zunanji obiskovalci lahko dojeli v celoti in v njihovi resničnosti, ali pa da so ti problemi slovenske manjšine le še vprašanje časa, kdaj se bodo rešili sami na sebi. Vsak je govoril svojo resnico, pa vendar so vsi govorili z istimi izrazi v istih okvirih v isti monotonosti formalnih pogovorov s tujci. Nihče ni prestopil meje dovoljnega in zaželenega, nihče se ni na nas obračal drugače kot na tujce, ki prodirajo v njihov svet, politično so vsi bili »fer« in na višini, tako da je človek dobil občutek, da je družbena realnost pač takšna, da nikomur, še najmanj pa Slovincem na avstrijskem Koroškem nihče nič noče. Tistim pa, ki so zaradi zgodovinsko določenih, objektivnih in subjektivnih vzrokov na slabšem, pa tako ali tako pomaga Jugoslavija. Kmalu pa sem spoznal, kaj me je pravzaprav motilo: pogovarjali smo se na institucionalni ravni obstoječe strukture, pogovarjali smo se s tistimi, ki so trenutno (beri: do zdaj) bili na vrhu družbenopolitičnega dogajanja. Pri tem ne mislim, da bi se morali pogovarjati s tistimi ljudmi, ki tam živijo, ki so tako rekoč objekt politične manipulacije, ne — to bi že preveč zahtevali, vendar pa smo v svojih stikih izpustili (zaradi vzrokov in interesov, ki jih ne poznam) enega najpomembnejših družbenopolitičnih dejavnikov Slovencev na Koroškem in to je — koroška desna, umerjena in predvsem napredna mladina. Prav iz razgovora s temi mladimi ljudmi pa sem nekaj spoznal. Zavedajo se, da je npr. njihova gimnazija Koroška v malem: imajo Nemce in Slovence. Slovenci so med seboj razdeljeni na levo in desno usmerjene, med njimi pa so trenja in nesoglasja. Kadar koli pa se pokaže potreba (in potreba je vedno), so oboji proti komunistom in mladini, pa čeprav za ceno priklona Nemcem. Četudi iščejo med seboj skupen jezik, kadar gre za interese in obrambo slovenstva na Koroškem, je zaradi nasprotij, ki med njimi vladajo, ta jezik tako slab, kompromisarski in nedosleden, da je to eden izmed glavnih dejavnikov, da se slovenska manjšina tanjša in akulturira vpričo pritiska nemških nacionalistov. Opaziti pa je težnjo, da proti mladini ni le slovenska starejša generacija, temveč so zoper njo razumljivo ostro tudi avstrijske oblasti, jugoslovanski pristojni organi pa se zanje bodisi ne zmenijo bodisi pa jih odklanjajo.«

Kako se pomoč Jugoslavije in Slovenije zamejskim Slovincem kaže na Koroškem? Tista neinstitucionalna, ki je pogosto ne upoštevamo, ko govorimo o naši podpori sonarodnjakom zunaj državne meje?

Takole jo je zaznal Ivan Svetlik: »Zakaj slovenstvo zginja? Slovenstvo zginja zato, ker se tovariš Slovenec, ki pride na Koroško, naenkrat in zelo pogosto spremeni v gospoda, ki govori nemško. Seveda je zato

že skoraj pravi Avstrijec ali Nемеc. To zelo rad počenja na ulici, v gostilni, trgovini ali kje drugje. Tako je domačin, katerega materinščina je slovenski jezik, malo zmeden, ko naleti na takega gospoda. In ker ne ve, s kom pravzaprav govori, mu vljudno odgovori po nemško...»

Na institucionalni ravni se vprašanje pomoči kaže tudi v odnosu matice do posamičnih političnih organizacij na Koroškem. Vtis je, da komunistična partija Avstrije na Koroškem ne uživa naše podpore, čeprav obstajajo formalni in delovni stiki.

Drago Flis: »Morda zanimanja za obisk pri KP ni bilo tudi zato, ker vlada prepričanje, da so zahodne komunistične partije le agentura KP SZ in da si z njo naši ljudje ne morejo kaj prida pomagati. Avstrijske komuniste KP SZ res podpira, vendar so še vedno ohranili neko stopnjo samostojnosti.

KP Avstrije ima med vsemi avstrijskimi strankami najpozitivnejše stališče do problema koroških Slovencev. Socialdemokrati se boje za glasove, konservativci so pod vplivom Heimatdiensta, liberalci pa so velikonemško usmerjeni, tako da nobena velikih strank programsko ne zagotavlja našim ljudem pravic, ki jim gredo.

Avstrijski komunisti pa Slovence v boju za nacionalne pravice podpirajo, čeprav vedo, da jim to lahko prinese sovražnika med nemškim prebivalstvom. Ne moremo reči, da jim je tako naročila SZ.

Precej Slovencev voli KP, kar se je pokazalo zlasti ob zadnjih volitvah, ko je število glasov za KP najbolj narastlo prav v krajih z največ Slovenci. Dostikrat pa Slovenci podpirajo socialdemokratskega župana, ki je šovinist, nam je potožil partijski sekretar.

Ta problem zadeva tudi nas v Sloveniji. Kateri od faktorjev je bolj sprejemljiv? Socialdemokrati imajo oblast, nimajo pa za Slovence tako konkretnega programa kot KP.

Pa pogledjmo našega človeka na Koroškem! Večina je verna. Lahko bi rekli celo konservativna. Skoraj povsod so manjšine konservativne. V religiji vidijo zatirani edini izhod. Vera je opij!

Katoliška duhovščina igra v narodnoobrambnem smislu zelo progresivno vlogo! Slovenska zavest se je skozi stoletja obdržala v veliki meri prav po njeni zaslugi. To nam je dejal partijski sekretar.

Razen tistih na novo pridobljenih glasov, se slovenski živelj za podporo KP ne zmeni. Vendar se povsod najdejo tudi tisti, ki ne gledajo na možnost uspeha nekega programa. Na zborovanju, ki ga je KP priredila, da bi predstavila svoja stališča do manjšinskega problema, je dobila podporo Slovencev. To zborovanje v Sinči vasi pa ni edini dokaz, da marksizem tudi med koroškimi Slovenci ni neznan. Kladivarji so marksistično usmerjeni.

KP Avstrije je odločno podprla zidavo tovarne 'Gorenje' na Koroškem. Vsi ostali avstrijski dejavniki pa so bili proti. Če bi Slovenci komuniste takrat enotno podprli, bi morda kaj dosegli, gotovo pa jim to ne bi nič škodilo. Zdaj pa tovarne, ki bi jim dala zaslužek, niso naredili. Okoli te tovarne bi se lahko zbiralo tudi delavstvo, ki bi postalo jedro boja za obstanek in pravice.

Mnogi se boje, da bi Slovenci, če bi se povezali s KP Avstrije, postali osovraženi, češ da so zastopniki komunizma, in bi jih potem še bolj tlačili. Morebiti. Morda pa bi se oblasti ustrašile gverile, ki številnim režimom povzročajo velike težave, čeprav ne dela v velikih razmerah. Po načelih sodobnega makiavelizma bi dali Slovincem pravice, ki jih

zahtevajo, kajti vsaka oblast, če hoče računati z lojalnostjo, mora dati ljudem tisto minimalno, kar zahtevajo.«

Studentje je še posebej vznemirilo zamiranje slovenske govorne besede.

Ivan Svetlik: »Ni lahko govoriti slovensko niti Slovincu iz Jugoslavije, kaj šele domačinu. Če govoriš slovensko v gostilni, se ti prav lahko zgodi, da čakaš pol ure več na postrežbo, pa še gledajo te postrani. Drago to ravno ni, je pa neprijetno. V soseščini, na vseh javnih mestih in drugod je navzoč pritisk, ki daje vtis nečesa močnega, organiziranega in nadvladujočega, je rekel eden izmed predavateljev na slovenski gimnaziji. Zato se slovenstvo utaplja kljub svoji trdoživosti. Zato je na hodnikih v odmorih slišati nemško govorico, zato tarnajo predavatelji, da otroci ob prihodu na slovensko gimnazijo mislijo nemško in si prevajajo na slovenski jezik, da bi lahko govorili slovensko. Zato me je branjevka na trgu nagovorila nemško in bila v zadregi potem, ko sva spregovorila nekaj besed po naše; zato je predavatelj z gimnazije zgubil prijatelja iz mladih let, ker ga je v nemški družbi nagovoril slovensko...«

Ko je skupina srednješolcev začela obiskovati slovenske obrtnike in trgovce in jih spodbujati, da bi se, ko so uvajali dvojezične napise, tudi oni vključili v to akcijo, jih je nekdo zatožil na gimnaziji in morali so nehati z akcijo; pa vendar so ti gimnazijci Slovenci in Slovenec je tudi tisti obrtnik in kader na gimnaziji, ki je ukrepal...«

Lenja Vipotnik: »Neuradni razgovor z rojaki v neki kavarni sredi Celovca, kjer se večidel zbirajo slovenski dijaki in profesorji, mi je odkril največ resnice. In prva je bila ta, da si obiskov, kakršen je bil naš, in še vrsto drugih stikov, naši rojaki na Koroškem več kot želijo. Slovenska govorica, v kateri sva se pogovarjali s kolegico, je bil dovolj zgovoren pokazatelj za to, da smo čez nekaj časa že vsi sedeli za isto mizo in se pogovarjali. Slovenska etnična skupnost na Koroškem, najnovejši politični zapleti okrog nje, vprašanje topografskih napisov, vse to je bilo na vrstnem redu, dokler nismo prišli do šolskega sistema in psihološkega pritiska, ki ga izvajajo nad Slovenci.

„Zakon o šolstvu leta 1959 je bil za nas poleg plebiscita 1920 najhujši udarec, sem izvedela. Zakon o šolstvu iz tega leta določa, da morajo starši vsako leto izrecno prijaviti svojega otroka k dvojezičnemu pouku, če želijo, da bo takšnega pouka deležen. Zakon tudi zelo demokratično pravi, da je dvojezični pouk zagotovljen v vsakem primeru, tudi, če bo prijavljen samo en otrok. V praksi pa ta zakon izzveni tako, da morajo biti starši zares pogumni, da si svojega otroka sploh upajo prijaviti. Resničen primer: slovenski starši so prijavili svojega otroka k pouku slovenščine. Čez pol ure so bili v hiši že ljudje (zavedni Nemci, baje!), ki so staršem grozili z vsem mogočim, če otroka pri priči spet ne odjavijo. Ljudje, ki so prišli groziti, so bili v policijskih uniformah, čeprav njihovo „poslanstvo“ tokrat ni bilo uradno. Ali je pri vsem tem čudno, če so ljudje preplašeni, če se bojijo prijavljati svoje otroke k dvojezičnemu pouku iz vsem dobro znanih, vendar nikdar uradno ugotovljenih razlogov?

„Zakaj pa ne prijavijo zadeve oblasti,“ se čudi laik. Nihče si v teh razmerah, ki vladajo na Koroškem, ne bi upal iti za pričo, sicer pa so prav ti ljudje, ki trpinčijo Slovence, njihova oblast.

Teško je verjeti dejstvu, da je slovenski jezik danes še vedno inferioren, da o obsojanju tistih, ki se razglašajo za Slovence (in ne priznavajo vindišarske teorije) sploh ne govorimo. Kategorij državljanstvo in nacionalnost danes na Koroškem marsikdo zavestno noče ali pa ne more ločevati. Zato je tudi danes psihološka ost vseh dogajanj na Koroškem (vindišarsko teorijo priznavajo odslej tudi najvišje oblasti) usmerjena k temu, da se duh slovenstva, s tem pa »titoizma« in »separatizma« iz dežele čimprej iztrebi. Še intelektualci se pogosto težko upirajo temu pritisku, kaj šele preprost kmet, ki je vezan na svoje tradicionalno okolje, ali pa mezdni delavec, katerega nacionalna zavest je odvisna od večje ali manjše narodne (ne)strpnosti tovarnarja! Dogodki zadnjih petdeset let so najbrž obema pokazali, da se od nacionalne zavesti žal ne da živeti.«

Studentske »impresije o slovenski Koroški« izvirno dopolnjuje zapis **Bojana Grobovska**: »Pravimo, da je ironija do samih sebe lepa čednost, ki pravzaprav odseva zrelost in 'veličino' tako posameznika kot celotnega naroda. Složno občudujemo angleške in mojstre peresa drugih narodov, ko duhovito in hudomušno razčlenjujejo zgodovino in karakterne poteze svojih sonarodnjakov in samega sebe. Bolj zaradi literarnega zgleada kot vsebinskega strinjanja s pisanjem te vrste tudi pri nas včasih sežemo po vsebini te vrste, čeprav se ob tem srečamo z nekaterimi objektivnimi težavami. V svojih poskusih hudomušne avtokritike nadomestimo *marquise*, *lorde* in *kneginje* s slovenskim kmetičem, saj je bil ta stan do nedavna sinonim za pripadnost slovenski narodnosti. Ob pomanjkanju gradov, zvenečih zmag in viteških oprav pa si pomagamo s sosedovo kozo ali kravo in razmajanim vaškim plotom. Na srečo so se stvari v zadnjih desetletjih temeljito popravile (vsaj tako si zatrjujemo). Če je včasih veljalo, da je bil že vsak trg najmanjše pomembnosti naseljen z nemškim prebivalstvom, pa imamo danes prestolnice ali bolje žepno metropolo, ki jo vseprek poznajo zaradi športnih in kulturnih dosežkov ter arhitektonskih dosežkov. Ob tem si samozadovoljno čestitamo k svojemu mini-svetovljanstvu in pripadnosti geografskemu in predvsem kulturnemu prostoru, ki ga imenujemo Mitteleuropa. Da, skok v preteklost je vsestranskega pomena. Osvetli nam doslej nepoznane dogodke, predvsem pa nam zgodovinska komparacija zbudi prijeten občutek, da je današnji položaj slovenskega naroda vseskoz drugačen, da ne rečemo rožnat in idealen, če ga primerjamo s prejšnjim. Včasih pa se nam le prikrade misel na slovensko narodno polpreteklost, ki jo razmere, v katerih živi slovenska manjšina na avstrijskem Koroškem še najbolj odsevajo. Kajti pot od Podljubelja in Celovca pa do Bilčovsa, Gospe Svete in Velikovca je v nekem smislu sprehod v slovensko nacionalno preteklost. Spremenili so se delno scenarij in kulise, vsebina, akterji in vloge tega slovenskega pasijona pa le bore malo. Kmetič, ki ga je civilizacija obogatila s traktorjem in kosilnico, je še vedno hrbtnica slovenskega življa na avstrijskem Koroškem. Slovenec je in bo ostal, dokler bo obdeloval svojo krpico zemlje in hodil v cerkev, kjer bo poslušal pridige v jeziku svojih dedov. S prižnice ga bo sodobni karantanski kaplan Čedermac v jeziku prednikov klical k poslušnosti, narodnostni zavesti in ga spominjal, da je ljudska stranka (O EVP) tista, ki za njegovo prihodnost resnično skrbi. Vsi Slovenci seveda zahajajo v vaško gostilno, ki je po nenapisanem izročilu *de facto* bila vedno slovenski parlament, dokler ga nismo dobili. Gostilna je last birta-liberalca (socialista), ki iz ekonomskih razlogov raje nima

slovenskega napisa in samega sebe prepričuje, da to počenja iz avstromarksističnih nagibov. Nedoslednost mu očitajo mnogi, tako slovenski intelektualci, sodobni Martin Kačur obsojen na brezupnost slovenske manjšinske, intelektualne situacije in birtov ideološki vodja, ki sodi v novo kategorijo profesionalnih Slovencev. Temu in ostalim birt upravičeno odgovarja — živeti je treba.

Govorili smo o preteklosti in sedanjosti, dotaknimo se še prihodnosti, ali bolje trenutka, ko bo tudi kmetič prisiljen upreti pogled prek lastnega plota. Kako bo in kaj, to je odvisno od marsičesa, kaj malo od njega samega. Predvsem je veliko odvisno od tistih Slovencev, ki zgodovine zamejskih Slovencev niso delili. Vsekakor je matica že nekolikokrat zamudila vlak, upajmo da ne zamudi še zadnjega. Najhuje je pač to, da sam kmetič ne ve, če si tega želi ali ne.»

Palestina in »Novi Palestinci«

Palastincev je okoli 2 in pol milijona. Od tega jih je 700.000 v kraljevini Jordaniji, kakih 750.000 jih živi na zahodnem bregu Jordana, ki so ga Izraelci okupirali med junijsko vojno leta 1967. 400.000 Palastincev je na področju Gaze, ki je bila pred junijsko vojno del egiptovskega ozemlja. Podobno število jih živi v samem Izraelu, ostalih 300 ali 400.000 pa je razpršenih po najrazličnejših arabskih deželah, v glavnem v Libanonu, Siriji, Libiji, Kuwaitu in drugod po svetu.

Nespodbilna resnica je, da je bistvo arabsko-izraelskega spora problem Palastincev, ki so z nastankom Izraela zgubili svoje ozemlje, svojo domovino in postali narod beguncev. Kakršnakoli rešitev spora bo morala upoštevati predvsem interese in želje palestinskega ljudstva, sicer ne bo mogoče nikoli doseči trajnega miru na Bližnjem vzhodu. Vsak narod ima pravico, da sam odloča o svoji prihodnosti: to je splošna, mednarodno priznana resnica. Toda to je resnica, ki je bila do zdaj že mnogokrat postavljena na laž. Največkrat so ji hrbet obrnili prav tisti, ki so jo uvrstili med najpomembnejša načela mednarodnih odnosov. ZN verjetno niso o nobenem vprašanju sprejeli tolikšne gore resolucij in priporočil kot o palestinskem problemu. Toda tako ZN kot širša mednarodna skupnost so Palastince najprej obravnavali kot milijon beguncev brez zemlje, ki jih je treba oblačiti, hraniti in šolati, žele nato kot ljudstvo, ki ima pravico do samoodločbe. To pravico jim še danes kratijo velesile in več ali manj vsi neposredno prizadeti dejavniki sedanje krize na Bližnjem vzhodu.

1. Palestinci ne zahtevajo drugega kot to, da se vrnejo na svoje domove in živijo v miru, kot so živeli dolga stoletja. »Ne sovražimo Židov«, pravijo, »v demokratični, samostojni palestinski državi bodo imeli vsi ljudje, ne glede na raso, vero in politično prepričanje, enake pravice. Svoj cilj bomo dosegli z oboroženim bojem.« Res je težko pričakovati,

da bi palestinski problem že v bližnji prihodnosti lahko rešili s pogajanjem. Toda prav tako težko je verjeti, pač glede na to, če upoštevamo vsa razmerja, interese in silnice, ki prepletajo krizo na Bližnjem vzhodu, da bi palestinska država utegnila nastati kako drugače kot rezultat političnega kompromisa. Nasilna rešitev ni mogoča, kajti nujno bi bila povezana z izginotjem Izraela s prizorišča Bližnjega vzhoda. Pričakovati kaj takega je danes nestvarno in tega se prav dobro zavedajo tudi tisti palestinski voditelji, ki v številnih izjavah trdijo, da se bodo z orožjem v roki bojevali toliko časa, da bodo dokončno osvobodili vso Palestino. Za tak boj imajo sicer dovolj hrabrosti in odločnosti, nimajo pa materialnih sredstev, niti ne morejo računati na podporo arabskih zaveznikov, ki so jih do zdaj že ničkolikokrat pustili na cedilu. Podpora arabskih držav je malenkostna. Celo Egipt kot vodilna arabska država nima pretirano velikih simpatij do palestinskega osvobodilnega gibanja.

2. »Kljub 25-letnemu trpljenju, kljub izdajam in vsem tegobam so Palestinci optimistično razpoloženi. Prepričani so, da njihova prihodnost ni tako črna, kot je videti, in da bo na koncu zmagala pravica«. To sem pred kratkim prebral v nekem komentarju, ki je Palestincem pripisoval široke možnosti za doseg svojih ciljev po vojaški poti. Palestinci res niso zgubili optimizma; v njihovem položaju jim drugega ne ostane. Toda njihov optimizem ima trdne temelje, njegova žariščna točka pa je med tako imenovano mlado generacijo »Novi Palestinci«. Medtem ko voditelji Al Fataha in drugih palestinskih osvobodilnih organizacij govorijo o »izčrpujočem boju do konca«, se »Novi Palestinci« pripravljajo na to, da bodo nekoč dosegli svoje pravice po mirni poti.

3. Roko na srce, kadar govorimo o Palestincih, si predstavljamo množice beguncev, ki živijo po begunskih taboriščih v Jordaniji, Libanonu, Siriji in Gazi; komandose Al Fataha, ki delajo diverzije na izraelskem ozemlju, ali pripadnike organizacij Ljudske fronte za osvoboditev Palestine in Črnega septembra, ki ugrabljajo potniška letala. Morda imamo pred očmi še bedno oblečene kmete in rokodelce, ki prinašajo svoje pridelke in izdelke na bazarje Bližnjega vzhoda. Te tri skupine so največ ena tretjina palestinskega prebivalstva. Veliko manj vemo o ostalih dveh tretjinah, o tako imenovanih »Novih Palestincih«, ki bi jih morali upoštevati veliko bolj kot sicer, kadar govorimo o dozorevanju palestinskega naroda ter o morebitnem nastanku palestinske države. To so mladi ljudje, ki so intelektualen in tehnološki vir palestinskega ljudstva in ki bodo nekoč odločali o palestinski in mogoče celo o arabski politiki. Z njimi se bo moral soočiti Izrael, kadar bo stekla beseda o prihodnosti izraelsko-palestinskih odnosov. »Nasilje je pribežališče obupancev,« mi je dejal mlad Palestinec, študent univerze v Beirutu. »Dolgoročno gledano ne rešuje ničesar. Se vam morda zdim obupanec? Naši dedje in očetje so nekoč živeli z Židi v miru in sožitju, enako lahko tudi mi.«

4. V Beirutu veljajo za najbolj podjetne ljudi Armenci; Palestinci so jim kos. Palestinec najdete med lastniki hotelov, podjetij, upravniki bank in med uglednimi poslovnimi ljudmi. »Največja tragedija Palestinec je v tem, da je 25-letno begunstvo iz njih naredilo narod brezdelnežev in delomrznežev«, je včasih slišati zahodne komentarje. Znani načrt ameriškega zunanjega ministra Rogersa o miroljubni rešitvi krize na Bližnjem vzhodu, ki ima v načrtu rešitev palestinskega vprašanja, so Palestinci ostro zavrnil prav zaradi tega, ker Rogers v svojem načrtu Palestinec ne obravnava kot narod, ampak kot brezdomne begunce... Toda »Novi

Palestinci« danes niso brezmočni begunci, odvisni od milosti agencij ZN in njihove pomoči; med njimi so univerzitetni profesorji, dekani, zdravniki, ugledni novinarji, inženirji in politiki.

5. Morda ni nikjer na svetu opaziti takšne lakote po znanju, šolanju, kot prav med mladimi Palestinci. Leta in leta je bila šola sveta beseda za Palestinece, zdaj je to »univerzas«. Vzrok takšne želje po izobraževanju je čisto naraven. Družine beguncev, ki so zgubile svojo zemljo in možnost preživljanja, so v glavnem odvisne od sposobnosti mladih, da si poiščejo službe v tujih deželah, kjer zahtevajo izurjene in akademsko izobražene ljudi. Vsaka palestinska družina ima danes enega ali več visoko izobraženih članov; izobrazbo mu je omogočila za ceno največjih žrtev. Univerze in visoke šole v arabskih deželah so poplavljeni s palestinskimi študenti in profesorji. Med poklici, kot so zdravniški, odvetniški, in raznimi tehničnimi profesijami, je v arabskih državah poprečno izredno visok odstotek Palestinecev. Med njimi so potencialni voditelji palestinskega ljudstva. Potencialni pravim zato, ker utegnejo v prihodnjih letih prevzeti najpomembnejše položaje tako v političnem kot v vojaškem gibanju Palestinecev.

6. Vse bolj dobivamo vtis, da večina pripadnikov »mlade generacije«, veliko med njimi jih je sicer članov enega ali drugega osvobodilnega gibanja, niso zadovoljni s sedanjim vodstvom palestinskega odpora. Očitajo mu razdrobljenost, nesposobnost, da bi se upr l vplivanju iz tujine, neučinkovitost in korupcijo. Med Palestinci v Kairu se odkrito širijo glasovi, da dobršen del pomoči, ki jo odporniška gibanja dobivajo iz arabskih držav, zaide v žepe posameznih voditeljev. Celo o tako uglednem voditelju kot je Jaser Arafat pravijo, da ima zajeten zasebni bančni račun v tujini, v Kuwaitu pa tovarno, ki jo je zgradil pod pretevo, da bo služila interesom odporniškega gibanja.

7. Nočem trditi, da je to nezadovoljstvo vzrok za trenja med samimi Palestinci, toda nikakor niso izključene spremembe, ki utegnejo v doglednem času spremeniti politično sliko med Palestinci. Znano je, da se palestinske organizacije že dolgo vrsto let zastonj trudijo, da bi dosegle enoten temelj v svojem boju za »palestinsko državnost«. To se je pokazalo tudi na nedavnem kongresu palestinskega nacionalnega sveta konec aprila v Kairu, ko je bil govor o združitvi vseh političnih organizacij v »Združeno narodno fronto« in o povezovanju vseh skupin komandosov v »revolucionarno ljudsko armado«. Kljub temu, da so poudarjali, da bi vsaka skupina še nadalje obdržala svojo ideološko in organizacijsko neodvisnost, je prišlo na kongresu do ostrih nasprotij in vse je ostalo pri starem. »Mladi Palestinci«, ki so imeli nekaj svojih predstavnikov na kongresu, so javno obsodili razcepljenost odporniških organizacij, njihova ideološka trenja in korupcijo. »Zdaj ni čas za ideološke spore«, je govoril predstavnik mlade generacije, »ideologijo moramo podrediti skupnemu cilju, to je osvoboditvi Palestine. Ne smemo se naslanjati le na podporo velesil ali zahtevati zaščite pri arabskih državah, ki pri iskanju rešitve krize na Bližnjem vzhodu varujejo predvsem svoje interese.«

8. Iz teh besed morda zveni optimistično prepričanje, da lahko Palestinci sami odločajo o svoji usodi. Mlada palestinska generacija se dobro zaveda tega, da se velesilam ta del sveta zdi preveč pomemben, da bi brez vsakega odpora dopustile samoodločbo naroda, ki ga brez izjeme obravnavajo kot »begunce«; zato skušajo doseči čim trdnejšo

politično enotnost. Takšen realističen pogled so »Novi Palestinci« pokazali tudi v zvezi z načrtom jordanskega kralja Huseina o ustanovitvi »Združene arabske kraljevine« Jordancev in Palestinev, ki naj bi povezala vzhodni in zahodni, zdaj okupirani breg Jordana.

9. Od tega, kar je bil objavljen ta načrt, so minili skoraj trije meseci, vendar pa je težko verjeti, če sploh že kdo ve, kaj večina Palestinev sodi o tem predlogu. Dejstvo je, da nimajo nobene možnosti povedati svojega mnenja. To jim vsi zakrknjeno preprečujejo. Res je, da so organizacije komandosov načrt takoj ostro obsdile. Toda težko je bilo tudi verjeti, da bi po vojaškem porazu z jordansko armado v danem trenutku sploh sprejele karkoli od jordanskega kralja. Po njihovem prepričanju je Huseinov načrt namenjen proti glavnemu palestinskemu cilju — to je proti osvoboditvi vsega zgubljenega ozemlja Palestine, ki je pod oblastjo Izraela in ustanoviti mešane židovsko-muslimansko-katoliške države Palestine. To je morda res, vendar pa to ni ustavilo številnih Palestinev, posebno pripadnikov mlade generacije, da ne bi o načrtu začeli resno razmišljati. Številni palestinski prijatelji so mi v Kairu zatrjevali dobresedno takole: »Načrt jordanskega kralja Huseina je največ, kar so nam Arabci do zdaj ponudili. Čeprav vemo, da je kralj z njim skušal zavarovati svoje interese, se pravi nadaljno privrženost Palestinev jordanski državi po morebitni sklenitvi mirovnega sporazuma z Izraelom, ga ni mogoče že na prvi pogled zavreči. Zakaj naj bi najprej zrušili hašemiški prestol (stališče Al Fataha in nekaterih drugih odporiških organizacij)? Lahko sicer govorimo, da je jordanski režim naš neposredni sovražnik, toda Husein ima dobre prijatelje... Morda bi naš končni cilj — pravico do samoodločbe — laže dosegli z utrditvijo politične moči palestinskega ljudstva znotraj takšne federacije...? Husein je z načrtom pokazal, da se zaveda dejstva, da Palestinci postajajo pomemben politični dejavnik. Med drugim je priznal, da nima pravice tja v nedogled odrediti naše usode...«

10. Takšne besede potrjujejo tudi spremenjene razmere na okupiranem ozemlju, predvsem na desnem bregu Jordana, v tako imenovani Cisjordaniji. Petletna izraelska okupacija je poglobila prepad generacij. Medtem ko se je starejša generacija nekako sprijaznila z izraelskimi vojaškimi oblastmi, deloma v strahu za svoj obstoj, položaje in posesti, so mladi postali aktiven element odpora, ali vsaj »manj pasiven« element. Pred junijsko vojno leta 1967 so v politiki zahodnega brega Jordana prevladovali starejši člani peščice uglednih in bogatih rodbin, ki so zavestno služili nepalestinskemu režimu v Amanu. Ni bilo nobene domače politične organizacije, ki bi se poprečnemu Palestincu bilo zdelo vredno pridružiti ji. Med okupacijo pa so nastale organizacije, ki so prvič zbudile med prebivalstvom občutek pripadnosti in iskanja nekega političnega cilja.

11. Razmere okupacije so Palestine, predvsem mlajšo generacijo, prisilile k večjemu zaupanju vase. Med njimi se je močno razvil občutek narodne pripadnosti. To pa je bistvenega pomena za prihodnji razvoj palestinskega vprašanja. Po sklenitvi miru na Bližnjem vzhodu, potem ko se bodo izraelske okupacijske čete umaknile z zahodnega brega Jordana, bo ta občutek nedvoumno preobrazil politični stroj tako na zahodnem kot na vzhodnem bregu Jordana, ki ga zdaj skrbno nadzoruje jordanska armada. Normalizacija razmer bo razmahnila zajezeno politično zavest in vrnili se bodo številni ugledni palestinski izobraženci, ki so se bili

umaknili v tujino ali pa čemijo v izraelskih zaporih. Skupaj z naprednimi organizacijami odporniškega gibanja bodo pognali kolo narodnostne in socialne revolucije ... Prav zato je lahko razumeti »Nove Palestince«, ki sodijo, da je revolucijo mogoče doseči tudi s politično silo kot podložnik jordanskega kraljestva ali »Združene arabske kraljevine«, zrušiti monarhijo od znotraj ter doseči končni cilj »palestinsko državo« po mirni poti, s pogajaji in kompromisi.

12. Izrael je mednarodno priznano dejstvo; kolikor je že kriv za palestinsko tragedijo, nemogoče si je v sedanjih mednarodnih odnosih misliti, da bi nasilno zginili s prizorišča Bližnjega vzhoda. Agresije in okupacije tujih ozemelj ni moč opravičiti in prav gotovo je neupravičena trditev, da imajo Arabci in Palestinci pravico z orožjem v roki dobiti svoja ozemlja nazaj. Toda zdi se mi, da imajo veliko večje praktične možnosti, če si svoje cilje prizadevajo uresničiti po mirni poti; pri tem lahko računajo na razpoloženje mednarodne javnosti in podporo vsega sveta, čemur se Izrael že pet let arogantno odreka, ko odklanja vse resolucije ZN in druge mednarodne mirovne pobude. Vsekakor bo na koncu prav Izrael tisti, ki bo moral v danem trenutku spremeniti svojo politiko in priznati pravice in zahteve Palestinec, ki jih je nastanek židovske države oropal najdražjega — njihove domovine. K temu utegne velik delež prispevati tudi »Novi Palestinec«, ki danes ni sposoben upravljati samo podjetja ali hotela, ampak tudi samostojno državo.

J. PLEŠNAR

Zoran Atanacković

**Politični sistemi
nezadostno razvitih
dežel¹**

Čeprav lahko trdimo, da je politična znanost v Jugoslaviji dosegla v zadnjih letih pomembne uspehe, ne moremo zanikati, da so ti uspehi na različnih področjih dokaj različni. Na splošno bi lahko rekli, da je jugoslovanska politologija uveljavila idejo same politične znanosti; da je poudarila in delno tudi v raziskovalni praksi pokazala, da je njen poglavitni smoter, da odkriva, kakšni so politični odnosi dejansko, ne pa v predstavah in izjavah; in da se je po svojih najboljših predstavnikih vneto zavzemala za demokratično ureditev naše družbe in mednarodne skupnosti.

Vendar ne smemo prezreti, da je naša politologija kot posebna znanstvena panoga vendarle na začetku svojega razvoja. Zato ni čudno, če se otepa z mnogimi otroškimi boleznimi. Med te sodijo, kot se zdi, zlasti nagnjenost k posplošitvam, ki niso vedno zasnovane dovolj na empiričnem gradivu; ali pa minuciozno raziskovanje nepomembnih ali manj pomembnih političnih dejstev, ki se ne povezujejo v smiselne teoretične okvire; tudi ne moremo trditi, da se je naša politologija že dovolj osvobodila

¹ Zoran Atanacković: *Politički sistemi nedovoljno razvitih zemalja* (sa osvrtno na politički sistem Alžira), izd. IMRP, Beograd 1971, 410 str.

prikazi, recenzije

P

normativizma, zlasti kar zadeva obravnavo političnih odnosov v Jugoslaviji. In res je tudi, da je več ključnih področij političnega življenja, o katerih še nimamo pomembnejših politoloških študij.

Med poglavitne pomanjkljivosti naše politologije je treba, po mojem, šteti dejstvo, da je v njej premalo pozornosti posvečene primerjalnim študijam sodobnih političnih sistemov. To je obžalovanja vredno ne samo zato, ker je ta disciplina v svetovni politologiji doživela v zadnjih letih izreden razvoj, marveč tudi zato, ker je zaradi zelo intenzivne vloge Jugoslavije v mednarodni politiki to področje tudi zelo pomembno za politično prakso.

Vzroke za to, da to področje sodobne politologije zaostaja, je treba iskati v raznih smereh. Najprej moramo ugotoviti, da je dostop do virov glede političnih sistemov tujih družb dokaj težaven. Poleg tega takšno proučevanje ne more imeti prave veljave, če ni povezano z neposrednim opazovanjem raziskovanih dežel. To pa po eni strani zahteva, da imamo na voljo dokajšnja finančna sredstva, na drugi pa to, da v prizadeti deželi vlada ozračje, ki omogoča prisotnost tujih raziskovalcev. Nekatere bridke izkušnje tujih dežel, ki so pod pretevo znanstvenega raziskovanja bile objekt zbiranja podatkov, ki so

služili čisto določenim namenom politične manipulacije, so ustvarile ne samo politične, marveč tudi psihološke bariere za takšno raziskovanje. Pričakovati je, da bi jugoslovanski politologi, glede na neuvrščeno politiko Jugoslavije, imeli vsaj v nekaterih deželah več možnosti za raziskovanje kot njihovi kolegi iz držav velesil. Vzrok za to, da niso v zadostni meri izkoristili teh možnosti, je treba iskati tudi v političnem praktikizmu, ki premalo zahteva znanstveno informacijo pri konkretnih političnih akcijah ali pa domneva, da je intuitivna reakcija na podlagi izkušnje že zadostno zagotovilo za razumne politične odločitve.

Delo dr. Zorana Atanackovića *Politički sistemi nedovoljno razvijeni zemalja* lahko zato pozdravimo kot pomembno dejanje v naši politični znanosti. Pa ne samo zaradi tega, ker se je avtor v njem lotil »nezadostno razvitega« področja naše politologije, marveč tudi zaradi metodologije, s katero je to področje obdelal. V tem se popolnoma lahko pridružimo oceni, ki jo je v *Predgovoru* k obravnavani knjigi zapisal dr. Vojan Rus, ko je kot posebno vrlino Atanackovićevega dela omenil komplementarno uporabo različnih metod, od primerjalne analize družbenih teorij, prek sociološko-politološke, zgodovinske in mednarodno-politološke analize do metode politološkega posploševanja. Ob pogosti metodološki enostranosti v našem družboslovju je takšna pestrost in širina v obravnavi teoretičnih in praktičnih političnih problemov izredno spodbudna za nadaljnji razvoj politične znanosti.

Kot rdeča nit se vleče skozi avtorjevo delo prizadevanje, da uporabi konkretno, zgodovinskomaterialistično teorijo tako pri obravnavi splošnih teoretičnih problemov kot pri analizi političnih odnosov. Zato

se mu ne zgodi, da bi v prvem delu svoje knjige, kjer daje *pregled temeljnih sodobnih pojmovanj o političnih sistemih nezadostno razvitih dežel*, zdrknil na nekritično naštevaje teh pogledov ali na dogmatsko zavračanje nazorov, s katerimi se ne strinja. Nasprotno, temeljne teoretične poglede na politične sisteme dežel v razvoju zna ne samo večje prikazati, marveč tudi tehtno oceniti.

Tako med pogledi meščanskih avtorjev opaža značilnosti, ki se mu zdijo tipična meja (npr., to velja posebno za psihološki determinizem in funkcionalizem), hkrati pa poudarja, da bi bilo napačno, če bi meščansko politologijo abstraktno zavrnil, »saj je najdlje posegla na ravni proučevanja strukturalno-organizacijskih aspektov političnih sistemov in procesov v sodobnem svetu« (str. 73). Tudi ko prikazuje teoretično misel o deželah v razvoju v socialističnih deželah (pri čemer prikazuje predvsem poglede sovjetskih avtorjev), na eni strani opozarja na napredek zlasti po XX. kongresu KPSZ (posebno poudarja teorijo o nekapitalistični poti razvoja in državi nacionalne demokracije), na drugi pa omenja še vedno prisotni shematizem, ki je pogojen zlasti s pragmatistično-prakticistično naravo teh pogledov. Potem ko kritično obravnava kitajske poglede in koncepcije avtorjev iz Afrike, Azije in Latinske Amerike o tem vprašanju, sklene prvi del svoje knjige z analizo jugoslovanske teoretične misli o političnih sistemih dežel v razvoju. Za duha obravnavanega dela je značilno, da kljub pozitivnim oznakam ohrani kritično distanco tudi do domačih koncepcij, ko pravi, da »analiza teh pojmovanj kaže tudi na primere nekritičnosti, pretiravanja pri 'progresivnih' in 'socialističnih' dosežkih v teh deželah in nezadostnega razlikovanja med

dejanskim stanjem in stanjem, ki je proklamirano, vsebovano v deklaracijah in obljubah posameznih vodstev« (str. 150).

V drugem delu svoje knjige obravnava avtor pogoje in temelje nastanka in temeljne značilnosti političnega sistema v sodobni Alžiriji. Avtorju je uspelo, da je prikazal zgodovinski razvoj političnega sistema te dežele ne samo na podlagi sekundarnih virov, marveč tudi iz bivanja v tej deželi. Rezultat je pravzaprav precej obsežna monografska obdelava političnega sistema dežele, katere družbeni in politični odnosi so se oblikovali v protikolonialističnem revolucionarnem boju in v zavestni težnji k socialistični usmeritvi. Avtor plastično oriše družbenoekonomsko in politično strukturo kolonialne Alžirije, razčlenjuje družbenopolitične in pravne temelje političnega sistema te dežele in sintetično označi značilne tendence v sodobnem alžirskem političnem sistemu (dinamičnost, napredna usmerjenost, heterogenost in neintegritetnost, neobstoje institucionalizirane podpore množic). Lahko rečemo, da je pisec storil prav, ko je za monografsko obdelavo izbral prav Alžirijo, saj je tako opozoril na tipične probleme, s katerimi se srečuje »tretji svet« pri snovanju političnih in družbenih odnosov. Da je za te dežele klasični parlamentarni sistem, zasnovan na delitvi oblasti, konkurenci večjega števila partij in zgolj privatni iniciativi, neučinkovit, je eden bistvenih sklepov, do katerih prihaja avtor v zgoščenem povzetku svojih najpomembnejših dognanj glede razvoja političnih sistemov nezadostno razvitih dežel.

Delo Zorana Atanackovića *Politični sistem nezadostno razvitih dežel* lahko torej utemeljeno označimo za pomemben prispevek k proučevanju političnih sistemov dežel v razvoju. Čeprav v njem avtor ne

obrnava sistematično večjega števila političnih sistemov »tretjega sveta« komparativno, je primerjalna metoda prisotna tako v delu, posvečenem sodobnim pogledom na razvoj političnih sistemov dežel v razvoju, kot v sklepnem delu, kjer povzema svoja bistvena dognanja. Tudi pri obdelavi političnega sistema Alžirije je avtor spretno vpletel ne samo primerjavo med različnimi fazami v razvoju tega mladega političnega sistema, marveč tudi splošna primerjalnoteoretična dognanja. Tako je deloma zapolnil tisto vrzel v naši politični znanosti, ki smo jo na začetku označili kot eno bistvenih pomanjkljivosti sodobne jugoslovanske politologije, hkrati pa je njegova ustvarjalna uporaba vrste metod zgled, ki mu bodo, upamo, sledili drugi, ki se ukvarjajo s sodobnimi političnimi sistemi. Avtorjeva študija tudi dokazuje, da je plodna obdelava teorij o sodobnih političnih sistemih in samih političnih sistemov mogoča, če smo sposobni odtrgati se od neposredne mikroempirije in obravnavati politične procese z makropolitničnega gledišča. Pri tem je razumljivo, da v taka makropolitčna izhodišča — kar je pokazal avtor zlasti pri obravnavi teorij o političnih sistemih »tretjega sveta« — vdirajo konkretni strateški in celo taktično politični nazori. Sama politična praksa, če naj bo učinkovita, pa zahteva, da vsaj do določene ravni politične odnose objektivno proučujemo, kar je podlaga za kumulativnost sodobnih politoloških rezultatov. Avtor je z izvirnimi pogledi na več vprašanj (kot je npr. odnos med politično stabilnostjo in družbeno strukturo dežel v razvoju, narava birokratizacije in razmerje med politično oblastjo in družbo) prispeval pomembne hipoteze za raziskovanje političnih sistemov dežel v razvoju sploh.

Ne glede na to, da bi morda lahko ugotovili, da so posamezna vprašanja nezadostno obdelana (kot npr. problematika teorij o t. i. »političnem razvoju«, politična kultura, nekoliko ohlapna sistematičnost pri obdelavi pogledov avtorjev »tretjega sveta« na razvoj nezadostno razvitih dežel), ostajamo pri sodbi, da je delo dr. Zorana Atanackovića sugestivna študija o problemih družbenega in zlasti političnega razvoja dežel v razvoju, ki po svojih metodoloških implikacijah presega te dežele in se kot pomembna pobuda vključuje v sklad sodobne politične znanosti.

A. BIBIČ

Miroslav Pečujlić

Obzorja revolucije¹

(*Študije iz politične sociologije*)

Zbornik devetih politoloških razprav vsebuje avtorjeve članke, ki so bili že objavljeni v različnih jugoslovanskih revijah² in posebnih publikacijah beogradskega inštituta za politične študije. Uvodničar knjige opozarja bralca, da se širok diapazon tem, ki jih dr. Pečujlić obdeluje, povezuje v enovito celoto, ka-

¹ Knjigo je izdala založba »Komuniste v Ljubljani, leta 1971, v prevodu Stefana Kališnika in obsega 247 strani. Izvirnik je izdal inštitut za politične študije fakultete za politične vede v Beogradu leta 1970.

² »Sociologija«, Anali pravnog fakulteta, Arhiv za pravne i društvene nauke, »Gledišta« itd.

kor različne strani kocke tvorijo celotno geometrijsko telo. Knjiga je razdeljena na dva dela. Prvi podaja podobo različnih miselnih koncepcij o sodobni družbi. V drugem pa sledimo obravnavanju naprednih in reakcionarnih sil, ki pogojujejo družbene spremembe.

V začetnem članku z naslovom »Veliki dialog« razpreda dr. Pečujlić misli o razmerju med funkcionalizmom in marksizmom. Pri tem najprej poda klasično varianto teorije funkcionalizma v njenih bistvenih potezah. Funkcionalizmu je izhodišče družbeni sistem, ki prek skupnih vrednot reducira, ob procesih socializacije in nadzora, posameznika na delček velikega organizma. Precenjevanje analogije med družbo in organizmom je pripeljalo po mnenju avtorja obravnavano sociološko teorijo v napačno prepričanje o visoki stopnji družbene enotnosti in nujnosti vsega obstoječega. Hladno obravnavanje odnosa med danim sistemom in vlogo kot delno funkcijo posameznika pa je odvzelo funkcionalizmu človeško podobo in zgodovinsko-dialektično metodo. Tako je »funkcionalistično gledanje enostransko večji del zavoljo preobremenjenosti z normativnimi prvinami.«³

Iz tega potem izhaja predstava o brezkonfliktni družbi, ki temelji na uglašenosti vseh temeljnih vrednot. Sistem je enoten, neprotisloven, zato pa tudi usklajen in statičen. Vsakršen odmik pomeni deviantno obnašanje.

Zahteve po sintezi teorije, ki bi proučevala družbeno statiko (funkcionalizem) s teoretičnim modelom za raziskovanje njene dinamike (marksizem) lahko pripeljejo v javlov eklekticizem in ostanejo neuspešne brez ustreznega dialektiziranja pojmovnih kategorij ter soča-

³ Dr. Pečujlić, »Obzorja revolucije«, Ljubljana 1971, str. 19.

sne obnovitve zgodovinske metode. Ob koncu prve razprave opozarja avtor na nevarnost, da bi funkcionalizem kot praksa in teorija vdrl v ustaljeno, birokratično socialistično družbo. Prav to opozorilo o funkcionalističnem duhu in stilu ne tako majhnega števila družboslovnih raziskav in koncepcij v okviru socializma je bistveno za obravnavani prispevek.

Pozorni bralec naleti že na začetku knjige na določeno formalno površnost. Ko se pisec sklicuje na članke drugih avtorjev, včasih zaman iščemo njihove naslove ali pa ne najdemo podatkov o kraju in času izdaje.⁴

Ob 145-letnici rojstva K. Marxa je dr. Pečujlić napisal članek »Marxova družbena teorija«. V njem poudarja temeljna načela Marxovega življenja in dela o nenehnem boju, človeškosti vsega obstoječega, vztrajnem dvomu kot temeljnem metodološkem principu ter filozofiji kot teoriji akcije. Sodi, da teorije utemeljitelja znanstvenega socializma niso prešle v zakladnico človeškega znanja kot večne dogme in svete resnice, temveč kot spodbuda za dajanje »popolnejših odgovorov na stara vprašanja«.⁵

Odkriti slabosti socialistične teorije o družbeni slojevitosti je namen razprave z naslovom »Kritika teoretične misli o strukturi socialistične družbe«. Po avtorjevih stališčih sta predvsem dva momenta ovirala raziskovanje procesov razslojevanja v socializmu: kratek čas njegovega obstoja in nujnost ideologizacije novega družbenega reda.

Zavoljo nerazvite teorije pa tudi empirične raziskave na tem področju dostikrat blodijo v temi. Pomanjkanje splošnih teoretičnih koncepcij dokazuje dr. Pečujlić ob primeru lastnine in družbene moči.

Opozarja, da podlaga za proučevanje družbenih skupin ne morejo biti samo normativni akti ali statistične razpredelnice, ker to pripelje do statične podobe družbe. Družba pa je zlasti pri nas izrazito dinamična, saj se težišče družbenih nasprotij premakne »k notranjim nasprotjem samega razreda«.⁶

Morda bi avtorju v tej študiji lahko očitali, da preveč poudarja različnost posameznih vrst birokratizma, pozablja pa, da določeni interesi povezujejo vse vrste birokratov v enotno socialno silo, z enakimi cilji in načrti.

V zadnji razpravi prvega dela srečamo problem raziskovanja v političnih vedah. Avtor obdeluje metodološke probleme, ki se pojavljajo ob empirični usmeritvi politologije. Pri tem najprej prikazuje pot nastajanja novih metod v družboslovju, temu sledi analiza nekaterih posebnosti teh metod in poskus opredeliti njihovo spoznavno vrednost. Tema je prikazana zelo jasno in zanimivo ter podkrepljena z nazornimi primeri. Ko dr. Pečujlić zagovarja prednosti sodobnih empiričnih postopkov (usmeritev k resničnemu življenju, upoštevanje gledišč posameznikov; nova tehnična sredstva pri raziskovanju), opozarja na nevarnost, da bi precenjevali pomen ankete, ter na pomanjkanje splošne teoretične usmeritve nekaterih raziskav (tehnicizem). Zato se zavzema za komplementarno uporabo več vrst tehnik in predlaga t. i. raziskovanje situacije. Ko opozarja na to, da pri zahodnih družboslovcih pogrešamo občutek za družbeno problematiko in da jim manjka znanstvene intuicije, sodi, da v naših razmerah stvar še ni tako zaostrena in da je empiričnih raziskav še vedno premalo.

V prispevku z naslovom »Med prihodnostjo in sedanostjo« bere-

⁴ Nav. delo, str. 24, 105, 106 itd.

⁵ Nav. delo, str. 39.

⁶ Nav. delo, str. 53.

mo o vplivu znanstveno-tehnološke revolucije na samoupravljanje. Avtor zagovarja tezo, da je samoupravljanje nujna družbena posledica sprememb v načinu proizvodnje. Članek opisuje probleme humanizacije odnosov ob velikanskem razvoju proizvodnih sil. Dr. Pečujlić obsoja znanstvenike, ki bijejo plat zvona zaradi silovitega prodora tehnike, konservativni pa so po njegovem mnenju prav tako tisti, ki hočejo vsa družbena pooblastila za odločanje monopolizirati v svojih rokah. Ker se pri nas samoupravljanje realizira ob zelo šibki materialni podlagi, se birokratizem iz državnih centrov prenaša v formalno samoupravne delovne organizacije. Potreba po celovitem, integralnem samoupravljanju postaja zato zahteva trenutka. S celovitim samoupravljanjem pa se morajo povezovati vsi znanstveni potenciali, ki po mnenju pisca »Obzorij revolucije« omogočajo tudi preskočiti takšno fazo tehnološkega razvoja. Tega, kako je s preskakanjem posameznih sistemov družbenih odnosov, avtor ne pove. Gotovo je uveljavljanje t. i. »zakona skrajšanega razvoja« na področju medčloveških razmerij dosti bolj problematično in vprašljivo.

V poglavju o družbenih skupinah in političnem življenju spremljamo iskanje tistih socialnih sil, ki so pri nas gonilna moč samoupravnega sistema. Ob tem spoznavamo tudi nosilce odpora proti novi družbeni ureditvi, predvsem v decentraliziranih birokratskih monopolih. Delavski razred se spreminja ter izgublja klasične razredne značilnosti. Splošna samoupravna tendenca, katere najdoslednejši zagovornik je prav proletariat, ga povezuje z drugimi družbenimi skupinami. Preden se ne postavlja alternativa: birokratizem ali samoupravljanje, ker je lahko osvobojen vseh odtujitev samo v pogojih samoupravno

organizirane družbe. Tudi inteligenco je treba neposredno vključiti v samoupravni proces, ker se sicer lahko spremeni v pasivnega opazovalca ali pa poskuša uveljaviti svojo moč prek neke druge sile — birokacije.

Težko pa bi bilo sprejeti splošno trditev, da »normativno pravna podoba političnega sistema... ne kaže resničnih družbenih odnosov...«⁷ Zavedamo se seveda, da življenje včasih teče mimo pravnih norm, zavedamo se občasnega prepada med normativnostjo in stvarnostjo; vendar spet ni resnična trditev, ki pravi, da je svet pravnih norm praviloma v celoti zlagan, ker da so resnični družbeni odnosi bistveno različni od zaželenih razmerij. V takšnem položaju bi bil pač obstoj kakršnihkoli pravnih zapovedi nesmiseln in odveč. Sicer pa si avtor v nadaljevanju sam prizadeva dati nekaj predlogov za ustrežnejšo normativno politično strukturo, ki ji torej vendar ne pripisuje take nepomembnosti, kot bi izhajalo iz navedenega citata.

Naslednja študija je posvečena raziskovanju strukture družbene zavesti. V zgodnji fazi socializma so jo obvladovale ideje o popolni enakosti ter prevladi fizičnega dela. Nosilci takšne miselnosti pa niso bili le pripadniki delavskega razreda, temveč tudi vsi vodilni sloji, ki se v začetnem obdobju revolucije z njim identificirajo. Uveljavljanje ekonomskih kategorij in težnja po humanizaciji odnosov sta v nadaljnji fazi vplivali na bistvene spremembe družbene zavesti. Na mesto egalitarnističnih idej je stopilo načelo delitve po delu; zavest o socializmu kot skoku v novo družbo je zamenjalo spoznanje o dolgotrajnosti poti, ki naj pripelje v socializem. Ideologija ateizma kljub viziji samoupravnega socializma še ve-

⁷ Nav. delo, str. 175.

dno deluje v obliki tez o pre nagljenosti pri uvajanju samoupravljanja. Dr. Pečujlić to tezo zavrača kot birokratsko, čeprav ji ne odreka, da je opozorila na nekatere važne probleme. Ugotavlja, da je še največ etastične miselnosti med nekvalificiranimi delavci, poglavitne privržence samoupravljanja pa vidi med kvalificiranimi in visoko kvalificiranimi delavci. Avtor obdeluje še vpliv zavesti na ravnanje uslužbencev, tehnične inteligence in sloja vodilnih funkcionarjev.

Nikjer pa se dr. Pečujlić v tej knjigi ne ukvarja s spontano rastočo malomeščansko miselnostjo in z njo povezanih vrednot. Sodim, da bi to spadalo v okvir analize strukture družbene zavesti. Potrošniški in malolastniški usmerjenosti v zavesti ljudi, njihovem vedenju in ocenjevanju ravnanja drugih bi bilo verjetno treba posvetiti več sociološke pozornosti.

V članku »Socializem in neenakost« dr. Pečujlić opozarja, da v socializmu ni dosežena popolna enakost, novi družbeni red k njej samo teži. Poleg tega je treba dosegati enakost pri startnih osnovah in v proizvodnji in šele potem uredniševati ta cilj v sferi potrošnje.

Zadnja razprava o razredu in politični avantgardi v sodobnem boju za socializem poudarja odvisnost vloge partije od položaja delavskega razreda v konkretni globalni družbi. V našem sistemu samoupravljanja je proletarijat razpet med ostanki mezdnih odnosov na eni strani in funkcijo upravljalcev na drugi strani. Obenem pa ta sistem omogoča večjo integracijo proletariata in povezovanje z drugimi družbenimi sloji. Knjiga se končuje s pozivom, da se mora proletarska avantgarda boriti proti vsem oblikam birokratske uzurpacije pravic samoupravljalcev.

A. IGLIČAR

Robert Escarpit

Sociologija književnosti

(*Sociologie de la littérature,*
»Que sais-je«, P. U. F.,
Paris 1964)

Knjiga je izšla pri založbi Maticе Hrvatske (Zagreb 1970) v prevodu Božidarja Gagra. Razdeljena je v dva dela. Prvi del, uvodni, je zelo informativen, pisec nas vpeljuje v sociologijo književnosti, navaja glavne probleme, daje zgodovino pojma »književnost (od Mme. de Staël, Taina pa vse do Ždanova, Lukacsa in Goldmanna), razlaga glavne koncepte in omenja nekatere metode.

V drugem delu razdeli Escarpit tisto, kar imenuje »le fait littéraire« in kar so prevedli s »književni fenomen«, na tri razdelke: *proizvodnja, distribucija, potrošnja*, kar ustreza trem dejavnikom književnega fenomena: *piscu, posredniku, bralcu*. Ali različnim družbenim pojavom, kakor so:

1. literarna gibanja, pisateljske generacije, skupine itd. V *produkcijo* spadajo tudi meceni, založniki in pod., kolikor materialno omogočajo literarno produkcijo.

2. V področje *distribucije* spada jo institucije, ki se ukvarjajo z družbenim širjenjem literature: založbe, trgovska mreža in pod.

3. *Konsumpcija* ali poraba, potrošnja: sem šteje porabnike književnega fenomena, kakor se razvrščajo v starostne skupine, skupine glede na spol, glede na družbeni status itd.

Vprašanje o družbenem učinku literarnega fenomena bo Escarpit obravnaval v poglavjih *Distribucija in Potrošnja*. Vendar pa ga bo vprašanje spet pripeljalo nazaj k problemom literarne produkcije, tako da lahko rečemo, da je vprašanje o *družbenem učinkovanju literature* nekako osrednje vprašanje sociologije literature. Ko govori o tokovih družbene distribucije književnih produktov, ugotavlja Escarpit predvsem tole empirično dejstvo: družbeni krogotok literarnih izdelkov ni enoten. Vse knjige ne prodirajo enako v vse družbene plasti. Neposredno se pokaže tale družbena razdelitev:

a) na eni strani občinstvo, ki redno bere knjige in se na literaturo »spozna«. Torej literarni poznavalci in tisti, ki se z literaturo ukvarjajo strokovno in poklicno; in predvsem tisti, ki se ukvarjajo z literaturo kot umetnostjo. To skupino imenuje avtor »circuit lettré«, kar so prevedli s »poznavalci«, »posvečenci«, lahko pa bi rekli tudi »izobraženi krog«.

b) na drugi strani je široko občinstvo, njegov stik z literaturo je več ali manj naključen. Literature ne konsumira kot umetnost, literatura mu je v razvedrilo, zabavo, sprostitiv in pod. Escarpit imenuje to množico »circuit populaire«.

Ko interpretira to točno ugotovljeno dejstvo o razslojenosti občinstva, pa se pri Escarpitu pokaže, da v njegovem tekstu deluje neko čisto določeno razumevanje umetnosti, pojmovanje, ki ga Escarpit kritično ne razločuje. Lahko bi rekli, da gre za to, ali bomo razslojenost na »poznavalce« in »popularno občinstvo« razložili kot empirično dejstvo v neki *zgodovinski družbeni strukturi in torej kot učinek zgodovinsko določenega produkcijskega načina*, ali pa bomo to razdeljenost povezali s samo naravo literarnega dela kot *umet-*

nine. Escarpit si kot (demokratični) sociolog prizadeva, da bi to dilemo razrešil, vendar se v veliki meri nagiblje k drugi rešitvi, torej k tezi o praktični nerazrešljivosti ločitve na »elitni« in »polularni« krog (kulturo).

Escarpitova temeljna teza je, da je avtor *ujetnik svoje skupine*. Tej skupini lahko pripada zavestno, lahko nereflektirano, lahko se ji zavestno upira (in je tako njen ujetnik per negationem). Pripadniki drugih skupin ne morejo ustrezno brati njegovega dela. Uporabljajo ga lahko v druge — neliterarne namene, ali pa vanj vnašajo svojo naravnost, ki je bolj ali manj oddaljena od piščeve intence in je celo lahko popolnoma zgreši (trahison créatrice). Tukaj Escarpit s svojo tezo uvaja relativizem družbenega delovanja literarnega izdelka, ki ga na drugi strani kompenzira s tezo o avtentičnem delovanju književnega dela znotraj njegove družbene skupine. Družbena razsežnost je literaturi kot literaturi drugotna in je vnaprej problematična, edino enotnost dobiva literarni izdelek v *samoprepoznavi* tiste družbene skupine, ki (si) ga je prek pisatelja ustvarila. Za sociologijo, ki naj bi se ukvarjala z družbenimi razsežnostmi umetniškega fenomena, vsekakor paradoksalen sklep. Sklep, ki kaže na posledice, ki jih ima nekritična uporaba implicitnih pojmov, tukaj konkretno pojma literarnega fenomena. Escarpitova opredelitev »književnosti« ima dve razsežnosti:

1. književnost se odlikuje po tem, da je *nenamenska*, tj. da nima nikakršnih zunanjih ciljev, je sama sebi namen in sama vsebuje svoj cilj.

2. Književni fenomen se dopolni šele v *branju*; branje je za literaturo prav tako konstitutivno kakor pisanje. Vendar ne gre za kakršno-

koli branje, književni fenomen bo resnično zaživel, če ga bo bralec bral *kot literaturo*, tj. ustrezno definiciji literarnega dela, ki je nenamensko. Bralčeva intenca se mora ujemati z intenco literarnega dela — ali še več, bralčeva intenca se mora ujemati s piščevo. Bralčeva intenca mora biti ne samo splošno literarna, ampak se mora tudi »vsebinsko« ujemati s piščevo. Intenci se bosta ujemali le, če bosta pisec in bralec pripadala isti družbeni skupini, tj., če bosta delila skupno ideologijo. In prav po paradoksu, ki smo ga omenili, Escarpit s to radikalizacijo, ki naj bi mu odprla sociološko razsežnost, družbeno razsežnost literarnega fenomena odpravlja.

Tukaj se odpira vrsta problemov, ki jih na tem mestu ne bi razreševali. Opozorimo le na dva med njimi: ali se človekova družbena razsežnost res izčrpava v njegovi skupinski pripadnosti in v njegovi pripadnosti neki določeni ideologiji. Med skupinami ni nikakršne komunikacije, izključen je tudi boj. Na to nobena sociologija ne more pristati, zato Escarpit pripelje skozi zadnja vrata apriorno abstraktno človekovo družbenost, zateče se torej k ideologiji abstraktnega humanizma (pojem *ustvarjalne izdaje*: literarno delo ne more prodreti iz ene skupine v drugo, zato ga bralec iz druge skupine *izdaja*. Ker pa bralec vendarle s pisateljem deli nekakšne apriorne človeške opredelitve, je ta *izdaja ustvarjalna*.)

Drugo vprašanje, dosti bolj zamotano od prvega, pa je vprašanje odnosa med literaturo in ideologijo. Če je ideologija pogoj za »berljivost« literature in torej pogoj ne le za njeno družbeno delovanje, temveč za samo konstitucijo literature kot literature — ali to potem pomeni, da je ideologija zmerom že vnaprej dana in jo literatura le na poseben način prepisuje? Ali je torej skupina zmerom že konstituirana po drugih družbenih dogajanjih. Čeprav si eksplicitno tega vprašanja Escarpit ne postavlja, mu takšnega mehaničnega gledanja le ne moremo pripisati. Predvsem zato ne, ker bi takšna teza ogrožala samo definicijo literature kot nečesa, kar je samo sebi namen, kar ima svoj cilj v sebi. Zakaj če bi literatura le prepisovala ideologijo in bi pomagala družbeni skupini, da se samo-prepozna, potem bi bil njen cilj *zunaj* literature same. Če pa priznamo, da pisec s svojim delom družbeno skupino lahko tudi *konstituira*, se moramo vprašati, odkod piscu ta »moč«. Escarpit tega problema ne obravnava. Nemara zato, ker hoče ohraniti izhodiščno tezo o namenskosti kot bistvu literature; in ker zavračamo podmeno o nadnaravni moči pisca, da *ustvarja* skupine (ideologije), se nam Escarpitove teze — če bi v problematiko bistveno posegli in vnesli vanjo družbene, produkcijske določenosti literarnega fenomena — zdijo hudo abstraktne in nam niso v veliko pomoč.

Z. MOČNIK

b

(Iz dokumentacije Inštituta za sociologijo in filozofijo v Ljubljani)

B. KNJIGE IZ TUJINE

II. FILOZOFIJA

- AL-AZM Sadik J.: The Origins of Kant's Arguments in the Antinomies. Oxford, The Clarendon Press 1972. (VIII) + 156 str. — Sign. 12.886.
- : THE PROBLEM of Inductive Logic. Ed. by Imre Lakatos. Amsterdam, North Holland Publ. Co. 1968. VIII + 417 str. (The International Colloquium in the Philosophy of Science, London 1965, vol. 2.) — Sign. II/12.701-2.
- : PROBLEMS in the Philosophy of Mathematics. Ed. by Imre Lakatos. Amsterdam, North Holland Publ. Co. 1972. XV + 241 str. (The International Colloquium in the Philosophy of Science, London 1965, vol. 1.) — Sign. II/12.701-1.

III. SOCIOLOGIJA

- EBERLEIN Gerald: Theoretische Soziologie heute. Von allgemeinen Sozialtheorien zum soziologischen Kontextualmodell. Stuttgart, F. Enke 1971. (VII) + 207 str. — Sign. III/2834.
- GRUNOW Dieter: Ausbildung und Sozialisation im Rahmen organisations-theoretischer Personalplanung. Mit 8 Schaubildung. Stuttgart, F. Enke 1972. VII + 104 str. — Sign. III/2825.

HOFFMANN-NOWOTNY Hans-Joachim: Migration. Ein Beitrag zu einer soziologischen Erklärung. Mit 14. Abbild. u. 38. Tab. Stuttgart, F. Enke 1970. VIII + 155 str. — Sign. III/2832.

ILLICH Ivan D.: Une société sans école. Traduit de l'anglais par Gérard Durand. Paris, Edit. du Seuil (1971). 187 str. — Sign. 12.883.

—: MODERNE amerikanische Soziologie. Neuere Beiträge zur soziologischen Theorie. Hrsg. u. eingeleitet von Heinz Hartmann. Stuttgart, F. Enke 1967. X + 418 str. — Sign. II/12.706.

—: RADICAL Sociology. Ed. by J. David Colfax and Jack L. Roach. New York, London, Basic Books Inc. Publ. (1971.) XII + 492 str. — Sign. III/2827.

RIES Heinz: Soziale Struktur des Bildungssystems und Sozialisation von Talenten. System- und Prozessanalysen. Theoretischer Bezugsrahmen zur Bildungs- und Talenteforschung. Mit 40 Abbild. u. 25 Tab. Stuttgart, F. Enke 1971. X + 293 str. — Sign. III/2835.

—: SOCIOLOGICAL Realities. A guide to the study of society. Ed. by Irving Louis Horowitz and Mary Symons Strong with assist. of George A. Talbot. A transaction Textbook. New York, Harper and Row (cop. 1971.) VIII X 551 str. — Sign. IV/2277.

—: SOZIOLOGEN im Studium. Eine Untersuchung zur Entwicklung fachspezifischer Einstellungen bei Studenten. Hrsg. von Renate Mayntz mit Beiträgen von Karen Gottwald, ... Stuttgart, F. Enke 1970, VIII + 211 str. — Sign. III/2833.

—: TOWARD Social Change: A handbook for those who will. Ed. by Robert Buckhout and 81 concerned Berkeley students. New York, Harper and Row (cop. 1971.) XIV + 480 str. Sign. IV/2278(u).

WISWEDE Günter: Soziologie des Verbraucherverhaltens. Mit 8 Abbild. Stuttgart, F. Enke 1972. (VIII) + 356 str. — Sign. III/2826.

—: WÖRTERBUCH der Soziologie. Hrsg. von Wilhelm Bernsdorf unter Mitarbeit von Horst Knospe... (neu bearbeitet und aktualisiert.) Frankfurt a. M., Fischer Taschenbuch Vlg 1972. 961 str. 3 Bde — Sign. 12.892(u).

IV. PSIHOLOGIJA

- : ADAPTATION. Selected readings. Ed. by K. H. Pribram. (Harmondsworth), Penguin (1969.) 524 str. + 12 fot. (Brain and Behaviour, 4.) (Penguin modern psychology. UPS 24.) — Sign. I/2691-2/4.
- : MEMORY Mechanismus. Selected readings. Ed. by K. H. Pribram. (Harmondsworth) Penguin Book (1969.) 524 str. + 35 fot. (Brain and Behaviour, 3.) (Penguin modern psychology. UPS 23.) — Sign. I/2691-23/3.

V. ZNANOST — KULTURA — PROSVETA — SOLSTVO

- CLARKE Arthur: 2001: A space Odyssey by Arthur C. Clarke based on a screenplay by Stanley Kubrick and Arthur C. Clarke. (New York), Signet Booss (1968.) 221 str. + (16) sl. (Signet Science Library Books, 3580.) — Sign. 2110-3580.
- DAVID Aurel: La cybernetique et l'humain. Préface de Louis Couffignal. (Paris), Gallimard (1965.) 184 + (VII) str. (Collection idées, 67.) — Sign. I/2184-67.
- GROSS Neal etc.: Implementing Organizational Innovations. A sociological analysis of planned educational change. Harper International Edition. New York, Harper and Row (1971.) IX + 309 str. — Sign. 12.865.
- MUMFORD Lewis: Technics and Human Development. (Vol. 1 of »The Myth of the Machine«.) (New York, Harcourt Brace Jovanovich (1967.) VIII + 342 str. — Sign. III/2794-1.
- MUMFORD Lewis: The Pentagon of Power. (Vol. 2. of »The Myth of the Machine«.) London, Secker and Warburg (1971.) (XIII) + 496 str. — Sign. III/2794.
- PIAGET Jean: Le structuralisme. 4. éd. mise à jour. Paris, PUF 1970. 125 str. (Que sais-je? 1311.) — Sign. I/560-1311.
- TUSZKO Aleksander — S. Haskalevič: Naučne issledovanija — organizacija i upravljenje. Sokr. prevod s polsk. Moskva, Progress 1971. 229 str. (cir.) — Sign. 12.880.

VI. POLITIČNE VEDE

I. Splošna dela:

- HARING Philip S.: Political Morality. A general theory of politics. Cambridge, Mass., Schenkman Publ. Co. (cop. 1970.) XV + 86 str. — Sign. 12.864.
- HILSMAN Roger: The Politics of Policy Making in Defense and Foreign Affairs. (New York, Harpee and Row 1971.) X + 198 str. — Sign. 12.869.
- WILDAWSKY Aaron: The Revolt Against the Masses and other essays on politics and public policy. New York, London, Basic Books (1971.) XIV + 498 str. — Sign. III/2828.

VIII. SREDSTVA MNOŽIČNEGA OBVEŠČANJA IN JAVNO MNENJE

- : SOZIALISATION durch Massenkommunikation. Hrsg. von Franz Ronneberger. Mit 14 Abbild u. 4 Tab. Stuttgart, F. Enke XV + 440 str. (Der Mensch als soziales und personales Wesen, Bd. 4.) — Sign. III/2272-4.

X. ZGODOVINA — GEOGRAFIJA

- : HISTORY as Social Science. Ed. by David S. Landes and Charles Tilly. Englewood Cliffs, Prentice-Hall (cop. 1971.) VIII + 152 str. (A Spectrum Book, 239.) (The Behavioral and Social Sciences Survey.) — Sign. 10.211-S/239.

XI. POTOPISI — BIOGRAFIJE — PRIROČNIKI — SLOVARJI

- : WÖRTERBUCH der Soziologie. Hrsg. von Wilhelm Bernsdorf unter Mitarbeit von Horst Knospe ... (neu bearbeitet und aktualisiert). (Frankfurt a. M.), Fischer Taschenbuch Vlg 1972. 961 str. 3 Bde. — Sign. 12.892(u).

IZ DOMAČIH REVIJ

PRAXIS, Zagreb, št. 1—2, 1972

Korčulanska poletna šola: izbor iz plenarnih predavanj in poročil na sejah sekcij: RUDI SUPEK: Uvodna beseda; MILAN KANGRGA: Resničnost in utopija; MIHAILO ĐURIĆ: Dvosmiselnost utopije; K. H. VOLKMANN-SCHLUCK: Kako je ideja postala utopija; RUDOLPH BERLINGER: Humanost in utopija; RASIM MUMINOVIĆ: Utopicum kot indikacija krize humanuma; DIETER JÄHNIG: Umetnost in resničnost; PAUL PICCONE: Utopija in dejansko prevladovanje odtujenosti; DRAGAN STOJANOVIĆ: Humane vrednote v Marxovi koncepciji in preseganje utopije; HOTIMIR BURGER: Ideologija kot stvarnost; TRIVO INĐIĆ: Anarhokomunizem — gibanje in izkušnje; DANIEL GUÉRIN: Spontanost, organizacija in anarhizem; ENZO PACI: Spontanost kot temelj in oblika praxisa; IVAN KUVAČIĆ: Spontanost in organizacija; ROBERT JUNGK: Delavnice bodočnosti; HANS-DIETER BAHR: Bodočnost napredka; V. L. ALLEN: Sodobni kapitalizem in revolucionarna sprememba; IVAN MAKSIMOVIĆ: Teleološki in genetični temelji ekonomskih problemov sodobnega kapitalizma; HELMUTH FLEISCHER: Normativistično in materialistično pojmovanje socialistične transformacije; ŽIVOJIN D. DENIĆ: Sociologija nastanka, eksistence in funkcija blagovnega gospodarstva; ROBERT KRAGALOTT: Gandhijeva koncepcija skrbniškega socializma — hinduistična utopija; SHINGO SHIBATA: Vietnamska revolucija in marksistična filozofija; ZAGORKA PEŠIĆ-GOLUBOVIĆ: Kultura kot most med utopijo in realnostjo; BORO GOJKOVIĆ: Dvosmiselnost kulturne ekspresije; OCTAVIAN CHETAN: Kultura in demokracija; ŽARKO PUHOVSKI: Kulturna politika in socializem; ŽELJKO FALOUT: Paradoks utopije; MIROSLAV JILEK: Kriza avanture; NIKULAE BELLU: Teze o etičnem pomenu umetnosti v konstituiranju

kulture; VLADO MAĐAREVIĆ: Književnost in revolucionarni mit kot kategorija utopije; *Kronika: Izjava redakcije Praxis.*

NASE TEME, Zagreb, št. 2—3, 1972

Članki, razprave: MIRKO BOŽIĆ: O fašiziranih duhovnih atmosferah; PETAR SEGVIC: Sedanji trenutak cerkve na Hrvaškem; FABIJAN TRGO: Vojaška strategija in nacionalni dejavniki v NOV; ZORICA STIPETIĆ: Vloga inteligence na Hrvaškem v moralno-intelektualnih in političnih pripravah socialistične revolucije; STANE MOŽINA: Zainteresiranost samoupravljalcev za odločanje; MIROSLAV RADOVANOVIĆ: Sociološke perspektive in teoretsko-metodološko lotevanje proučevanja družbenih konfliktov; *Esej:* NATHALIE SARRAUTE: Čas dvoma (esej o romanu); *Tribuna:* HERBERT I. SCHILLER, DALLAS SMYTHE: Socialna transformacija in sredstva javnega obveščanja — Čile, prvo leto; MATKO MEŠTROVIĆ: Elektronska doba na plitvini; *Pogledi:* VELJKO CVJETIČANIN: Pogled na Paretovo teorijo socialnega sistema; *Razstava knjig:* Priročnik za organe upravljanja (Ante Lešaja); TOMISLAV SABLJAK: Teater XX. stoletja (Jasminka Pavlović); LELIO BASSO: Perspektive evropske levice (Rade Kalan); *Iz domačih in tujih revij.*

SOCIJALIZAM, Beograd, št. 3, 1972

Študije in članki: ALEKSANDAR GRLIČKOV: Vračanje k reformi; TOMA ĐORĐEVIĆ: Socialni konflikti in družbeni dogovori; PRVOSLAV RALIĆ: Dileme okoli strategije socialne revolucije; MIRJANA JANKOVIĆ: Demokratična ponudba in predsodki; *Prispevki:* NEMANJA BOŽIĆ: Nixonova doktrina; LJUBOMIR PALIGORIĆ: Čile — revolucija brez vzorca; MILAN RANKOVIĆ: Televizija med reprodukcijo in kreacijo; PREDRAG PROTIĆ: Dileme okoli kulture; *Prikazi:* DR. JOVAN R. BOJOVIĆ: Viri za zgodovino delavskega gibanja in revolucije v Črni gori 1918—1945. Serija I (1918—1929) (Zoran Lakić); PHILIP H. COOMBS: Svetovna kriza izobraževanja (Zvonko Simić); VLADIMIR IBLER: Mednarodni odnosi (Anđelka Mihić); *Prikazi domačih in tujih revij.*

UDC 327.323(497.1)

KARDELJ, Edvard: Tito at the Historical Crossways of the Socialist Revolution of the Peoples of Yugoslavia

Teorija in praksa, Vol. 9, No. 5, p. 717—743, Ljubljana 1972

In his introduction the author discusses the importance of great personalities in revolutionary socialist movements. He establishes that at historical crossways the policy of vanguard forces is subject to strong internal pressures, which according to their content can be also reactionary and conservative, and at the same time also to pressures from outside. That is why it is so important for the socialist forces to form in such a time a creative synthesis of the revolutionary consistency in the struggle for the historical aims of socialism and the realism supported by the direct analysis of the objective laws determining the frame-work of this struggle. It is in this very field that the creative ability of the individual personality comes best to expression. The author analyses the network of different factors — internal political, international, military-strategic — which were effective at such historical crossways of the socialist revolution of the peoples of Yugoslavia and in the solution of which the personality of Josip Broz Tito had the most important part.

UDC 327

BENKO, dr. Vlado: Ideology and Foreign Policy

Teorija in praksa, Vol. 9, No 5, p. 744—755, Ljubljana 1972

The changes and movements among the three great powers offer to the author materials for considerations whether in the up till now existent dichotomy national interests — ideology the factor of ideology is giving place to the pragmatic manipulation in the line of the national interests. In this way temperance in putting up aims and tolerance in the use of the means in the policy of the great — otherwise characteristic of the so-called moderate international systems — would be established anew. Trying to define the function of ideology in foreign policy and giving a crosscut of the constellation following the first world war, with special stress on the role of the ideological factor, he stands for the prognosis that an elimination of the ideological factor from foreign policy is not to be expected even though its importance will decrease because of the pressure of pragmatism.

UDK 327.323(947.1)

KARDELJ, Edvard: Tito na zgodovinskih razpotjih socialistične revolucije jugoslovanskih narodov

Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 5, str. 717—743

V uvodnem delu obravnava avtor pomen velikih osebnosti v revolucionarnem socialističnem gibanju. Ugotavlja, da je politika avantgardnih sil na zgodovinskih razpotjih še posebej izpostavljena močnim notranjim pritiskom, ki so po svoji vsebini lahko tudi reakcionarni in konservativni, hkrati pa nastopajo tudi pritiski od zunaj. Zato je tako pomembno, da socialistične sile v takšnem času izoblikujejo ustvarjalno sintezo med revolucionarno doslednostjo v boju za zgodovinske cilje socializma ter realizmom, ki se opira na neposredno analizo objektivnih zakonitosti, ki določajo okvire tega boja. Prav pri tem prihaja na dan ustvarjalna sposobnost posameznih osebnosti. Avtor analizira splet različnih dejavnikov — notranjepolitičnih, mednarodnih, vojno-strateških — ki so delovali na takšnih zgodovinskih razpotjih socialistične revolucije jugoslovanskih narodov in pri razreševanju katerih je imela nadvse pomemben delež osebnost Josipa Broza Tita.

UDK 327

BENKO, dr. Vlado: Ideologija in zunanja politika

Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 5, str. 744—755

Premiki in gibanja med tremi silami-velikankami ponujajo avtorju snov za razmišljanja, če se v doslej obstoječi dihotomiji nacionalni interesi — ideologija, faktor ideologije umika pred pragmatičnimi prijemi na liniji nacionalnih interesov. S tem bi se znova uveljavljala zmernost v postavljanju ciljev in vzdržnost v uporabi sredstev v politiki velikih sil, kar je sicer značilnost tim. zmernih mednarodnih sistemov. Potem ko poskuša opredeliti funkcijo ideologije v zunanji politiki in ko podaja prerez konstelacij po prvi svetovni vojni z akcentom na vlogi ideološkega faktorja, se opredeljuje za prognozo, da ni pričakovati eliminiranja ideološkega faktorja iz zunanje politike velikih sil, čeprav se bo teža le-tega pred pritiskom pragmatizma postopno manjšala.

UDC 301(497.1):65:001

VODOPIVEC, dr. Katja: Conceptual Problems of Team Work
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 5, p. 792—804, Ljubljana 1972

The following are some reproches to team work: it can represent manipulating people towards aims which are outside the group; that acceptance of people as they are means to paralyse social conflicts and authentic opposition; that the tendency towards open discussion can be an attack on the intimate sphere of man's personality and also a means of control over people, and similar. That is why it is necessary to define the aims of team work on each occasion. Similarly as the modern physical and technical innovations can be used to bring advantage or disadvantage to man, also the knowledge on man and society can be used to his advantage or disadvantage. The fundamental problem of contemporary society and science is finding and defining the aims for every action of man at a given time within the context as he can grasp it.

UDC 001.89(497.12)

PINTAR, Emil Milan: Socio-economic Frame of the Policy of Research Work
Teorija in praksa, Vol. 9, No. 5, p. 804—822, Ljubljana 1972

The analysis of research activities in Slovenia, or rather the comparison of their characteristic dimensions and limitations with data about research activities in some developed societies, reveals the following strongly interwoven reasons for the present inefficiency (1) in spite of the efforts towards a formation of the concept of the long-term development of Slovenia we have no elaborate strategy of the development of research work; (2) social means for research activities are essentially too small, at the same time they are spent to finance the existence of »independent« research institutions in too large an extent; (3) the vertical (managing) institutional structure should be complemented with »department« system, at the same time the extent of the influence of information among individual sectors should be increased; (4) the traditional and often quite comfortable direction towards »pure science«, supported and advocated also by the corresponding reinterpretation of self-management principles, should be replaced by the direction towards the innovation (technical — production) component of research work and with concrete endeavours for the development of our society; (5) the presents economic conditions, and often also the socio-political climate make possible the establishing of partial interests and hinder the positive feed-back among sectors.

UDK 301(497.1):65:001

VODOPIVEC, dr. Katja: O konceptualnih problemih grupnega dela
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 5, str. 792—804

Nekateri očitki grupnemu delu so: da je to lahko manipulacija z ljudmi, usmerjena k ciljem, ki so izven grupe; da pomeni akceptanca ljudi, takih kakršni so, paraliziranje družbenih konfliktov in avtentične opozicije; da je težnja po odprti diskusiji lahko napad na intimno sfero človekove osebnosti in ena od možnosti za kontrolo nad ljudmi i.pod. Zaradi tega je potrebno cilje grupnega dela ob vsakem primeru posebej opredeliti. Kakor je mogoče moderne prirodoslovno tehnične inovacije uporabljati človeku v korist ali škodo, tako je mogoče uporabljati znanje o človeku in družbi njemu samemu v prid ali škodo. Osnovni problem sodobne družbe in znanosti je v iskanju in opredeljevanju ciljev vsakokratnega človekovega delovanja v kontekstu celovitosti, kakor jo lahko dojamemo.

UDK 001.89(497.12)

PINTAR, Emil Milan: Družbeno-ekonomski okviri raziskovalne politike
Teorija in praksa, Ljubljana 1972, let. 9, št. 5, str. 804—822

Analiza raziskovalne dejavnosti v Sloveniji oziroma primerjava njenih karakterističnih razsežnosti in omejitev s podatki o R&D v nekaterih gospodarsko razvitih družbah nam razkriva naslednje med seboj močno povezane vzroke sedanje neučinkovitosti: 1. kljub naporom za oblikovanje koncepta o dolgoročnem razvoju Slovenije nimamo izdelane raziskovalno-razvojne strategije; 2. družbena sredstva za R&D so bistveno premajhna, hkrati pa so v preveliki meri potrošena za financiranje obstoja »samostojnih« raziskovalnih institucij; 3. vertikalno zasnovano (upravno) institucionalno strukturo bi morali dopolniti z »department« sistemom in hkrati povečati obseg vplivanja in informacij med posameznimi sektorji; 4. tradicionalno in često udobno usmeritev na »čisto znanost«, hranjeno in branjeno tudi z ustrezno preinterpretacijo samoupravnih principov, bi morali zamenjati z usmeritvijo na inovacijsko (tehno-
loško — proizvodno) komponento raziskovanja in s konkretnimi prizadevanji za razvoj naše družbe; 5. sedanje ekonomske razmere, pogosto pa tudi družbenopolitična klima, botrujejo uveljavljanju parcialnih interesov in zavirata pozitiven »feet-backe« med sektorji.

V oceno smo prejeli

SLOVENSKA MATICA, Ljubljana:

- **KARL VORLÄNDER:** Zgodovina filozofije II
- **JANKO PLETERSKI:** Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo

MODERNA ORGANIZACIJA, Kranj

- **VELJKO RUS:** Moč in odgovornost v delovnih organizacijah

iz vsebine naslednjih števil

teorija in praksa

t

- **Vlado Benko:** Neuvrščenost kot ideologija
- **Janko Jeri:** Slovenska narodnostna manjšina v Italiji
- **Uroš Markič:** Jugoslavija in Latinska Amerika
- **Dušan Dolinar:** Širjenje EGS in mi
- **Kasim Suljevič:** Ustava in etnične kategorije
- **Šime Ivanjko:** Vloga samoupravnih aktov v delovnih organizacijah
- **Okrogla miza:** 1. Družbeni konflikti in socialistični razvoj Jugoslavije, 2. Politično organiziranje mladih
- **Peter Kobe:** Politična in kazenska odgovornost
- **Mara Bešter:** Splošna in kolektivna poraba v luči inflacijskih gibanj
- **Vinko Mlakar:** Stanovanja danes in jutri
- **Tomo Martelanc:** Vloga televizije v permanentnem izobraževanju
- **Jovan Andrijašević:** Sistem permanentnega izobraževanja
- **Mirčev-Nedkov:** Politični konflikti in cezarizem v občini
- **Giuseppe Vacca:** Politika in teorija italijanskega marksizma v šestdesetih letih